

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK SOCIJALNI RAD

**ZAŠTITA OD SIROMAŠTVA (I SOCIJALNE
ISKLJUČENOSTI) U MEĐUNARODNIM DOKUMENTIMA O
LJUDSKIM PRAVIMA**
-magistarski rad-

Kandidatkinja
Jasna Kuljanović
Broj indexa: 43/II-SW

Mentor
Prof. dr. Bašić Sanela

Sarajevo, septembar 2020.

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA
ODSJEK SOCIJALNI RAD

**ZAŠTITA OD SIROMAŠTVA (I SOCIJALNE
ISKLJUČENOSTI) U MEĐUNARODNIM DOKUMENTIMA O
LJUDSKIM PRAVIMA**
-magistarski rad-

Kandidatkinja
Jasna Kuljanović
Broj indexa: 43/II-SW

Mentor
Prof. dr. Bašić Sanela

Sarajevo, septembar 2020.

SADRŽAJ

UVOD.....	6
I METODOLOŠKI OKVIR RADA	9
1.1. Problem istraživanja	9
1.2. Predmet istraživanja	10
1.3. Metode istraživanja.....	10
1.4. Generalna hipoteza	10
1.5. Društvena i naučna opravdanost	11
II POJMOVNO ODREĐENJE SIROMAŠTVA I SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI	13
2.1. Definicija siromaštva.....	14
2.2. Apsolutno siromaštvo.....	17
2.3. Relativno siromaštvo.....	20
2.4. Siromaštvo u Bosni i Hercegovini	21
2.5. Socijalna isključenost - pojmovno određenje, uzroci i posljedice.....	30
2.6. Socijalna isključenost u Bosni i Hercegovini	32
2.7. Socijalna izolacija kao odrednica socijalne isključenosti	35
III ZAŠTITA OD SIROMAŠTVA (I SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI) U MEĐUNARODNIM DOKUMENTIMA O LJUDSKIM PRAVIMA.....	38
3.1. Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka	45
3.2. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima	47
3.3. Konvencija o pravima djeteta	54
3.4. Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom.....	58
3.5. CEDAW – Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena	61
3.6. Povelja EU-a o temljenim pravima.....	64
3.7. Evropska socijalna povelja.....	66
3.8. Borba protiv siromaštva i socijalne isključenosti u dokumentima Evropske unije	69

3.9. Siromaštvo i socijalna isključenost u dokumentima Bosne i Hercegovine	72
IV ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	76
LITERATURA.....	81

UVOD

Savremeno poimanje siromaštva naglašava njegovu višedimenzionalnost. Dimenzije koje su identifikovane kao značajne za razumjevanje i konceptualizaciju pojma siromaštva su materijalni standard (dohodak, potrošnja i imovina), zdravlje, obrazovanje, aktivnosti pojedinca (uključujući i rad), politički uticaj, socijalni kontakti i veze, životna sredina i nesigurnost (ekonomski i fizička). Imajući u vidu višedimenzionalnost siromaštva i socijalne isključenosti, korisno je prepoznati njihove ključne dimenzije koje su, istovremeno, i linije razgraničenja. Finansije su ključna dimenzija za utvrđivanje siromaštva, bez obzira da li ga iskazujemo kroz dohodak (relativno siromaštvo), potrošnju (apsolutno siromaštvo) ili životni standard (funkcije i mogućnosti), dok je participacija ključna za utvrđivanje socijalne isključenosti u pojedinim oblastima društvenosti: zapošljavanju, obrazovanju, učestvovanju u političkom životu, društvenim i kulturnim aktivnostima, mrežama socijalne brige i podrške. Posao i zaposlenje su ključna dimenzija za određenje (ne)stabilnost i (ne)sigurnost radnog odnosa u funkciji dostojanstvenog rada. Iako im se razlikuju ključne dimenzije, može se zaključiti da je rad zajednički imenitelj za sva tri fenomena. Dohodak (pa i potrošnja i životni standard) u najvećoj mjeri zavisi od položaja u procesu rada, odnosno od naknade za obavljeni rad. Atični oblici radnog angažovanja i nestabilan posao i nesigurnost zaposlenja poseban su oblik socijalne isključenosti. Siromaštvo i socijalna isključenost imaju i zajedničke posljedice – odsustvo socijalne perspektive na poslu, u profesiji, porodici i društvu i nemogućnost uticaja na odluke kojima se upravlja vlastitim životom, ishodišta su prepoznata u njihovim multidimenzionalnim konceptima.

Siromaštvo bismo najjednostavnije mogli definisati kao neposjedovanje novca ili dovoljno novca, malo ili nedovoljno imovine, te kao nedovoljnost prihoda za nabavku minimalne korpe dobara i usluga. Danas se uzima da je siromaštvo stanje kada nedostaju osnovne mogućnosti za dostojanstven život. Siromaštvo se manifestuje na razne načine, među kojima su nedostatak prihoda i sredstava dovoljnih da se osigura održiva egzistencija, glad i neuhranjenost, slabo zdravlje, ograničena ili nikakva mogućnost obrazovanja, povećana smrtnost od bolesti, beskućništvo i neadekvatni stambeni uslovi, nesigurno okruženje, društvena diskriminacija i izolacija. Isključenost iz procesa odlučivanja, građanskog, društvenog i kulturnog života zajednice takođe su bitne karakteristike negacije ljudskih prava. Multidimenzionalnost siromaštva kao pojave omogućava nam da o njemu razmišljamo kao o stanju koje karakterišu

trajna ili hronična oskudica resursa, sposobnosti, mogućnosti izbora, sigurnosti i moći koji su potrebni za održavanje životnog standarda, te ostvarivanje drugih građanskih, ekonomskih, kulturnih i socijalnih prava. Siromaštvo znači i biti gladan, bez odjeće i krova nad glavom, biti bolestan i bez ikog da se brine o vama, biti nepismen i neškolovan. Siromašni ljudi su ranjivi, izloženi različitim događajima van njihove kontrole; često ih loše tretiraju državne i društvene institucije i isključeni su iz procesa odlučivanja i uticaja u ovim institucijama. Siromašni ljudi su na društvenoj margini. Dakle, njima je svojstven nedostatak glasa (voicelessness) i političke moći (powerlessness). Mnogi siromašni, u istraživanjima koja su među njima sprovedena, opisuju svoje stanje upravo kao "nesposobnost da preuzmu kontrolu nad vlastitim životom".

U Evropi je kroz protekle dvije decenije koncept socijalne isključenosti postao gotovo standardan. Pojam se izvorno znatno ranije pojavio u Francuskoj, a primjenjivao se na građane koji su bili isključeni iz sistema državnog socijalnog osiguranja. Pojam socijalne isključenosti Evropska komisija prvi put spominje u svom dokumentu iz 1988. godine, pred kraj Drugog programa za borbu protiv siromaštva. U 1989. godini, Savjet ministara usvojio je rezoluciju o borbi protiv socijalne isključenosti, između ostalog i zbog toga što su pojedine zemlje izražavale rezervu prema upotrebi termina siromaštvo u razvijenim evropskim društvima. Sigurno je i to da mnogi političari u razvijenim zemljama (a i njihove vlade) izbjegavaju upotrebu pojma siromaštvo, jer bi siromaštvo označavalo neuspjeh njihove vlasti i modela socijalne države koji podržavaju. Pojam socijalne (društvene) isključenosti je u neku ruke eufemizam za siromaštvo. Posebno konzervativna Vlada Velike Britanije nije bila voljna prihvati niti da u Britaniji postoji siromaštvo, niti da je siromaštvo tema prikladna da se njome bavi Evropska komisija. Veliku popularizaciju tokom posljednjih nekoliko decenija koncept socijalne isključenosti duguje i Evropskoj uniji, time što je institucionalno uvela taj pojam u politički i istraživački diskurs na međunarodnom planu. Mastrihtski i Amsterdamski sporazumi i Strukturni fondovi uključivali su i borbu protiv društvene isključenosti. I Ujedinjene nacije su na Kopenhagenskom samitu o društvenom razvoju iz 1995. godine, istakle značaj ovog fenomena. Iako se ovim problemom bave i američki političari i istraživači, ipak se često čuje da je ovaj koncept primarno evropski ili evrocentrični koncept. ILO (International Labour Office) preuzela je koncept socijalne isključenosti u svom novom STEP programu kojim uključuje i individue i grupe u svojoj studiji o nekoliko zemalja u razvoju. Prema ovoj studiji pojam društvene isključenosti omogućuje integraciju pojmove koji su u slaboj vezi, kao što su siromaštvo, deprivacija, neizvjesnost društvenih pojava i sl.

Siromaštvo ima i suštinsku vrijednost i funkcionalan značaj. Siromaštvo rađa neefikasnosti različitih vrsta: socijalnu izolaciju, razne vrste diskriminacije, negativne oblike ekonomskog i socijalnog funkcionisanja. Socijalno izolovani žele povoljne prilike, jači uticaj u društvu i veću sigurnost. Siromašnima je potreban pristup tržištu. Na tržištu su i nove i povoljne prilike za poboljšanje njihovog materijalnog položaja. Da bi siromašni imali fer pristup tržištu, potrebno je njegovo unapređenje i uvođenje tamo gdje ne postoji, a to iziskuje puno vremena i napora. Takve reforme mogu doživjeti neuspjeh ili čak da proizvedu negativne posljedice za siromašne. Ove reforme, stoga, moraju voditi računa o siromašnima, makroreforme moraju biti dopunjene mikroreformama (bolji pristup informacijama, kreditima, investicije u infrastrukturu i moderne tehnologije itd.). Nedostatak kapitala u svim njegovim pojavnim oblicima (finansijski, ljudski, prirodni, socijalni, fizički itd.) jeste i uzrok i posljedica siromaštva. Stoga, ekspanzija kapitala može da ojača i njegovu ekonomsku i socijalnu i političku poziciju. Jačanje političke moći i uticaja siromašnih je od izuzetne važnosti za sprovođenje strategije za smanjenje siromaštva. Državne institucije treba da poštuju formalna pravila i da ih podjednako primjenjuju na sve građane, da imaju dovoljno sluha za probleme siromašnih i da ohrabruju udruživanje siromašnih, kako bi se "glas siromašnih i socijalno izolovanih" što dalje čuo.

I METODOLOŠKI OKVIR RADA

Pojmovi siromaštva i socijalne isključenosti međusobno su ovisni i povezani, iako nužno ne uvjetuju jedno drugo. Siromaštvo se najčešće smatra uzrokom socijalne isključenosti. Socijalna isključenost uglavnom se dovodi u vezu s pojmovima siromaštva, nezaposlenosti i nejednakosti, odnosno diskriminacije, pa se tako tiče i pitanja ostvarivanja ljudskih prava. Ljudi su siromašni ako nemaju dovoljno sredstava za svoje materijalne potrebe i ako ih uvjeti isključuju iz aktivnog sudjelovanja u aktivnostima koje se smatraju uobičajenima u društvu. Siromaštvo se tako očituje na različite načine, među kojima su nedostatak prihoda i sredstava potrebnih da se osigura održiva egzistencija, glad i neuhranjenost, slabo zdravlje, nedostupnost ili ograničena dostupnost obrazovanja i drugih temeljnih usluga, povećana smrtnost, uključujući smrtnost od bolesti, beskućništvo i neodgovarajući stambeni uslovi, nesigurno okruženje, društvena diskriminacija i izolacija.

1.1. Problem istraživanja

Višedimenzionalnost siromaštva očituje se u stanju koje obilježava dugotrajna ili stalna uskraćenost resursa, sposobnosti, mogućnosti izbora, sigurnosti i moći koje su nužne za odgovarajući životni standard i ostvarenje drugih građanskih, ekonomskih, političkih, kulturnih i socijalnih prava. Pojam siromaštva se uglavnom definira kao oskudica materijalnih ili novčanih sredstava, dok pojam socijalne isključenosti predstavlja šire značenje koje "valja razumjeti kao razmjerno trajnu, višestruko uvjetovanu i višedimenzionalnu depriviranost pojedinca" odnosno "podrazumijeva više od nedostatka novca ili materijalnih dobara, te osim ekonomске uključuje socijalnu, kulturnu, političku i drugu dimenziju, što znači da politika protiv isključenosti pretpostavlja bolji pristup institucijama i drugim mehanizmima socijalne integracije." (Starc, Ofak i Šabić 2006) Europska komisija definirala je socijalnu isključenost kao proces koji gura pojedince na margine društva i sprječava ih da u potpunosti sudjeluju u društvu zbog osobnog siromaštva, nedostatka osnovnih kompetencija, šansi za cjeloživotno učenje ili zbog diskriminacije.

Na nju utječe niz različitih i međusobno povezanih faktora, kao što su regionalna nejednakost, nezaposlenost, slabe stručne ili socijalne vještine, nizak dohodak, loši stambeni uvjeti, pripadnost manjinskoj skupini, te obuhvata nemogućnost pojedinca da pristupi javnim službama, da sudjeluje u životu zajednice i da djeluje u društvu s osjećajem osobnog dostojanstva.

Siromaštvo je u pravilu povezano s određenim demografskim i socijalnim obilježjima kao što su spol, dob, ekonomska aktivnost, uvjetovano različitim društvenim i političkim faktorima, pa su tako neke skupine posebno zastupljene među siromašnima. S obzirom na to da su uzroci siromaštva i socijalne isključenosti najčešće višedimenzionalni, skupine kod kojih postoji povećani rizik od socijalne isključenosti moguće je razlikovati prema uzroku njihove izloženosti tom riziku, ali se u stvarnosti te kategorije uvek međusobno preklapaju. Profil siromaštva i struktura izvora prihoda pokazuju da su najsistemašniji građani ekonomski neaktivni, nezaposleni ili primaju niske plate (nezaposleni, starije osobe bez penzija, samačka domaćinstva, jednoroditeljske porodice, porodice s više od dvoje djece, djeca bez odgovarajuće roditeljske skrbi, starije žene, osobe s nižim stepenom obrazovanja..). S finansijskom krizom sve je veći rizik od siromaštva i među bolje obrazovanom strukturom stanovništva, mladima i ekonomski aktivnim stanovništvom.

1.2. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja u širem smislu jeste zaštita od siromaštva i socijalne isključenosti u međunarodnim dokumentima. U užem smislu predmet ovog istraživanja su aktivnosti i mehanizmi koji se provode po pitanju zaštite od siromaštva i socijalne isključenosti, te rezultati tih aktivnosti. Kroz istraživanje će se doći do spoznaje o tome koliko je važna adekvatna primjena i sprovođenje različitih aktivnosti predviđenih međunarodnim dokumentima u cilju zaštite od siromaštva.

1.3. Metode istraživanja

Ovo istraživanje je interdisciplinarnog karaktera. U istraživanju će biti zastupljene sljedeće metode koje se inače primjenjuju u društvenim naukama: historijska metoda, metoda analize sadržaja dokumenata, komparativna metoda, sinteza, deskripcija i statistički metod.

1.4. Generalna hipoteza

Generalna hipoteza koja je polazište za obradu ove teme odnosi se na to da nedovoljna i neadekvatna primjena međunarodnih dokumenata u cilju zaštite od siromaštva i socijalne isključenosti dovodi do povećanog broja osoba koje se nalaze ispod linije siromaštva i koji zbog toga sve više bivaju isključeni iz svih segmenata društva i društvene zajednice.

1.5. Društvena i naučna opravdanost

Obaveza borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti upisana je i u temeljnim međunarodnim dokumentima poput Milenijske deklaracije i Milenijskih ciljeva razvoja Ujedinjenih naroda, kao i u dokumentima koji proizlaze iz europskih zasada solidarnosti i socijalne države poput Europske socijalne povelje koja navodi "pravo na zaštitu od siromaštva i socijalne isključenosti" kao jedno od temeljnih građanskih prava. Socijalna prava podrazumijevaju pravo građana na korištenje civilizacijskih stečevina društva u kojem žive, a kreiraju se i implementiraju putem socijalnih programa i aktivnosti raznih sudionika. Uz lične i političke slobode i prava, kulturna prava, te pravo na zdrav život, socijalna prava zaštićena su Ustavom i zakonom. Održiv ljudski razvoj i socijalna isključenost dvije su suprotnosti. O samom pojmu socijalne isključenosti i uzrocima iste postoji dosta literature, ali malo toga je objavljeno o tome kako glavni elementi isključenosti siromaštvo i nezaposlenost zajedno stvaraju situacije iz kojih je jako teško izaći.

Naučna opravdanost istraživanja nalazi se u određenom doprinosu naučnoj misli o socijalnom radu u BiH, kroz deskripciju važnosti primjene međunarodnih dokumenata u cilju zaštite od siromaštva i socijalne isključenosti. Društvena opravdanost ima višestruki značaj. Ovo istraživanje ima za cilj da ukaže na potrebu veće uključenosti nadležnih institucija, kao i različitih subjekata unutar društvene zajednice kako bi se na različite načine i primjenom mehanizama iz međunarodnih dokumenata pristupilo što boljoj i adekvatnijoj zaštiti od siromaštva i socijalne isključenosti.

Poseban aspekt u ovom istraživanju bit će na primjeni međunarodnih dokumenata u zaštiti od siromaštva na području BiH, u periodu od 2007 – 2015. godine.

Ugroženost siromaštvom u BiH široko je rasprostranjena među stanovništvom, a siromašni su heterogena grupacija, tako da čak i tipično domaćinstvo snosi osjetan rizik zapadanja u siromaštvo. Ispod linije siromaštva najčešće su: djeca, osobe sa niskim nivoom obrazovanja, stari i iznemogli, te ruralno stanovništvo. Siromaštvo nije prevashodno problem nezaposlenih, raseljenih, invalida, ili porodica poginulih u ratu. Ove grupe zajedno čine manje od polovice siromašnih. Sistemi socijalne zaštite u entitetima su osnovni instrument, kojim društvo nastoji pomoći građanima u stanju socijalne potrebe. Mada sve kategorije korisnika socijalne pomoći nisu jednakom zastupljene među siromašnjima, ograničeni resursi i još neprilagođen zakonski

okvir, zajedno sa potrebama za socijalnom zaštitom, dovode do oštrog pada mogućnosti postojećih sistema socijalne zaštite da udovolje tim potrebama, što predstavlja dodatni faktor povećanja ugroženosti životnog standarda korisnika socijalne pomoći. Sasvim nedovoljna sredstva, koja su se u budžetima na svim nivoima vlasti mogla odvojiti za socijalnu, odnosno dječju zaštitu po ovom konceptu, nameću radikalniju reformu zakona u ovim oblastima.

II POJMOVNO ODREĐENJE SIROMAŠTVA I SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI

Postoji niz faktora koji dovode do pojave siromaštva i socijalne isključenosti, svi oni su usko vezani jedni za druge i podjednako su važni. Siromaštvo vodi do socijalne isključenosti, a socijalna isključenost do siromaštva, ali to nisu dvije iste stvari. U nekom društvu može biti siromašnih koji su dobro uključeni u društvo. Slično tome, lahko je zamisliti bogate ljude koji su isključeni iz društva.

Pristupi siromaštvu i socijalnoj isključenosti u sklopu zemalja Europske unije (EU) uglavnom se naslanjaju na dvije istraživačke tradicije: anglosaksonsku tradiciju istraživanja siromaštva, koja naglašava utjecaj raspodjele finansijskih / materijalnih dobara i "društvenih nagrada" na socijalnu isključenost (distribucijski aspekti) i francusku (frankofonsku) tradiciju koja ističe utjecaj društvenih veza i odnosa (relacijski aspekti). Distribucijski aspekti uključuju: dohodak, osnovne elemente životnog standarda, tržište rada, obrazovanje, stambene uvjete, zdravlje i rezidencijalni prostor, a relacijski aspekti uključuju: socijalne veze, sudjelovanje u civilnim organizacijama, sudjelovanje u političkom životu i porodični život. Prije sastanka Vijeća Europe održanog u aprilu 2000. u Lisabonu, veća pozornost bila je posvećena nezaposlenosti, pogotovo dugotrajnoj, kao najznačajnijoj odrednici siromaštva.

Nakon spomenutog sastanka prihvaćen je širi pristup odrednicama socijalne isključenosti i siromaštva, a više je naglašeno i nastojanje da socijalna politika postane ravnopravna s ekonomskom, monetarnom i finansijskom politikom. Ujedno je jasno pokazano da na siromaštvo i socijalnu isključenost podjednako snažno utječu i mnogi drugi čimbenici među ostalim društvene vrijednosti, institucionalno okruženje, demografsko stanje i kretanja u zajednici, prihvaćena razina solidarnosti i slično. Posebna je važnost vezana uz isticanje i razmatranje nenovčanih i materijalnih odrednica socijalne isključenosti jer su marginalizirane osobe često isključene iz mogućnosti, odabira i životnih prilika.

2.1. Definicija siromaštva

Siromaštvo je pojava koja je poznata odavno i egzistira koliko i ljudsko društvo. Ono je krug u kojem nema ni početka ni kraja. To je zapravo "stari" socijalni problem ali i dalje vrlo aktuelan i prisutan u savremenim društvima. Posebno se danas ističe problem "zaposlenih siromašnih", odnosno zaposlenih sa malim novčanim prihodima koje zapravo žive na rubu siromaštva.

Termin siromaštvo se najčešće koristi za nedostatak osnovnih uvjeta za život. Biti siromašan znači nemati dovoljno novaca (ili nekih drugih sredstava) da bi osoba mogla sebi priuštiti osnovne ljudske potrebe kao što su hrana, piće, dom.. Mnogo ljudi u raznim državama diljem svijeta živi u siromaštvu, osobito u nerazvijenim područjima Afrike, Latinske Amerike i Azije. Prema definiciji OUN-a, siromašnima se smatraju osobe koje su odreknute načina života, komfora i dostojanstva, koji se smatraju normalnim u društvu u kojem žive. Siromaštvo se mjeri stalno promjenljivim normama određenog društva i njegovih užih sredina. Po tim kriterijima, siromaštvo se dijeli na bijedu ili apsolutno siromaštvo, relativno siromaštvo, pauperizam i novo siromaštvo. Savremeni teoretičari se slažu oko toga da je siromaštvo kompleksno i da uključuje materijalne, socijalne, kulturne i psihološke aspekte života. Siromaštvo je uslovljeno dakle različitim, historijskim, ekonomskim, socijalnim i drugim faktorima. Parametri mjerjenja siromaštva su različiti. Tako se može dogoditi da ono što jedno društvo smatra siromaštvom, u istom vremenskom periodu, za neko drugo društvo to isto predstavlja bogatstvo. (Miković, 2005: 158)

U razvijenim industrijskim državama siromaštvo se često odnosi isključivo na životni standard i blagostanje, iako se ono zapravo ne treba reducirati samo na nedostatak materijalnih dobara. Razumijevanje siromaštva razlikuje se među različitim društvima. Tako naprimjer pripadnici plemenskih, domorodačkih zajednica smatraju neku osobu siromašnom, tek kada shvate ili kada se konfrontiraju s enormnim izborom modernih ekonomskih materijalnih dobara. U principu, siromaštvo je socijalni fenomen, koji se mora razumijevati kao stanje ozbiljnog društvenog nedostatka. (Reinhold, Lamnek i Recker, 1997: 32) S tim povezana "nedostajuća opskrba materijalnim dobrima i uslugama" se pri tom ocjenjuje izuzetno različito.

Tako je i politika razvoja druge polovine 20. vijeka, kao i aktuelna privredna globalizacija proglašila ekonomsko djelovanje tradicionalne samodovoljne privrede u osnovama kao

sirotinjsko. Pri tome je izjednačena proizvodnja, prerada i prodaja na tržištu samo za puko preživljavanje, a koje svoje ishodište imaju u nedostatku radnih mesta, beskuéništvu ili represijama (Bennholdt-Thomsen, 2006: 65-88). Za mjeru siromaštva obično se uzima prihod domaćinstva, mada se pri tome često istovremeno misli na nedostatak privrednih resursa (Wigger, 2005: 202). Ovo također dovodi do toga da se one osobe koje preživljavaju od onog što proizvedu trebaju smatrati siromašnim, čak i kada nemaju materijalnih i socijalnih nedostataka. U svrhu pravljenja razgraničenja, u ovom aspektu trebalo bi se konkretno govoriti o "privrednom siromaštvu". Siromaštvo i bogatstvo su na suprotnim polovima. U navedenim definicijama bez izuzetaka je prikazano siromaštvo iz zapadnjačkog aspekta, u čijoj pozadini se nalazi materijalno-ekonomsko siromaštvo.

U skladu s konceptom osnaživanja i destigmatizacije korisnika preporučuje se koristiti termin ljudi, pojedinci koji žive u siromaštvu nego termin siromašni. Tako slijedi i definicija: "Ljudi smatraju da žive u siromaštvu ako su njihovi prihodi i ostali resursi nedovoljni da im obezbijede da imaju standard koji se smatra prihvatljivim u društvu u kojem žive. Zbog njihovog siromaštva pojedinci mogu da iskuse mnogobrojne prepreke kroz nezaposlenost, nizak nivo prihoda, loše uslove stanovanja, neadekvatnu zdravstvenu zaštitu, prepreke obrazovanju, kulturi, sportu i rekreaciji. Često su ovakve grupe marginalizirane i isključene iz različitih društvenih aktivnosti (ekonomskih, socijalnih i kulturnih) koje inače predstavljaju normu za druge društvene grupe, a pristup osnovnim pravima za ovako marginalizirane grupe može biti ograničen." (Vuković, 2013: 12)

Siromaštvo se najjednostavnije objašnjava kao neposjedovanje novaca ili dovoljno novca te malo ili nedovoljno imovine, ali ne postoji jedinstvena općeprihvaćena definicija siromaštva. Ljudi su siromašni ako nemaju dovoljno sredstava za svoje materijalne potrebe i ako ih uvjeti isključuju iz aktivnog sudjelovanja u djelatnostima koje se smatraju uobičajenima u društvu. Siromaštvo se tako očituje na različite načine, među kojima su nedostatak dohotka i sredstava potrebnih da se osigura održiva egzistencija; glad i neuhranjenost, slabo zdravlje, nedostupnost ili ograničena dostupnost obrazovanja i drugih temeljnih usluga; povećana smrtnost, uključujući smrtnost od bolesti; beskuéništvo i neodgovarajući stambeni uvjeti; nesigurno okruženje, društvena diskriminacija i izolacija. Bitno obilježje negacije ljudskih prava također je nesudjelovanje u odlučivanju i u građanskem, društvenom i kulturnom životu zajednice. Mnoge siromašne osobe često ističu i psihološke aspekte siromaštva jer su potpuno svjesni svoje nemoći i izloženosti izrabljivanju. Siromaštvo stvara ranjivost, te omogućuje mnogim

predstavnicima državne vlasti da se neljudski odnose prema siromašnima i ponižavanju ih. Ono uzrokuje osjećaj napuštenosti, a zbog ograničenih mogućnosti održavanja društvenih spona s prijateljima i rođacima stvara socijalnu izoliranost siromašnih. I za osobe u neimaštini jednako je važno očuvanje kulturoloških i socijalnih normi, pogotovo zato što je za mnoge siromašne osobe društvena solidarnost jedna od najvažnijih dobrobiti kojom raspolažu. Iako siromašni često ističu ekonomске teškoće svoga položaja, ponajviše ih smeta socijalna isključenost odnosno zarobljenost u začarani krug siromaštva.

Kad se pojedinac ili porodica nađu u siromaštvu, vrlo teško nalaze izlaz iz njega: pucaju njihove društvene, rodbinske i prijateljske veze, smanjuju se ili potpuno nestaju mogućnosti rada, zbog nemogućnosti ili otežanog uspostavljanja poznanstava ograničene su im mogućnosti zapošljavanja i sl. Siromaštvo smanjuje vjerovatnost zapošljavanja, ponajprije kroz ograničenost (materijalnih, kulturnih i međuljudskih) resursa kojima siromašni raspolažu, a nerijetko produbljuje i socijalnu izoliranost, osobito u većim urbanim sredinama. Siromašne osobe često ne raspolažu kulturnim kapitalom potrebnim, naprimjer, za pisanje biografija, da se ne govori o neophodnim financijskim resursima potrebnima za uvjerljivu prezentaciju vlastite profesionalnosti i osobnosti prilikom intervjuja s potencijalnim poslodavcem.

Siromašni se često pojavljuju kao autsajderi na tržištu rada, što znači da zbog neadekvatnog ljudskog kapitala (niskog obrazovanja i oskudnih vještina) ne mogu iskoristiti mogućnosti koje proizlaze iz ekonomskog rasta. Obilježja siromašnih su u Bosni i Hercegovini vrlo slična onima u drugim zemljama i ponajviše su određena obrazovanjem, brojem osoba koje ostvaruju dohodak i koje su zaposlene. Postoji nekoliko skupina pretežito siromašnih, a to su prije svih nezaposlene i neaktivne osobe.

Čimbenici financijskog rizika koji često dovode do siromaštva su dugotrajna nezaposlenost, niske plate, niski prihodi kućanstva, veliki porodični izdaci i teški teret duga. Nadalje, pojedini događaji u životu pojedinca ili porodice sa sobom nose opasnost od pada u materijalno siromaštvo. U većini zemalja rođenje djeteta predstavlja golemi teret za roditeljski budžet. Razvod vodi do siromaštva ako je prije rastave zajednički prihod bio jedva dovoljan. Smrt roditelja također može financijski destabilizirati obitelj. Obratno, novi posao, promjena funkcije, povećanje opsega posla ili novi zadaci mogu dovesti do povećanja prihoda kućanstva i tako poboljšati dimenziju financijskih izvora. Shodno tome, vraćanjem dugova ili smanjivanjem fiksnih troškova sniženjem poreza ili nižom najamninom može se osigurati

poboljšanje finansijske situacije u kućanstvu. Ne treba zaboraviti da bolje upravljanje finansijskim izvorima također može poboljšati finansijsku situaciju.

Autori Walker i Walker, siromaštvo određuju "kao stanje deprivacije dohotka i drugih izvora, bilo materijalnih, socijalnih ili kulturnih. Ono utječe na zdravlje i životna očekivanja, kao i na pristup socijalnim mrežama, zapošljavanju, učenju i poštovanju." (u Družić-Ljubotina i Kletečki-Radović, 2011: 9)

Teško je napraviti sveobuhvatan pregled siromaštva i njegove rasprostranjenosti. Naročito jer su parametri mjerena siromaštva dosta različiti. U prilog tome ide činjenica da ono što je siromaštvo u jednoj državi apsolutno se ne mora smatrati siromaštvom u drugoj državi. Nameće se onda pitanje koja su to mjerila za siromaštvo primjenjiva na sva društva, ko su osobe koje žive u siromaštvu? Tako su se izdvojila dva prisrtupa u poimanju siromaštva:

- "*Apsolutno siromaštvo* ili siromaštvo na ivici preživljavanja (zasnovano na konceptu preživljavanja, zadovoljavanja osnovnih životnih potreba za održavanje zdravlja i fizičke egzitencije)
- *Relativno siromaštvo* (zasnovano na kulturološkom konceptu siromaštva, odnosi se na ukupan životni standard određenog društva u određenom vremenu)." (Miković, 2005: 160)

2.2. Apsolutno siromaštvo

Apsolutno siromaštvo odnosi se na situacije kada pojedinci nisu u mogućnosti zadovoljiti osnovne potrebe nužne za održanje zdravlja i radne sposobnosti, odnosno za fizički opstanak (prehrana, odijevanje, stanovanje, kretanje). Prepostavlja se da je u svim društvima za opstanak potrebna ista količina dobara pa je granica apsolutnoga siromaštva ista u različitim društvima i mijenja se samo ovisno o kretanju troškova života. Apsolutno siromaštvo često se povezuje s ekstremnim oblicima siromaštva (glad, beskućništvo, neishranjenost). Ono se vezuje za neke absolutne standarde minimalnih potreba, pri čemu to ne znači da su te potrebe fiksne tokom vremena, niti da su identične u svim zemljama. To samo znači da se na ovaj način pozicija pojedinca procenjuje nezavisno od situacije u kojoj se nalaze drugi članovi društva. Tako, na primjer, svaka osoba čiji se dohodak nalazi ispod nivoa "linije siromaštva" se može smatrati siromašnom.

Koncept apsolutnog siromaštva prvi je aplicirao B.E Rowntree krajem 19. stoljeća, a kasnije i još mnogi drugi autori, od kojih je najpoznatija M. Orshansky (1969). Rowntree je smatrao kao siromašne one porodice kojima vlastiti dohodci nisu omogućavali kupnju minimalne količine osnovne robe za održavanje fizičke efektivnosti (preživljavanje i radnu sposobnost) (Townsend 1979: 33; Mack i Lansley 1985 :17). Nedostatak tog pristupa je u tome što su osnovne (minimalne) potrebe u pravilu jednako definirane za sve stanovništvo, tj. ne uzimaju se u obzir različite potrošne navike u istoj zajednici (državi). Arbitrarno određivanje osnovnih potrepština (vrste i količine proizvoda i usluga) ograničenje je za izražavanje normi i vrijednosti pojedinca te za njegov slobodni izbor. Zbog toga bi bilo bolje utvrditi samo potrebe i reći da su siromašni oni koji ne raspolažu sredstvima za zadovoljavanje tih potreba. Da bi prikazao probleme zemalja u razvoju, bivši predsjednik Svjetske banke Robert Strange McNamara uveo je pojam apsolutno siromaštvo. On je takvo siromaštvo definirao na sljedeći način: "Siromaštvo na apsolutnom nivou je život na krajnjem rubu egzistencije. Apsolutno siromašni ljudi su oni koji se bore sa ozbiljnim nevoljama i koji su u stanju zanemarivanja i degradacije, u tolikoj mjeri da prevazilazi naše poimanje, oblikovano intelektualnom fantazijom i privilegiranim odnosima." ("Definitionen: Was ist Hunger?", 2002: 3)

Apsolutno siromaštvo definira se kao nivo izdataka za potrošnju koji je niži od određenog praga, ovisno o cijeni određenog potrošačkog paketa. Definira se potrošački paket koji, prema određenom kriteriju, sadrži neophodne proizvode, a zatim se izračunava njihova cijena sabiranjem svih vrijednosti koje se dobiju množenjem količina sa cijenama. Ova cijena se uzima kao minimalni nivo potrošnje koji domaćinstvo mora zadovoljiti kako bi dostiglo izdatke za potrošnju u skladu sa zadatim kriterijem „dostatnosti“, odnosno sa proizvoljnim pragom ispod kojeg se domaćinstva smatraju siromašnim, sa obzirom da njihova potrošnja ne dostiže taj određeni nivo. Kriterij "dostatnosti", odnosi se na minimalnu kalorijsku vrijednost prehrambenog potrošačkog paketa. Ljudima je potrebna hrana da bi preživjeli, tj. potreban je određen broj kalorija, vitamina i proteina kako bi se održao život i očuvala energija potrebna za život, rad i učestvovanje u ljudskoj zajednici. Nutricionisti su izračunali minimalne kalorijske vrijednosti koje pojedinci trebaju unositi u skladu sa svojim uzrastom, spolom i nivoom utrošenog napora. Kada je definirana tabela sa minimalnim kalorijskim potrebama, mogu se izračunati odgovarajuće količine i njihova cijena koristeći određenu tržišnu cijenu za svaki proizvod. U praksi, ovaj proces mora biti prilagođen svakoj pojedinačnoj zemlji, te stvarnim prehrambenim navikama pojedinca i uslovima u kojima pojedinac živi. Novčana vrijednost minimalnog prehrambenog potrošačkog paketa ukazat će na minimalni nivo

prehrambene potrošnje ispod kojeg se domaćinstva smatraju siromašnim (prehrambeno siromašnim ili ekstremno siromašnim). Ukupni nivo potrošnje koji odgovara određenom udjelu prehrambene potrošnje zatim definira sveukupan prag siromaštva ispod kojeg se domaćinstva smatraju siromašnim. Prečica u izračunavanju stopa apsolutnog siromaštva, kakvu koristi Svjetska banka, jeste da se definira proizvoljna granica siromaštva u iznosu od jednog američkog dolara dnevno (365 USD godišnje), koja ne ovisi o relativnoj distribuciji potrošnje i koja se lako može koristiti za poređenje stopa siromaštva u različitim zemljama. Prema Međunarodnoj organizaciji za razvoj (*International Development Association*, IDA), indikatori apsolutnog siromaštva su:

- Prihod po glavi stanovnika (PGS) manji od 150 US\$/godišnje
- Unos kalorija u organizam u zavisnosti od države manji od 2160 ili 2670/dnevno
- Prosječna očekivana starost manja od 55 godina
- Smrtnost djece veća od 33/1000
- Stopa nataliteta veća od 25/1000

Koncept apsolutnog siromaštva temelji "na ideji preživljavanja – osnovnih uslova koje treba ispuniti kako bi se održala fizički zdrava egzistencija"; za one „kod kojih ove fundamentalne potrebe za opstanak nisu zadovoljene – dovoljno hrane, krov nad glavom i odeća – kaže se da žive u siromaštvu“. Tako se pokazuje da ovaj koncept apsolutnog siromaštva nema relativni već univerzalni karakter, jer je "univerzalno primjenljiv" zato što podrazumijeva to "da su standardi za ljudsko održanje, više ili manje, isti za sve ljude istog životnog doba i iste telesne građe, bez obzira na to gde žive. Za bilo kojeg pojedinca, bilo gde u svetu, može se reći da živi u siromaštvu ukoliko se nalazi ispod ovog univerzalnog standarda.. Apsolutno siromaštvo se odnosi na pomanjkanje osnovnih sredstava neophodnih za održanje zdravlja i nesmetanog funkcionisanja tela". Siromašne osobe su one osobe koje su lišene dostojanstvenog načina života i komfora koji se smatraju "normalnim" u društvu u kojem osobe žive. Apsolutno siromaštvo se odnosi na nemogućnost zadovoljenja osnovnih ljudskih potreba i u sebe uključuje osobe koje preživljavaju, nalazeći se na ivici egzistencije jer su lišene pristupa društvenim uslugama. Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji, apsolutna linija siromaštva se određuje prema broju kalorija koje se dnevno unose u organizam, i ukoliko osobe unesu manje od 2.240 kalorija dnevno, spadaju u ovu rizičnu kategoriju. (Gidens, 2005: 317, 342)

2.3. Relativno siromaštvo

Relativno siromaštvo određuje se u odnosu na standard života koji se u određenom društvu i vremenskom razdoblju smatra prihvatljivim. S promjenom percepcije minimalno prihvatljivoga životnog standarda mijenja se i definicija siromaštva; neki članovi društvene zajednice siromašni su tek u usporedbi s drugim članovima te zajednice. Ono što se nekad smatralo luksuzom, s vremenom može postati neizostavnim dijelom pristojna životnoga standarda (topla voda, strojevi za pranje rublja, televizori, automobili, hladnjaci, obrazovanje i sl.). Relativno siromaštvo često označava blaže oblike siromaštva, odnosno standard dovoljan za podmirenje osnovnih životnih potreba, ali još uvijek znatno niži od onoga većine građana u društvu. Nejednakosti u bogatstvu ili dohotku uzimaju se kao pokazatelj relativnoga siromaštva. Koncept apsolutnog siromaštva više se upotrebljava u nerazvijenim zemljama i zemljama u razvoju, koje imaju nizak stepen životnoga standarda, a pojam relativnoga siromaštva u razvijenim zemljama.

Pojam relativnog siromaštva odnosi se siromaštvo u usporedbi sa određenim socijalnim okruženjem čovjeka (također i državnim, socijalnogeografskim i drugim). U ovom kontekstu relativno siromaštvo odnosi se na različite statističke omjere u određenom društvu, naprimjer na medijanu uravnoteženih neto ekvivalentnih dohodaka. Relativno siromaštvo može se primijetiti i kroz sociokulturološko osiromašenje, pri čemu se kao posljedica nedostataka finansijskih sredstava misli na neučestvovanje u određenim socijalnim aktivnostima (naprimjer maturska putovanja, posjeta pozorištima, kinima i slično).

Jedni će građani biti proglašeni siromašnima u odnosu na druge koji si mogu priuštiti određene sadržaje društvenog blagostanja. Kriterij kada je netko siromašan mijenja se s vremenom i od društva do društva. Tako će linija siromaštva biti različito povučena u bogatijim nego u siromašnjim društvima. Ljudi su siromašni ako su njihov prihod i resursi toliko neodgovarajući da im standard života koji se smatra prihvatljivim u društvu jednostavno ne dozvoljava uživati. Tako zbog siromaštva imaju iskustvo višestrukih poteškoća u vidu nezaposlenosti, niskih prihoda, loših uvjeta stanovanja, neodgovarajuće zdravstvene skrbi i prepreka u području cjeloživotnog učenja, kulture, sporta i rekreatcije.

Uvjetno se može govoriti i o subjektivnom siromaštvu, subjektivnoj procjeni pojedinca o tome je li siromašan ili nije. Dakako, subjektivna procjena ne mora biti stvarni pokazatelj siromaštva, jer pojedinac je donosi u usporedbi s drugima, uglavnom bogatijima.

Relativno siromaštvu, sa druge strane, nije mjeru siromaštva, već nejednakosti, ono mjeri koliko ljudi živi sa prihodima koji su ispod 60% medijalnog. Medijalni prihod je onaj iznos koji se nalazi na polovini raspodjele – pa jedna polovina stanovnika ima viši, a druga polovina niži prihod od toga. To da li je neko siromašan u smislu relativnog siromaštva nam ne govori ništa o standardu te osobe – u kakvim uslovima stanuje, da li može da zadovoljava svoje osnovne potrebe itd. Zbog siromaštva osobe imaju iskustvo višestrukih poteškoća u vidu nezaposlenosti, niskih prihoda, loših uvjeta stanovanja, neodgovarajuće zdravstvene skrbi i prepreka u području cjeloživotnog učenja, kulture, sporta i rekreacije. Često su isključeni i marginalizirani od sudjelovanja u aktivnostima (ekonomskim, socijalnim i kulturnim) koje predstavljaju normu za ostale ljude te im može biti ograničen pristup temeljnim pravima.

2.4. Siromaštvu u Bosni i Hercegovini

Na globalnom nivou, primjetan je trend porasta stope siromaštva, socijalne isključenosti i društvenih nejednakosti općenito. Iako bosanskohercegovačko društvo nikada nije spadalo u red bogatih društava, današnje siromaštvu je stvarnost koju više нико не može negirati. "Ekonomска isključenost je novi oblik siromaštva koji nije bio poznat u Bosni i Hercegovini prije rata, jer je bivša Jugoslavija imala relativno visok standard života unutar jednog egalitarnog društva. Ova nova vrsta siromaštva je primarno uzrokovana ratnim razaranjem i raseljavanjem. Drugi faktor koji je uzrokovao ovu situaciju je neodgovarajuća tranzicija i velik porast stope nezaposlenosti." (Papić, Slijepčević, Dmitrović i Ninković – Papić, 2011:23)

Osnovni problem "uskog grla" sistema socijalne zaštite u BiH je njegova vrlo niska efikasnost u smanjivanju siromaštva. Izdvajanja na programe socijalne zaštite koji samo manjim dijelom dosežu do korisnika kojima je socijalna pomoć neophodna, odnosno do najsilomašnijih dijelova stanovništva, opterećuje razvoj privatnog sektora, destimuliše zapošljavanje, što za implikaciju ima dodatno opterećenje javnih budžeta. Učinak socijalnih davanja na smanjenje siromaštva je zanemariv. Osnovni problem je u tome što se socijalna davanja u BiH uglavnom zasnivaju na programima koji se temelje na statusnim pravima korisnika, a naročito u slučaju „boračkih naknada.“

Siromaštvo se u svijetu uglavnom mjeri pomoću absolutnih ili relativnih indikatora. Ono se u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini statistički počelo mjeriti u 2001. godini kada je primjenjena metodologija absolutnog siromaštva Svjetske banke. Tri godine kasnije uvedena je evropska metodologija relativnog siromaštva koja se koristi i danas.

Siromaštvo se prema evropskoj metodologiji mjeri pomoću dohotka domaćinstava. Budući da se Anketa o prihodima i životnim uvjetima još uvijek ne provodi, u Bosni i Hercegovini se siromaštvo mjeri pomoću potrošnje domaćinstava koja se računa iz ankete o potrošnji domaćinstava. Ona je u Bosni i Hercegovini do sada provedena u 2004., 2007., 2011 i 2015. godini. Mjerenje siromaštva potrošnom metodom bazirano je na konceptu relativnog siromaštva, koji prag rizika od siromaštva definira prema ekvivalentu odrasle osobe i postavlja ga na 60% medijane ekvivalentne potrošnje. Veličina domaćinstva u ekvivalentu broja odraslih osoba se računa pomoću modificirane OECD skale. (V. Anketa o potrošnji domaćinstava u BiH – Finalni rezultati za 2004, 2007, 2011 i 2015)

Stopa rizika od siromaštva je postotak domaćinstava ili osoba čija je ekvivalentna potrošnja ispod praga rizika od siromaštva.

Iz tabele 1. vidi se zavisnost ovog praga o distribuciji podataka iz koje je izračunata.

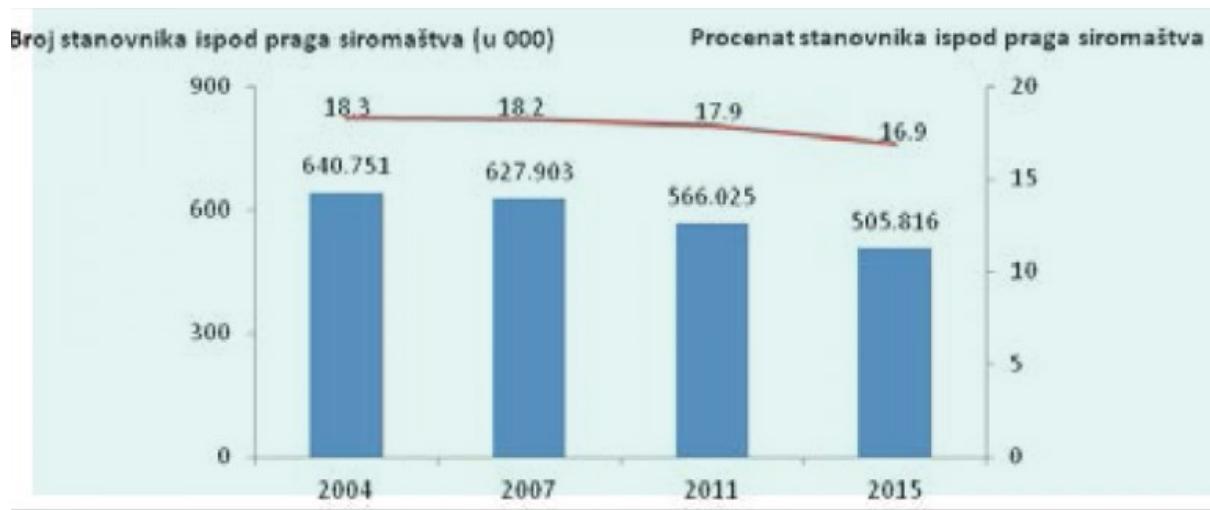
INDIKATOR	GODINA			
Prag siromaštva (KM/odrasloj osobi mjesečno)	2004.	2007.	2011.	2015.
	311,42	385,71	416,40	389,26

Tabela 1. Vrijednosti praga siromaštva u BiH, 2004 – 2015. godina, KM po odrasloj osobi mjesečno

Grafikon 1. pokazuje broj i procenat stanovnika ispod linije siromaštva u četiri anketne godine. U vremenskoj analizi ovih rezultata treba se prvenstveno fokusirati na stope rizika od siromaštva, a ne na broj siromašnih jer se bosanskohercegovačka populacija u posmatranom periodu, prema anketnim procjenama¹, smanjivala pa se tako smanjivao i broj siromašnih.

---

¹ Podaci popisa stanovništva za posmatrane periode nisu postojali u vrijeme provođenja anketa.

Grafik 1. Broj stanovnika BiH ispod praga siromaštva i stope rizika od siromaštva, 2004 – 2015. godina

Prisutan je tek blagi trend smanjenja siromaštva što govori o rezistentnosti ovog fenomena, odnosno o neučinkovitosti mjera za smanjenje siromaštva u posljednjoj deceniji. To potvrđuju i drugi indikatori siromaštva kao što su jaz siromaštva i indikatori nejednakosti. Jaz siromaštva daje mjeru intenziteta siromaštva i pokazuje koliko su, u prosjeku, izdaci za potrošnju siromašnih domaćinstava udaljeni od praga siromaštva. Jaz siromaštva se u BiH kretao oko 25% u posmatranom periodu², što samo potvrđuje da su mjere borbe protiv siromaštva loše targetirale siromašne (Šabanović, 2016). Detaljnije informacije o siromaštvu dobijaju se analizom statusa u siromaštvu specifičnih socio-ekonomskih subpopulacija. Domaćinstva sa pet ili više članova i jednočlana domaćinstva imala su najveće stope rizika od siromaštva u 2015. godini (20,2% i 18,5% respektivno). Unutar jednočlanih domaćinstava najsilomašnija su bila samačka domaćinstva gdje je osoba bila stara 65 godina ili više (21,9% u 2015).

S druge strane, unutar najvećih domaćinstava, u najvećem riziku od siromaštva su bila domaćinstva bračnih parova s djecom i drugim srodnicima (23,1% i 24,5% u 2015. i 2011, respektivno), odnosno domaćinstva bračnih parova sa troje ili više djece (21,4% i 26,9% u 2007. i 2004. godini, respektivno). Kad se ispituje siromaštvo prema starosti stanovnika, vrijedno je pažnje analizirati sljedeće tri grupe stanovnika: ispod 18 godina, između 18 i 64 godine i 65 godina i više. U 2015. godini stanovništvo starosti 65 ili više godina imalo je najveću stopu rizika od siromaštva unutar ove tri starosne grupe: 20,0% u poređenju sa 18,5%

² Prema ovoj skali nosiocu domaćinstva se dodjeljuje koeficijent 1, svakoj drugoj odrasloj osobi u domaćinstvu staroj 14 ili više godina dodjeljuje se koeficijent 0,5, a djeci mlađoj od 14 godina koeficijent 0,3.

za maloljetno stanovništvo i 15,6% za radno sposobno odraslo stanovništvo. Nizak nivo obrazovanja povećava rizik od siromaštva. Od ukupnog broja stanovnika BiH bez škole u 2015. godini, njih 21,9% je bilo siromašno, dok je skoro svaki četvrti stanovnik s osnovnom školom bio siromašan (23,0%). Rizik od siromaštva tek značajnije opada kod osoba sa završenom srednjom školom (13,8%), a najmanji je kod osoba s univerzitetskim obrazovanjem (5,2%). Iako posjedovanje posla u 2015. godini smanjuje vjerovatnoću pada u siromaštvo, to bezuvjetno ne garantuje da će zaposlena osoba ili njeno domaćinstvo izbjegći siromaštvo. Među zaposlenima starosti od 18 do 64 godine bilo je 11,8% siromašnih u poređenju sa 18,6% siromašnih među onima koji ne rade (nezaposleni i neaktivni) u toj istoj starosnoj grupi. Ako ipak posmatramo siromašno stanovništvo starosti od 18 do 64 godine, vidimo da ih je 33,0% imalo posao u 2015. godini.

U Bosni i Hercegovini je u periodu od 2004. do 2015. godine prisutan pad broja siromašnih stanovnika i blago smanjenje rizika od siromaštva. Jedan od uzroka smanjenja broja siromašnih bilo je i smanjenje broja stanovnika u BiH u tom periodu. Indeks jaza siromaštva i indikatori nejednakosti jasno ukazuju na prilično jaku rezistentnost siromaštva. To govori da su mjere za smanjenje siromaštva prilično neefikasne i pogrešno usmjerene (Šabanović, 2016). Ako imamo u vidu da se mjeranjem siromaštva potrošnom metodom ne postiže direktna uporedivost ovog fenomena s drugim evropskim državama i da su mjere bazirane na potrošnji značajno manje od onih izračunatih dohodnom metodom (Delalić, Kapetanović i Šabanović 2017; Šabanović 2017), može se zaključiti da je stvarna situacija mnogo lošija nego što indikatori pokazuju. U tom smislu, puna harmonizacija metodologije mjerjenja siromaštva i nejednakosti u Bosni i Hercegovini sa EU standardima je *conditio sine qua non* ispravne politike borbe protiv siromaštva. Ona će se postići u skorijoj budućnosti kroz provođenje prve ankete o prihodima i životnim uvjetima u Bosni i Hercegovini u 2018. godini. Mada je utvrđena stopa siromaštva u BiH niža nego što se pretpostavljalо, važan zaključak je da je ugroženost siromaštvo široko rasprostranjena među stanovništvom, a siromašni su heterogena grupacija, tako da čak i domaćinstvo sa prosječnim standardom života snosi osjetan rizik zapadanja u siromaštvo. Ispod linije siromaštva najčešće su: djeca, osobe sa niskim nivoom obrazovanja, stari i iznemogli, klasični socijalni slučajevi, te ruralno stanovništvo. Kada se analiziraju podaci za cjelokupno stanovništvo, osobe koje su naročito izložene riziku siromaštva su: djeca, posebno do pet godina starosti, raseljene osobe i povratnici, nezaposleni, te osobe niskog obrazovanja. Protivno ustaljenim mišljenjima, stariji ljudi su manje izloženi riziku siromaštva nego prosječan stanovnik, a to važi i za invalide i veterane rata. Najmanji rizik prijeti zaposlenima,

kako u vanprivredi, tako i onima u "sivoj ekonomiji". Još jedan iznenađujući zaključak je da siromaštvo nije prevashodno problem nezaposlenih, raseljenih, invalida, ili porodica poginulih u ratu. Ove grupe zajedno čine manje od polovice siromašnih. Većinu siromašnih u BiH čine zaposleni koji žive u porodicama s djecom, što se može objasniti niskim primanjima, tako da jedna plata nije dovoljna da domaćinstvo zadrži iznad nivoa siromaštva. (Bosnia and Herzegovina: Poverty Assessment, Svjetska banka, Izvještaj br. 25343-BIH)

Djeca su među najviše izloženim riziku pada standarda ispod linije siromaštva. Oko 56 % siromašnih živi u porodicama s djecom. Posebno su ugrožena djeca u RS, gdje oko polovine te dobne populacije živi u siromašnim porodicama, dok je u FBiH to slučaj za oko trećinu. Oko 13 procenata djece živi u porodicama koje spadaju u kategoriju najsirmašnjih, a 29 odsto njih u domaćinstvima na liniji siromaštva. Siromaštvo porodica sa djecom je najizraženije tamo gdje nijedan član domaćinstva ne radi, a izrazito je teška situacija za raseljena domaćinstva, u kojima glava porodice nema posao. Posebno su ugrožena djeca do pet godina starosti. Načini na koji se siromaštvo ispoljava su brojni: izrazito niska dostupnost predškolskog obrazovanja (manje od 9 odsto djece pohađa neku od ustanova za predškolsko vaspitanje), slabiji pristup siromašne djece srednjoškolskom obrazovanju, značajno lošija obuhvaćenost zdravstvenim osiguranjem, pogotovo u ruralnim područjima. I ankete potvrđuju da nedostatak zdravstvene zaštite najviše pogoda mlađu djecu oba spola, jer su djeca podložnija nezgodama i bolestima i manje su otporna od odraslih. Još više od djece u siromašnim porodicama ugrožena su djeca bez roditelja, kao i druga djeca koja su povjerena na staranje sistemima socijalne pomoći, jer su ovi sistemi materijalno preslabi da im osiguraju prikladnu brigu. Nezaposlenost je vjerojatno najvažniji problem koji pogoda mlađu generaciju, jednak u urbanim i ruralnim dijelovima BiH. U kombinaciji sa stambenim problemima i stalnom ekonomskom krizom, mladi ljudi zapadaju u stanje očaja i beznađa, zbog čega se okreću drogama ili alkoholu, ili planiraju iseljavanje kao jedinu mogućnost da sebi osiguraju dostoјniju budućnost. (Bosnia and Herzegovina: Poverty Assessment, Svjetska banka, Izvještaj br. 25343-BIH)

Privreda Bosne i Hercegovine je uništena tokom ratnog perioda 1992-1995. Oko 45% fabrika je uništeno, a Bruto društveni proizvod (BDP) je pao sa 8,19 milijardi američkih dolara na 2,2 miljarde u 1995. godini. Oko 50% stanovništva je ostalo nezaposleno i u siromaštву. Neki izvještaji govore da je zaposlenost u realnom sektoru pala sa 976.000 u 1991. godini na 76.000 po okončanju ratnih dejstava. Uprkos stalnom rastu, BDP iz 2006. godine, na primjer, još uvijek je iznosio oko 80% nominalnog BDP-a iz 1989. godine. Nedavni ekonomski rast u Bosni

i Hercegovini, kao i u regionu, nije značajno uslovio povećanje zaposlenosti, mada se pokazatelji u oblasti tržista rada moraju uzeti sa rezervom s obzirom na postojanje velikog segmenta neformalne ekonomije i ekstezivne migracije. Nivo zaposlenosti stagnira daleko ispod prosjeka EU. Posebno je niska stopa zaposlenosti mladih osoba - starosti do 24 godine, i starijih od 55 do 64 godine. Nezaposlenost je značajna, dugoročnog je karaktera, a značajan je porast udjela nesigurnih poslova. Statistika gotovo i ne prati podatke o višestrukoj zaposlenosti. Uglavnom su slabi podsticaji za regionalnu mobilnost, ali i mobilnost između različitih sektora. Proces deindustrijalizacije se odvija u uslovima smanjenog ili gotovog nikakvog napretka u rekonstrukciji državnih preduzeća, dok se bilježi rast sektora sa nisko kvalifikovanom radnom snagom i niskim prihodovnim učešćem u cijeloj ekonomiji.

Zvanična stopa nezaposlenosti u BiH je oko 44%, dok nedavno sprovedena Labour Force Survey (LFS) procjenjuje stvarnu nezaposlenost na 29%, što je još uvijek najviše zabilježena LFS stopa nezaposlenosti u regionu. Država bilježi i značajan porast „sive“ ekonomije koja se procjenjuje na 33% do 50% registrovane ekonomske aktivnosti. Sistem socijalne zaštite u BiH izazito je podijeljen i sastoji se od 13 gotovo nezavisnih sistema, dok je koordinacija skoro neznatna. Unutar jednog od ovih sistema, funkcije se često preklapaju, dok je odgovornost nejasna.

Politike socijalne zaštite i pomoći su definisane na entitetskom nivou, sistem je centralizovaniji u Republici Srpskoj, dok se u Federaciji BiH definiše na kantonalm nivou. Podijeljen sistem stvara velike teritorijalne razlike u socijalnoj zaštiti i pomoći, te niži administrativni nivoi i najsiromašnije zajednice najteže mogu ispuniti obaveze koje su u sklopu njihovog mandata (što je posebno izraženo na kantonalm principu u Federaciji BiH). Sistem socijalne zaštite je zasnovan na šemi socijalnog osiguranja koje se finansira iz doprinosa na plate i šemi socijalne pomoći koja se finansira iz vladinih generalnih dohodaka. Veliki dio stanovništva se nalazi ispod granice siromaštva, a procjena je da je oko 70% stanovništva ostalo ispod granice siromaštva kroz period od tri godine, dok je oko 76% svih nezaposlenih bilo nezaposleno duže od dvije godine.

Visok je i procenat (oko 42%) stanovništva sa niskim nivoom obrazovanja, a nedostaju i politike za usavršavanje tokom životnog, odnosno radnog vijeka, pa to dodatno umanjuje mogućnosti za novi početak i, samim tim, mogućnosti za izlazak iz siromaštva. Penzioni sistem na principu „pay as you go“ organizovan je na entitetskom nivou, što znači dva odvojena

sistema koja funkcionišu na gotovo identičan način. Glavne socijalne grupe isključene iz penzionog sistema su seosko stanovništvo i poljoprivrednici, samozaposlene osobe, radnici na „čekanju“ i tradicionalno isključene grupe poput romskog stanovništva. Održivost, transparentnost i prilagođenost potrebama su osnovni problemi postojećeg sistema. Što se tiče zdravstvenog sistema u BiH u granicama entiteta, kantona i Brčko distrikta, evidentno je da osobe osigurane u različitim kantonima i entitetima imaju različita prava i različiti pristup uslugama zdravstvene zaštite, naročito tercijarnoj zdravstvenoj zaštiti, jer se i različit iznos prihoda prikuplja kroz zdravstvene fondove. Ukupan prihod zdravstvene zaštite i izdataka u zdravstvenom sektoru je znatan, ali nije ostvarena održivost. Kao što je visok stepen izbjegavanja plaćanja doprinosa, tako je i visok stepen izuzeća od plaćanja doprinosa. Glavni teret finansiranja zdravstva snosi 30-40% stanovništva koji redovno plaćaju doprinose, a imaju niske izdatke za liječenje. Brojne socijalne grupe nisu pokrivenе zdravstvenim osiguranjem: nezaposleni koji nisu registrovani kao takvi, zaposleni kojima poslodavci ne uplaćuju redovno doprinose, romsko stanovništvo i etničke manjine u različitim dijelovima države.

Pred vladama je da nađu sistem i način finansiranja zdravstvene zaštite tako da se teret finansiranja ravnomjernije raspoređuje na stanovništvo, istovremeno osiguravajući univerzalnu dostupnost i osnovna zdravstvena prava za sve. Dok se u Bosni i Hercegovini prisustvo međunarodnih faktora najviše ogledalo kroz aktivnosti demokratizacije društva, malo ili gotovo ništa nije učinjeno da se podigne svijest i kod lokalnih vlasti, medija, ali i stanovništa o neophodnosti socijalnog uključivanja, odnosno inicijativa na izradi adekvatnih analiza, strategija i konkretnih koraka. Većinu postojećih studija uradile su strane institucije (Svjetska banka, Evropska komisija, fondacije, i slično), dok je Strategija smanjivanja siromaštva rađena i sprovedena na nivou BiH institucija, donijela male ili nikakve rezultate. U uslovima kada privreda Bosne i Hercegovine nazaduje (pad BDP-a, smanjenje iznosa doznaka iz inostranstva, smanjenje produktivnosti realnog sektora, smanjenje priliva u budžete na svim nivoima, povećanje broja nezaposlenih, postojanje budžetskog deficit-a, sve veći administrativni aparat bez povećanja kvaliteta usluga stanovništvu, itd.), visokih političkih tenzija i atmosfera neizvjesnosti, realna je pretpostavka da se svakodnevno povećava broj socijalno marginalizovanog (isključenog) stanovništva. Ne postoje politike socijalne uključenosti na bilo kojem nivou vlasti u BiH i nijedno tijelo se ne bavi uzrocima siromaštva, pa su mjere prevashodno reaktivne i bave se samo posljedicama siromaštva i socijalne isključenosti.

Poseban problem je odustvo ili nepouzdanost statističkih podataka. Sa ovim problemom se suočavaju sve organizacije i pojedinci u procjeni procenta i strukture društveno marginalizovanih građana. DFID kao razloge socijalne marginalizacije (isključenosti) u svom istraživanju (2006. godina) navodi sljedeće:

1. Sposobnost/onesposobljenost

Procjena je da je 10% ukupnog stanovništva onesposobljeno, te nemaju nikakvo socijalno ili zdravstveno osiguranje. Međutim, lica rođena sa invaliditetom primaju minimalnu pomoć koja ne omogućava nezavisnost i potpuno su marginalizovani, dok, naprimjer, ratni veteran sa 20-30% invaliditeta ili onesposobljenosti (što znači, radno sposobni) primaju, takođe, pomoć države. Civilne žrtve rata do skora nisu primale nikakvu pomoć, a ta pomoć je mnogo manja nego ona koju primaju učesnici rata. Nadalje, birokratski karakter socijalnih politika dodatno otežava pristup socijalnoj pomoći, dok odustvo pristupa javnom transportu i objektima ključnih institucija (škole, bolnice) predstavlja ključni problem, kad je riječ o socijalnoj marginalizaciji lica sa invaliditetom. Dok u urbanim područjima institucije nešto čini za onesposobljena lica, u ruralnim područjima pomoć je ograničena ili gotovo da je nema. Ovakva lica ostaju u kućama ili institucijama.

2. Starosna dob

Djeca i omladina - Izvještaj ukazuje na diskriminaciju djece po osnovu nacionalnosti, finansijskog statusa i invaliditeta (onesposobljenosti). Takođe, društveno su marginalizovana djeca bez rodnog lista, posebno romska djeca. Poseban problem je priroda obrazovnog sistema koji vrši segregaciju djece iz različitih etničkih grupa. Ta djeca se školjuju po različitim nastavnim planovima i programima, a često se međusobno ne druže.

Starije osobe – Istraživanja su pokazala da su penzioneri među društveno najmarginalizovanim grupama, jer im osnovna penzija ne obezbjeđuje samostalni život. Starija lica, koja nemaju pomoć porodice ili nemaju plaćene doprinose najmanje 20 godina, postaju socijalno marginalizovani. Ključni faktori koji utiču na društvenu marginalizaciju starijih osoba kod žena starije dobi su: nizak društveni status, odsustvo pristupa informacijama, manjak poštovanja i odlučivanja u porodicama, nedostatak zdravstvenog osiguranja, podložnost fizičkom nasilju u porodicama, male ili nikakve penzije, odsustvo kontrole nad primanjima, nedostatak pokretljivosti na tržištu rada,

odsustvo imovinskih prava i nasljeđivanja, itd. Kod muškaraca su to: nizak stepen poštovanja u porodicama, nemogućnost samostalnog življenja nakon gubitka supruge, zdravstveni problemi, usamljenost, niska ekonomski moć i nizak društveni status.

3. Etnicitet, izbjegla i raseljena lica i postkonfliktna diskriminacija

Do kraja rata u BiH, oko 1,2 miliona izbjeglica iz Bosne i Hercegovine smjestilo se na teritorijama drugih zemalja, a oko 50% stanovništva BiH iz 1991. godine promijenilo je mjesto boravka (UNDP, 2003). Kao rezultat toga, stvorene su manjinske grupe povratnika u ranije mjesto prebivališta. Status djece ovih manjinskih grupa postao je komplikovan iz više razloga: niska primanja, školski program, jezik i vjeroučilišta i niska integracija u lokalnu zajednicu. Manjinske grupe povratnika se sučavaju sa raznim vidovima isključenosti, odnosno marginalizacije:

- državne subvencije ne dobijaju najčešće poljoprivrednici-povratnici;
- potencijalnim povratnicima se često komplikuje procedura dobijanja dozvola za obnovu objekata ili pomoći u obezbjeđenju nedostajeće dokumentacije;
- obrazovne institucije nemaju dovoljan broj nastavnog osoblja u skladu sa zahtjevanim školskim programom za manjinsku povratničku grupu;
- povratnici najčešće nisu integrисани u zdravstveni sistem;
- nedostatak radnih mesta i prilike za zapošljavanje posebno u javnom sektoru, dok je u privatnom sektoru još prisutan otpor zapošljavanju povratnika kako zbog niskog nivoa obrazovanja, tako i iz drugih razloga;
- nedostatak dokumenata, posebno vlasničkih;
- odsustvo predstavnika koji bi se borili za njihova prava. (Stiftung, 2009)

Religija je uočena kao jedan od ključnih faktora socijalne marginalizacije u BiH jer su, posebno u ruralnim područjima, vjerski poglavari preuzeli i političke uloge, jačajući vjerske identitete i podjele. Višestruka društvena marginalizacija koja se ne bazira samo na etnicitetu, već i na vjerskom porijeklu, izazvala je raseljavanja unutar države i produbila stepen društvenog isključenja. Vjerski identitet jača vrlo rigidni sistem etničke segregacije. Jedan od izuzetno velikih problema je i društvena marginalizacija Roma koji nisu konstitutivni narod, te im je ograničeno učešće u političkom životu, zajedno sa drugim manjinskim etničkim grupama, a samim tim je i njihov glas znatno slabiji u borbi protiv društvene marginalizacije.

2.5. Socijalna isključenost - pojmovno određenje, uzroci i posljedice

Iako se termin isključenosti posve udomaćio i često se koristi, treba reći da u vezi s njegovim definiranjem ima znatnih poteškoća. Mnogi se autori slažu da je koncept socijalne isključenosti maglovit, nejasan i višezačan. Može označavati životne situacije koje su toliko različite da je ponekad teško razumjeti što one imaju zajedničko. Neki kažu da je pojam isključenosti nov samo po nazivu, ali ne i po sadržaju, te da se uglavnom poklapa s uobičajenim pojmovima siromaštva, marginalnosti i diskriminacije. Evropska komisija prvi put spominje pojam isključenosti u svom dokumentu iz 1988. godine, pred kraj Drugog programa za borbu protiv siromaštva "Iduće je godine Vijeće ministara usvojilo rezoluciju o borbi protiv socijalne isključenosti, među ostalim i zbog toga što su vlasti nekih zemalja (Velike Britanije i Njemačke) izražavale rezerve prema upotrebi termina siromaštvo u razvijenim evropskim društvima. Formirano je i posebno tijelo (European Observatory on Policies to Combat Social Exclusion) koje je podnijelo tri sintetska izvještaja o politici spram isključenosti u zemljama članicama" (First Annual Report of The EC Observatory on Policies to Combat Social Exclusion, 1991). U 1989. godini pojam socijalne isključenosti postao je sastavni dio preambule Europske socijalne povelje, a izmijenjena ili revidirana Socijalna povelja iz 1996. godine uvela je jedno novo pravo – pravo na zaštitu od siromaštva i socijalne isključenosti.

Rasprave o socijalnoj isključenosti nisu posve ograničene na europske zemlje. Tema socijalne isključenosti zauzela je vrlo važno mjesto na kopenhagenskom samitu UN o društvenom razvoju iz 1995. godine. Pojam isključenosti možemo susresti i u izjavama američkih političara, iako u užem smislu riječi, prvenstveno kada govore o unutrašnjim problemima velikih američkih gradova. Dominantni koncepti u američkom i anglosaksonском diskursu i dalje su siromaštvo, marginalnost, potklasa i socijalna ovisnost. Općenito govoreći pod pojmom "isključen" smatra se biti ostavljen izvan većinskoga, te biti uskraćen za socijalna, ekonomski i politički prava koja drugi posjeduju. Važnu ulogu u popularizaciji pojma socijalne isključenosti odigrali su socijalno-politički dokumenti koji su doneseni od strane tijela Evropske Unije. "1989. godine pojam socijalne isključenosti postao je sastavni dio preambule *Europske socijalne povelje*, da bi 1996. godine u tekstu revidirane Socijalne povelje, bilo uvedeno novo pravo na zaštitu od siromaštva i socijalne isključenosti, čime se faktički pojam socijalne uključenosti nameće kao jedan od krucijalnih pojmoveva vezanih za ostvarivanje standarda poštivanja socijalnih prava. Zemljama koje su na putu pridruživanja Evropskoj Uniji,

kakva je i BiH, time je nametnuta obaveza usklađivanja svojih socijalnih politika sa ovim konceptom." (Lepir, 2009:12)

Savjet Evropske unije definiše socijalnu isključenost na slijedeći način: "Društvena isključenost je proces kojim su određeni pojedinci gurnuti na ivicu društva i spriječeni u punom učestvovanju u društvu zbog svog siromaštva ili nedostatka osnovnih znanja i mogućnosti za doživotno učenje, ili kao rezultat diskriminacije. Ovo ih udaljuje od zaposlenja, prihoda i mogućosti obrazovanja, kao i od društvenih mreža i okvira i aktivnosti zajednice. Ovakvi pojedinci imaju malo pristupa vlasti i organima donošenja odluka i na taj način se često osjećaju nemoćnim i nesposobnim da uzmu kontrolu nad odlukama koje utiču na njihov svakodnevni život." (Petrović, 2010:57). „Među isključene ubrajaju se djeca s ulice, korisnici droga, kriminalci, beskućnici, mentalno bolesni, ljudi u osobnoj krizi i žrtve nasilja, ljudi koje nalazimo među rano umirovljenima među dugotrajnim korisnicima socijalne pomoći, izbjeglicama i migrantima. Njih ne karakteriziramo marginalnost u odnosu na tržiste, nego i neintegriranost u društvo shvaćeno u širem smislu riječi." (Puljiz i Bežovan, 1994:384)

Među različitim autorima i definicijama socijalne isključenosti postoji saglasnost o tri osnovna sastavna elementa tog problema. Ti elementi su međusobno povezani i projektuju se jedan na drugi.

1. "Prvi element je nezaposlenost i time isključenost sa tržišta rada, stvaranja dohotka i obezbjeđenja socijalne sigurnosti pojedinca i porodice.
2. Nemogućnost zaposlenja ili gubitak zaposlenja vodi prema nemanju prihoda i pogoršanju životnog standarda, što je u krajnjem rizik siromaštva, a što predstavlja drugi element socijalne isključenosti.
3. Život u siromaštву pun je uskraćenosti: teško pronalaženje posla i mogućnost dugotrajne nezaposlenosti, nemanje sredstava i stigmatizacija zbog toga, nemogućnost učestvovanja u društvenim aktivnostima i osjećanje izolovanosti od zajednice, gubljenje socijalnih veza, što sve vodi u treći element: ka socijalnoj izolaciji. " (Ćuk, 2013:65)

Ako se takvo stanje održi u dužem periodu pojavit će se novi porblemi: bračne i porodične svađe, slaba kvaliteta slobodnog vremena, gubljenje veze sa prijateljima i rodbinom, gubitak

samopouzdanja i samopoštovanja, gubljenje veza sa prijateljima, rodbinom, slab protok i dostupnost informacija o tržištu rada, "upadanje" u depresiju i druge psihičke smetnje. Ono što je još opasnost je da se krug tu ne zatvara, već se prenosi i na druge članove porodice čime se reprodukuje isključenost i cijelih porodica. Radi se dakle o dugotrajnoj i višestrukoj isključenosti. "Navedeni proces, u teoriji poznat kao „začarani krug“ socijalne isključenosti i siromaštva, pokazuje višedimenzionalnost, društvenu uslovljenost i kompleksnost socijalnog isključivanja. Ona pogađa i ekonomski i socijalne komponente čovjekovog bitisanja, uskraćuje i obuhvata i zajedničko i pojedinačno i nije posljedica samo ličnih nedostataka i problema isključenih, nego je uzrokovana nizom institucionalizovanih nejednakosti poput: nejednakih obrazovnih mogućnosti, nejednakog pristupa zdravstvenim i socijalnim uslugama, kulturološkim komponentama i interpersonalnim resursima." (Ćuk, 2013:65)

2.6. Socijalna isključenost u Bosni i Hercegovini

Socijalna isključenost predstavlja mnogo širi pojam od siromaštva. To je proces kojim se odredene skupine sustavno stavlaju u podređen i nepovoljan položaj zbog diskriminacije po temelju etničke pripadnosti, rase, vjerske pripadnosti, seksualne orijentacije, staleža u društvu, spola, starosne dobi, invaliditeta, zaraženosti HIV virusom, migracionog statusa i mjesta prebivališta. (DFID 2005: 3)

Bosnskohercegovačko društvo snažno je zahvatilo socijalno isključivanje po raznolikim osnovama. Ovo stajalište može se argumentirati nalazima istraživanja socijalne uključenosti, odnosno isključenosti u BiH, koje je 2007. godine proveo Razvojni program Ujedinjenih naroda (UNDP), i čiji su rezultati publicirani u vidu Nacionalnog izvještaju o humanom razvoju, pod naslovom Socijalna uključenost u BiH. Procenat socijalno isključenih članova društva prvi put je izračunat na osnovu Indeksa socijalne isključenosti tos obzirom na tri indeksa:

- *Indeks generalne socijalne isključenosti* se bazira na sedam glavnih indikatora koji odražavaju standard, zdravlje, obrazovanje, učestvovanje u društvu i pristup uslugama.
- *Indeks ekstremne socijalne isključenosti* je izraženiji oblik prethodnog
- *Indeks dugoročne socijalne isključenosti* se razlikuje od ostalih u tome što mjeri dio stanovništva koji ima ograničene izvore za poboljšanje vlastite situacije, što znači da su u riziku od dugoročne socijalne isključenosti (Sljepičević 2010:5)

Izvještaj o humanom razvitku se 2007. godine posvetio se temi Socijalne uključenosti u BiH. U tu svrhu razvijena je metodologija za izračun indeksa socijalne isključenosti, koji govore o različitim stupnjevima socijalne isključenosti. Indeksi su se računali samo za 2007. godinu. Indeks generalne socijalne isključenosti (HSEI) promatra međusobnu ovisnost životnog standarda, zdravstvenog statusa, obrazovanja, sudjelovanja u društvu, pristupa službama i uslugama. (UNDP 2007) Indeks generalne socijalne isključenosti za BiH pokazuje da je u 2006. 50,32% stanovništva u BiH socijalno isključeno u barem jednom od ovih oblika. Indeks ekstremne socijalne isključenosti (HSEI-1) procjenjuje da je krajnja socijalna isključenost stanovništva u BiH za 2006. iznosila 21,85%, što znači da je nekih 22% stanovništva BiH isključeno od najosnovnijih procesa i potreba. Vidljive su razlike između FBiH (24,53%) i RŠ-a (20,01%) te urbanog (19,75%) i ruralnog (23,57%) stanovništva. Indeks dugoročne socijalne isključenosti (HSEI-2) razlikuje se od ostalih indeksa u tome da mjeri dio stanovništva BiH koji ima ograničene izvore za poboljšanje vlastite situacije što znači da su u riziku od dugoročne isključenosti. Vrijednost ovog indeksa za BiH u 2006. iznosila je 47,31%, odnosno 47,31% stanovništva u BiH koje je zaposleno nalazi se u riziku da ostane u kategoriji dugoročno socijalno isključenih. Za daljnje praćenje socijalne isključenosti u BiH potrebno je osigurati kontinuitet u izradi indeksa socijalne isključenosti.

Kao najveći uzroci stanja socijalne isključenosti navedeni su: siromaštvo, nezaposlenost, obrazovanje i onemogućenost pristupa pravima. Upravo ove grupe su prepoznate kao ciljne u procesu izrade *Nacionalne strategije socijalne uključenosti*. Strategija socijalne uključenosti je državni dokument, ali će biti implementiran na svim nivoima vlasti. Entiteti su odgovorni za socijalnu politiku, zapošljavanje, obrazovanje, dok su ovlasti države BiH minimalne ili ne postoje uopšte. U isto vrijeme, jačanje socijalne uključenosti nije moguće bez uključivanja svih građana, posebno ugroženih grupa, u proces donošenja odluka i razvoja politike, kao i implementaciju politike. U tom kontekstu, uloga nevladinih organizacija, njihovo osnaživanje i fokusiranje na socijalnom uključivanju ima veliku važnost. Strategijom socijalne uključenosti ustanovljeno je šest prioritetnih ciljeva koji će biti okosnica budućeg razvoja socijalnih politika.

Priprema i usvajanje Strategije socijalne uključenosti 2008. - 2013. je važan korak u usklađivanju socijalnog razvoja u BiH sa EU standardima. Implementacija Strategije socijalne uključenosti će zahtijevati snažnu ulogu nevladinih organizacija, njihov koordiniran razvoj i

bolji fokus, posebno na ugrožene grupe. Definisani radni ciljevi Strategije socijalne uključenosti su:³

1. Poboljšati penzionu politiku;
2. Poboljšati zaštitu porodica sa djecom;
3. Poboljšati zdravstvenu zaštitu;
4. Poboljšati obrazovanje;
5. Poboljšati zaštitu osoba sa invaliditetom;
6. Zapošljavanje i socijalne politike.
- 7.

U svrhu potpunih implementacija Strategije za socijalno uključivanje osnovana je *Fondacija za podršku nevladinim organizacijama u jačanju socijalne uključenosti* (NVO FSU). "Fondaciju socijalnog uključivanja treba posmatrati kao efikasan mehanizam za:

- jačanje uloge NVO-a u boljem pristupu socijalnom uključivanju kao i njihov razvoj i bolje fokusiranje na stvarne potrebe isključenih grupa;
- jačanje finansijske održivosti nevladinog sektora u BiH u osnaživanju socijalnog uključivanja;
- koordinirano korištenje donatorskih sredstava i domaćih sredstava vezano za implementaciju Strategije (bolji fokus na glavne probleme i pronalazak rješenja);
- jačanje profesionalizma i kvalitete nevladinih organizacija;
- jačanje inovativnog pristupa u skladu sa EU standardima u oblasti socijalne politike i zakonodavstva vezanog za nevladin sektor." (Papić 2013: 47)

Uzroci socijalne isključenosti u Bosni i Hercegovini često su povezani s nedovoljnom zapošljivosti, niskom obrazovnom razinom, ograničenim mogućnostima zapošljavanja i/ili uskim, odnosno zastarjelim znanjima i sposobnostima. Česta je posljedica dugotrajna nezaposlenost i ovisnost o sistemu socijalne zaštite. S povećanim rizikom socijalne isključenosti posebice se suočavaju osobe s posebnim potrebama (invaliditetom), beskućnici, starije osobe, žene, žrtve porodičnog nasilja, Romi, bivši zatvorenici, liječeni ovisnici, izbjeglice i prognanici.

Bez obzira na različite pristupe, isključenost se najčešće poima kao začaran krug koji ima tri sastavnice:

---

³ Prema dokumentu Situacione analize za Strategiju razvoja BiH 2008.-2013. i Strategiju socijalne uključenosti

- isključenost iz tržišta rada zbog nezaposlenost i/ili niske zapošljivosti (marginalizacija na tržištu rada),
- siromaštvo,
- socijalna izolacija. (Bejaković 2009:7)

Različite sastavnice socijalne isključenosti utječu jedna na drugu, stvarajući spiralu nesigurnosti koja završava stalnim i višestruko uskraćujućim mogućnostima. Uskraćivanje obično započinje gubitkom zaposlenja, a gubitak posla vodi prema znatnom pogoršavanju životnog standarda, odnosno prema riziku od siromaštva. Život u siromaštvu stvara dodatne teškoće pri traženju posla i pridonosi da su osobe pogodene dugotrajnom nezaposlenosti (duže od godinu dana). Nezaposlenost i siromaštvo otežavaju sudjelovanje u društvenim aktivnostima. Zbog nedostatka novca i stigmatizacije koju može uzrokovati nezaposlenost, narušavaju se socijalne veze i raste vjerovatnost socijalne izolacije. Ako se razdoblje nezaposlenosti, a time i siromaštva produži, povećana je vjerovatnost javljanja napetosti u porodičnim i bračnim odnosima te se pojačava opasnost raspada bračne i porodične zajednice. Nedostatak novca pogoršava ne samo porodične odnose nego i veze s prijateljima, komšijama, srodnicima, s obzirom na to da su "socijalne razmjene" nužne za održavanje socijalnih odnosa. Tri ključne dimenzije depriviranosti - nezaposlenost, siromaštvo i izolacija - generiraju i reproduciraju jedna drugu, a time i socijalnu isključenost. (Bejaković 2009:8)

2.7. Socijalna izolacija kao odrednica socijalne isključenosti

Iako se čini da je metodološki posve jasno što znače pojmovi siromaštvo, socijalna izolacija, zaposlenost i mogućnosti, to baš i nije uvijek slučaj. Siromaštvo je razmjerno jednostavno shvatiti i definira se kao nedostatak novca ili imovine. Stvar se komplikira sa socijalnom izolacijom koja kod definiranja ima najmanje tri dijela. Prvi je da je socijalna izolacija relativna: osobe su isključene kao skupina ili zajednica u određenom vremenskom trenutku. Drugi je dio da je izolacija i pitanje agenta: ljudi se ili sami izoliraju ili ih se izolira. Treća je sastojnica dinamičko obilježje socijalne izolacije, tako da se odnosi ne samo na sadašnje stanje nego i na nedostatak nade za budućnost. Stoga se često navodi da siromaštvo i nezaposlenost mogu dovesti do socijalne izolacije, međutim oni ne moraju nužno nju uzrokovati. Socijalno izolirani mogu biti i ljudi koji rade i nisu siromašni. Socijalna izolacija može biti velika prepreka zapošljavanju i izlasku iz kruga siromaštva. Razlozi mogu biti višestruki, od nedostatka informacija (osobito onih koje se prenose neformalnim kanalima) i nepristupačnosti

sistema veza i poznanstava, do nemogućnosti posudbe sredstava potrebnih za iniciranje samozapošljavanja, odnosno pribavljanja respektabilnih preporuka. Nastala socijalna izolacija povratno nepovoljno utječe na izglede za zapošljavanje jer su takvi pojedinci odvojeni od izvora informacija, gube socijalne mreže i potpore potrebne u traženju zaposlenja. Često se socijalna mreža isključenih i siromašnih osoba sastoji od sličnih nezaposlenih ljudi imaju veće probleme ranjivosti kada su izloženi psihološkim i finansijskim teškoćama, što im povratno otežava bijeg iz siromaštva. Poseban je problem dugotrajna nezaposlenost jer nakon neuspješnog traženja posla socijalno izolirane dugotrajno nezaposlene osobe stvarno gube mogućnost zapošljavanja. Djelomično zaboravljaju ono što su naučile tijekom obrazovanja, njihova znanja i sposobnosti zastarijevaju, a narušava im se povjerenje u vlastite mogućnosti te vjera u budućnost. Mladi se mogu početi baviti kriminalnim aktivnostima, a starije osobe prestaju tražiti posao i naizgled izlaze s tržišta rada. Dugotrajna nezaposlenost pogotovo je opasna za zdravlje. Ona uništava osobne mogućnosti i sposobnosti, ne samo materijalne, već i socijalne i mentalne. Ujedno, učinci nezaposlenosti na zdravlje akumuliraju se tijekom vremena. Bez sumnje dugotrajna nezaposlenost sigurno u većoj ili manjih mjeri utječe na socijalnu isključenost ili ju pojačava. (Bejaković 2009:9)

Potpuni razvoj svakog pojedinca postiže se u životu u zajednici, a takav se život temelji na ljudskom dostojarstvu i ljudskim pravima. Socijalna integracija opisuje koliko je dobro osoba uključena u mrežu. Postoji razlika između primarne, to jest porodične mreže, i sekundarne mreže. Posljednja uključuje krug prijatelja i poznanika te uključenost u volonterski rad. Pokazatelji nesigurne situacije s obzirom na dimenziju socijalne integracije mogu biti prekinute porodične veze, malo društvenih kontakata i povlačenje iz društvenih aktivnosti. Ljudi u nesigurnoj situaciji često nemaju nikoga unutar porodice ili među prijateljima i poznanicima kome se mogu povjeriti. Vrlo lako mogu izgubiti sposobnost rješavanja problema dove li do presudnih događaja zbog kojih bi mogli biti psihički destabilizirani. (Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) u Hrvatskoj 2006)

Siromaštvo i socijalna isključenost postali su jedan od vodećih nacionalnih problema u Bosni i Hercegovini. Razloge povećanja siromaštva u BiH dakle treba potražiti u ratnim zbivanjima, tranziciji koja sama po sebi vodi još većoj nezaposlenosti i osiromašivanju, neefikasnosti sistema socijalne sigurnosti i drugih tipova socijalne zaštite koji ne sprječavaju upadanje pojedinaca u siromaštvo kao ni izbavljenje za one koji se nalaze već u toj situaciji. U posljednjih desetak godina došlo je do rapidnog opadanja životnog standarda svih slojeva

društva, a naročito onih koji žive od vlastitih plata. Pokazatelji siromaštva temelje se na konceptu relativnog siromaštva koji uzima u obzir raspoloživi dohodak kućanstva, broj članova u kućanstvu (veličinu kućanstva) i distribuciju dohotka unutar populacije. Osnovni je pokazatelj stopa rizika od siromaštva. To je postotak osoba koje imaju raspoloživi ekvivalentni dohodak ispod praga rizika od siromaštva. Stopa rizika od siromaštva ne pokazuje koliko je osoba stvarno siromašna, nego koliko njih ima dohodak ispod praga rizika od siromaštva.

Siromaštvo je samo jedan od brojnih razloga napuštanja Bosne i Hercegovine i migriranja prema bogatijim, bezbjednijim i sigurnijim društvenim sredinama. Ne smije se zanemariti ni činjenica da su ratna dešavanja u Bosni i Hercegovini (1992-1995) uzrokovala pomjeranje stanovništva čije su posljedice pojava izbjeglica iz BiH, raseljenih i povratnika. Za mnoge od njih su siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost još uvijek dio svakodnevice. Intenzivni, ali i ekstenzivni razvoj globalizacijskih procesa povećava i pokretljivost pojedinaca i društvenih grupa, migracije i migratorna kretanja. Nastojeći da nađu bolje i prikladnije uslove ekonomskog, političkog, socijalnog, obrazovnog i kulturnog života, dostojanstva, mira i sigurnosti, ljudi napuštaju Bosnu i Hercegovinu, najsilomašniju zemlju u Evropi i jednu od najsilomašnjih zemalja u svijetu. Loši ekonomski, politički i etnonacionalni uslovi života, doveli su do masovnih migracija iz Bosne i Hercegovine prije svega u zemlje Zapadne Europe, ali i u druge zemlje. Ekonomski opljačkana i devastirana, politički nestabilna i socijalno dezintegrисана, Bosna i Hercegovina ne može stanovništvu, a mladima posebno, pružiti utočište dostojanstvenog i „normalnog“ načina života. Zato se ljudi odlučuju da je napuste i da život nastave u ekonomski, politički i socijalno sigurnijim i bezbjednijim državama u kojima postoje realne šanse za bolji život.

III ZAŠTITA OD SIROMAŠTVA (I SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI) U MEĐUNARODNIM DOKUMENTIMA O LJUDSKIM PRAVIMA

Zajednica država koju danas poznajemo pod nazivom Evropska Unija iznikla je iz imperativa političke pacifikacije i ekonomskog povezivanja europskog kontinenta nakon Drugog svjetskog rata. Ekonomski – politički motivi daju se jasno ičitati iz prvobitnog, izvornog naziva ove nadnacionalne organizacije (Evropska ekomska zajednica). Prvi korak u historiji europske borbe protiv siromaštva učinjen je na nivou Evropske Komisije 1975. godine kada je usvojen "Prvi europski program borbe protiv siromaštva", u okolnostima u kojima nacionalne vlade u državama članicama problemu siromaštva nisu poklanjale značajniju pažnju. U narednim dekadama uslijedila su još dva ovakva programa (1986.-1989., 1990.-1994.). Međutim, djelovanje EU u socijalnoj sferi sve do 1980-tih godina biti će rezidualnog karaktera i ograničeno na specifične izazove vezane uz funkcioniranje tržišta rada, odnosno pitanja rada i zapošljavanja. Od tada, proces integracije proširiti će se i na socijalnu sferu, što je najavljeni usvajanjem nekoliko značajnih socijalnih dokumenata, uključujući Povelju o osnovnim pravima radnika (1989.) i Socijalnu povelju (1989.), Socijalni protokol (1991.) i Rezoluciju o socijalnoj politici (1994.) i imati će značajne refleksije i na pitanje evropske borbe protiv siromašva. U podtekstu ovoga značajnog i dalekosežnog zaokreta u pristupu koji je iznjedrio ideju o zajedničkom „europskom socijalnom modelu“ nalazila su se iznevjerena očekivanja da će ekonomski rast i razvoj značiti rast blagostanja i životnog standarda za sve, i posredno eliminiranje ili barem supstancialnu redukciju siromaštva. (Bašić 2018: 24)

UNDP je 90-ih godina prošloga stoljeća pokrenuo na globalnoj razini u borbi protiv siromaštva prepoznatu inicijativu Milenijski ciljevi razvoja do 2015. godine kojoj je temeljni cilj bio "prepoloviti siromaštvo do 2015". Prema izvještajima Ujedinjenih naroda i istraživača Svjetske banke inicijativa je dala određene rezultate. Naime, prema spomenutom izvještaju UNDP-a broj ljudi koji žive u ekstremnom siromaštvu (s manje od 1,9 američkih dolara dnevno, tj. manje od 13 kuna dnevno) smanjen je sa 1,75 milijardi 1999. godine na 836 milijuna 2015. godine. I istraživači Svjetske banke u svojim izvještajima navode da se broj ljudi koji žive u ekstremnom siromaštvu smanjio sa 1,85 milijardi 1990. godine na 767 milijuna 2015. godine. Takvi globalni trendovi smanjivanja ekstremnoga siromaštva posljedica su ekonomskoga rasta, posebice velikih ekonomija kao što su Kina, Indija i Brazil u posljednjem desetljeću. S druge strane, ekstremno siromaštvo u zemljama područja subsaharske Afrike sve do 2010. godine

bilo je u porastu, te i danas od navedenih 760 milijuna ljudi koji žive u ekstremnom siromaštvu njih oko 50 %, tj. 383 milijuna, živi u zemljama subsaharske Afrike. No, prema podacima Svjetske banke, u Evropi (ne u Evropskoj uniji) u ekstremnom siromaštvu živi 700.000 ljudi, što je samo 0,1 % udjela ekstremno siromašnih. Podatak za broj ljudi koji žive u ekstremnom siromaštvu u zemljama EU-a ne postoji, ali on je zasigurno bitno niži jer se prethodni podatci odnose na siromaštvo koje bi se moglo kolokvijalno opisati uvjetima života na rubu preživljavanja koje je ipak u zemljama Evropske unije danas rijetko prisutno u tako ekstremnom obliku.

Siromaštvo se u zemljama Evropske unije mjeri drukčjom metodologijom i granica, tj. linija siromaštva postavljena je na bitno višoj razini od ekstremne linije siromaštva od 1,9 dolara na dan. Kada bi se uzeo u obzir taj iznos, moglo bi se zaključiti da je u većini zemalja Evropske unije siromaštvo pobijeđeno, ali jasno je da nije baš tako i da u zemljama Evropske unije postoji mnogo građana u siromašnim uvjetima životnoga standarda. Ipak, važno je uočiti razliku između metodologija praćenja izazova siromaštva na globalnoj razini uspoređujući podatke s evropskim. Može se uočiti da definiranje siromaštva i sam pristup mjerenu ovisi o prostornom i vremenskom kontekstu.

Temelji za razvoj evropskog socijalnog modela postavljeni su u Ugovoru iz Amsterdama (1997) kojim je utvrđeno supstancialno proširenje kompetencija i odgovornosti Evropske Unije u četiri oblasti: zapošljavanje, socijalna politika, jednakost između muškaraca i žena, te oblasti temeljnih prava i sloboda. Ovim je dokumentom, također, po prvi puta utvrđen mandat EU u borbi „protiv siromaštva i socijalne isključenosti“ (čl. 136). Proces socijalne integracije biti će intenziviran donošenjem tzv. Lisabonske strategije za period 2000 – 2010. godina. Ovim dokumentom izložena je strateška vizija Evropske Unije kao "najdinamičnije i najkonkurentnije na znanju utemeljene ekonomije u svijetu, sposobna da održi ekonomski razvoj, veći broj i viši kvalitet radnih mjesta, veću društvenu koheziju i očuvanje prirodne sredine".

Usvajanjem ove strategije, promocija borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti postaje legitimno područje interesa EU. Inaugurira se i razvija institucionalni mehanizam putem kojega se ima ostvarivati, tzv. otvoreni model koordinacije. "Model otvorene koordinacije" promoviše integriran i multidimenzionalan pristup borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti kroz:

- definisanje zajedničkih ciljeva na europskoj razini;

- definiranje odgovarajućih nacionalnih politika o postizanju tih ciljeva i izvještavanje o razvoju i postignućima nacionalnih politika;
- pružanje pomoći članicama da razviju vlastitu politiku koja će odražavati njihovu nacionalnu situaciju i međusobnu razmjenu iskustava i učenje (<https://portal.cor.europa.eu/europe2020/Profiles/Pages/TheLisbonStrategyinhort.aspx>)

Iz rodne perspektive, Lisabonska strategija značajna je po tome što se prvi put uvodi pristup gender mainstreaminga kao mehanizma za poboljšanje pozicije žena u oblastima od prioritetskog djelovanja. Ovaj pristup zahtijeva da se kategorija roda integrira u proces planiranja, odlučivanja i implementacije navedenih politika (Bašić i Miković, 2012.). Ugovorom iz Nice (2000.) postignut je konsenzus da se do 2010. godine ostvari signifikantan napredak u redukciji siromaštva i socijalne isključenosti. Proklamiraju se i politički ciljevi putem kojih se borba protiv siromaštva i socijalne isključenosti treba pospješiti: olakašavanjem zapošljavanja za sve; omogućavanjem pristupa resursima, pravima, dobrima i uslugama za sve; spriječavanjem rizika od socijalne isključenosti, te pružanjem pomoći najvulnerabilnijima i mobilizacijom relevantnih aktera. Zarad stvaranja prepostavki za implementaciju "otvorenog modela koordinacije" u segmentu praćenja, komparacije i evaluacije napretka u ostvarivanju ciljeva predviđenih Lisabonskom strategijom, zemlje članice usaglasile su se 2001. godine da koriste zajednički set indikatora – tzv. Laeken indikatore - za mjerjenje socijalne isključenosti. Riječ je o skupu od 10 primarnih i 8 sekundarnih pokazatelja koji pokrivaju četiri oblasti socijalne isključenosti: finansijsko/dohodovno siromaštvo, zapošljavanje, zdravlje i obrazovanje. U "lisabonskoj" dekadi, Europska Unija, umjesto da postane vodećom svjetskom silom, počinje zaostajati za globalnim trendovima. (Bašić 2018: 25-26)

Brutto nacionalni dohodak sredinom dekade za gotovo 30% niži je od SAD, a gotovo polovina zemlja članica suočava se sa ozbiljnim poteškoćama u osiguranju finansijske likvidnosti, od tada EU bilježi budžetski deficit na nivou od 3% ili iznad granice postavljene Sporazumom za razvoj i stabilnost iz 1997. godine. To što Ugovor iz Lisabona (2009) ne donosi novine u smislu proširivanja kompetencija Unije u oblasti socijalne politike, odraz je vjerovatno skromnih rezultata u ostvarivanju socijalnih ciljeva iz Lisabonske strategije i sve zamjetnijim posljedicama svjetske ekonomske krize iz 2008. godine. Recesija izazvana ekonomskom krizom dovest će do preslaganja prioriteta, politike štednje prevaguće nad politikama socijalnog investiranja. Ovaj ugovor reafirmiše princip supsidijarnosti kada je riječ o

nadležnostima EU i zemalja članica, i zagovara promociju zapošljavanja, poboljšanje životnih i radnih uvjeta, odgovarajuću socijalnu zaštitu i razvoj ljudskih resursa kroz obuku i obrazovanje. Članom 3. ovoga Ugovora i dalje se navodi borba protiv socijalne isključenosti kao jedan od ciljeva EU. Međutim, uloga EU je limitirana na pružanje podrške i koordinaciju u "okviru modela otvorene koordinacije", dok je provođenje konkretnih aktivnosti u nadležnosti zemalja članica. Više nego skromni empirijski rezultati u razvoju europskog socijalnog modela vidljivi krajem lisabonske dekade nastoje se kompenzirati promocijom njegove vrijednosno-normativne komponente.

Tako se, pored ustaljenih vrijednosti, poput slobode, demokracije, vladavine prava i ljudskih prava, ovim Ugovorom po prvi puta promoviraju i vrijednosti ljudskog dostojanstva i jednakosti. Potom, prepoznaje se i ističe značaj socijalnih usluga za ostvarivanje socijalno-osjetljivog održivog razvoja i rodne jednakosti. Povelja o osnovnim pravima EU, koja sadrži katalog temeljnih političkih, ekonomskih i socijalnih prava državljana/ki EU, inkorporirana je u Lisabonski sporazum. Članom 34. utvrđeno je da "radi borbe protiv socijalne isključenosti i siromaštva Unija priznaje i poštuje pravo na socijalnu pomoć i pomoć za stanovanje kako bi obezbijedila dostojnu egzistenciju svima koji nemaju dovoljno sredstava, u skladu sa pravilima utvrđenim pravom Unije i nacionalnim zakonodavstvom i praksom". Da se položaj osoba pogodjenih siromaštvom nije značajnije popravio u deset godina nakon donošenja Lisabonske strategije, priznala je i Evropska komisija uz primjedbu da je situacija u kojoj se siromašni nalaze "u suprotnosti sa zajedničkim europskim vrijednostima solidarnosti i socijalne pravde". Stoga je i proglašila 2010. godinu Evropskom godinom borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti.

U obrazloženju ove odluke stoji sljedeće: "Siromaštvo i socijalna isključenost ne ugrožavaju samo život ovih ljudi i njihovu sposobnost da uzmu učešće u društvenom životu. Siromaštvo podrazumijeva i ekonomski razvoj. Unija želi još jedanput podcrtati značaj kolektivne odgovornosti za borbu protiv siromaštva, što obavezuje ne samo donositelje odluka, nego i sve koji sudjeluju u javnoj i privatnoj sferi. Evropska godina želi dati glas upravo onima koji siromaštvo i socijalnu isključenost osjećaju na vlastitoj koži. " (Evropska komisija: O europskoj godini borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti).

Ključni ciljevi Evropske godine borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti bili su: podizanje svijesti javnosti o položaju siromašnih osoba, senzibilizirati građane/ke EU kao i

drugih aktera i zainteresiranih strana za pitanja i problematiku siromaštva, borba protiv stereotipa i kritički osvrt na društveni odnos prema siromaštvu i siromašnima, novi zamah za politički angažman EU i država članica protiv siromaštva i socijalne isključenosti. Strategija EU 2020 je posljednji strateški razvojni dokument EU. U ovoj strategiji izložena je vizija socijalne tržišne ekonomije za EU u 21. stoljeću. Njen je cilj transformirati EU u pametnu, održivu i inkluzivnu ekonomiju koja će imati visok nivo zaposlenosti, produktivnosti i socijalne kohezivnosti i, svakako, repozicionirati EU kao važnog aktera na svjetskoj političkoj i ekonomskoj sceni. Kontinuirani izazovi u oblasti kompetitivnosti, produktivnosti, rasta i održivosti doprinijeli su osmišljavanju nove prirode (ekonomskog) rasta.

Ekonomski rast u EU u prvoj dekadi 21. stoljeća trebao bi biti pametan (razvoj ekonomije bazirane na znanju i inovacijama), održiv (efikasnija upotreba resursa) i inkluzivan (ekonomija visoke stope zaposlenosti i socijalne kohezije). Strategijom su utvrđeni mjerljivi željeni ishodi u pet ključnih oblasti: zapošljavanje (cilj: 75% radno-sposobnih osoba u radnom odnosu), istraživanje i razvoj (stopa ulaganja u oblast istraživanja i razvoja od 3% GDP-a), obrazovanje (stopa prijevremenog napuštanja sistema obrazovanja niža od 10%, najmanje 40% osoba sa završenim visokim obrazovanjem), siromaštvo i socijalna isključenost (smanjenje broja osoba koje žive u siromaštvu i socijalnoj isključenosti za najmanje 20 miliona), klimatske promjene i energija (povećanje energetske učinkovitosti za 20%, povećanje udjela energije iz obnovljivih resursa na 20% i stopa emisije stakleničkih plinova niža za 20% od nivoa u 1990. godine).

Razumijevajući borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti sastavnicom novog integrativnog pristupa rastu, Strategija Europa 2010 repozicionira ovo pitanje u srž ekonomске i socijalne agende EU. Višedimenzionalna priroda siromaštva u sferi političkoga zahtijeva razvoj novih pristupa: borba protiv ovoga fenomena mora uključivati sve političke oblasti, odnosno odgovarajući aspekti borbe protiv siromaštva i socijalne isključnosti moraju se uzeti u obzir pri izradi bilo koje političke strategije. Redukcija i/ili eliminacija rodnog jaza u definiranim područjima djelovanja, posebice u sferi rada i zapošljavanja, obrazovanja i siromaštva i/ili socijalne isključenosti, ne pominje se eksplicitno kao jedan od ciljeva u ovom dokumentu. Međutim, uvažavanje rodnog aspekta zadato je širim normativnim okvirom koji insistira na promociji rodne jednakosti i borbi protiv rodne diskriminacije u javnoj sferi i područjima sektorskih politika. U cilju praćenja provođenja ovoga cilja na nivou EU usaglašen je zajednički trosjedni set indikatora, tzv. AROPE indikatori koji mjere rizik od siromaštva i

socijalne isključenosti u odnosu na izloženost riziku od dohodovnog siromaštva, materijalna depriviranost i intenzitet rada.

Prevođenje i praktična realizacija strateških ciljeva osmišljeno je u sedam provedbenih inicijativa. Uz inicijative Uniju inovacija, Mladi u pokretu, U resursima efikasna Europa, Industrijska politika za globalizacijsku eru, Agenda za nove vještine i poslove, Evropskoj platformi protiv siromaštva i socijalne isključenosti povjerena je uloga prevođenja usvojenog cilja u oblasti borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti u praksi. Platforma je inaugurirana 2010. godine, kao fokus razmjene informacija, dobrih praksi i učenja kako bi se postiglo da uporedo s ekonomskim rastom raste i nivo socijalne kohezije u zemljama članicama. Pitanje rodne ravnopravnosti prepoznato je kao važno u promociji ekonomske neovisnosti i gender mainstreaming-a. U sadržajnom smislu, Platformom je formulirano pet ključnih mjera čija realizacija trebaju pomoći da se postigne cilj zadat Strategijom Europa 2010, to su:

- Donošenje mjere za borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti u svim političkim oblastima. U okvirne političke mjere spadaju, između ostalog: pristup zapošljavanju, socijalna zaštita i pristup osnovnim socijalnim uslugama, obrazovna politika i politika prema mladima, migracije i integracija migranata, socijalna uključenost i antidsikriminirajuće politike;
- Osiguravanje finansijskih sredstava na nivou u službi socijalnog uključivanja: 20% sredstava iz socijalnog fonda usmjerene na aktivnosti borbe protiv siromaštva;
- Razvoj na podacima zasnovanog (evidence-based) pristupa za socijalne inovacije i socijalne reforme;
- Promocija partnerskog pristupa i socijalne ekonomije i
- Intenziviranje strateške koordinacije između država članica.

Druga značajna inicijativa u kontekstu borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti na nivou EU jeste tzv. Social Investment Package (Paket socijalnog investiranja) iz 2013. godine. Ovim se dokumentom među zemljama članica promovira prevazilaženje dominantnog fokusa na politike i mjere štednje u socijalnoj sferi. Područje borbe protiv ženskog siromaštva nije izričito u fokusu, ali se može smatrati dijelom politika socijalnog ulaganja u programe jednakosti šansi, lakši pristup tržištu rada i programima socijalne sigurnosti, posebice za žene starije životne dobi. Prevazilaženje perzistentnih struktralnih slabosti EU ekonomije i jačanje konvergencije među zemljama članicama u oblasti socijalnih i rodnih politika predviđeno je i

Europen Pillar of Social Rights (2017), koji sadrži katalog od 20 ključnih principa u tri sljedeće kategorije: jednake mogućnosti i pristup tržištu rada, fer radni uvjeti i socijalna zaštita i uključenost.

Iz rodne perspektive, ovim dokumentom se iznova reafirmaže princip jednakog tretmana i jednakosti šansi između muškaraca i žena u svim oblastima, uključujući tržište rada (jednaka plaća za rad iste vrijednosti i sl.) i programe socijalne zaštite Parlament EU u posljednjoj dekadi usvojio je tri važne rezolucije koje se tiču borbe protiv siromaštva i poboljšanja životnog standarda:

- Rezolucija od 20. oktobra 2010. godine kojom se zahtijevaju prikladni nivoi minimalnog dohodka i plaća, apostrofira povećan rizik od siromaštva kod žena i ističe potreba za održivim radnim mjestima tokom životnog ciklusa.
- Rezolucija od 15. novembra 2011. godine je utemeljujući dokument za naprijed pomenutu Platformu protiv siromaštva i socijalne isključenosti. Borba protiv siromaštva smatra se presudnim faktorom za ostvarivanje ekonomskog rasta i smanjenje socijalnih nejednakosti, pa stoga mora biti u fokusu nacionalnih politika. Nadalje, u rezoluciji je sadržana jasna opredjeljenost za uvažavanje rodne dimenzije u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti i jačanje vidljivosti i adresiranje potreba različitih skupina žena u borbi protiv siromaštva, posebno mladih, starijih i žena migrantkinja.
- Rezolucijom od 11. marta 2015. godine zahtijevaju se daljnje strukturalne reforme s ciljem širenja kapaciteta za ekonomski rast, i to naročito u oblasti kreiranja radnih mesta za dugotrajno nezaposlene, žene – radnice i mlade osobe, te od zemalja članica zahtijeva adresiranje rodnog jaza u plaćama kako bi se spriječilo siromaštvo među zaposlenim ženama.

U transferzalnoj perspektivi, specifični elementi borbe protiv ženskog siromaštva i socijalne isključenosti na nivou EU dio su okvirne agende za rodnu ravnopravnost (Strategije za jednakost između žena i muškaraca (2000-2015), Strateškog angažiranja za rodnu jednakost (2015-2019), Europskog pakt za rodnu jednakost (2011 -2020)), i inicijativa koje adresiraju pitanja višestruke discriminacije (Paket zapošljavanja za mlade i Inicijativa zapošljavanja za mlade (2013), Europska agenda za migracije (2015), Europska strategija invalidnosti (2010-2020), Europski okvira za nacionalnu strategiju integracije Roma, kao i određenih inicijativa u oblasti aktivnog starenja i rodnog jaza u penzijama. (Bašić 2018: 30)

3.1. Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka

Ljudska prava su osnovna prava svih osoba. Dobijamo ih čim se rodimo, niko nam ih ne smije oduzeti, ne možemo ih se odreći ili ih prenijeti nekome. I što je najvažnije, imaju ih svi, bez obzira na pol, vjeru, jezik, boju kože, nacionalno ili etničko porijeklo, državljanstvo, prebivalište ili bilo koji drugi status. Posebno su značajna jer se njima reguliše odnos između pojedinca i državnih organa, ona predstavljaju granicu koju demokratska vlast ne smije da prekorači.

Tokom historije pojam ljudskih prava se mijenjao. Sama ideja o ljudskim pravima postojala je još u antičkim vremenima, a ljudska prava su prvi put garantovana 1215. godine u engleskoj Velikoj povelji sloboda. Ovim dokumentom ograničena je vlast kralja u korist plemića, dakle, ona se nije odnosila na sve ljude, već samo na određene staleže. Ovakvo shvatanje mijenja se u osamnaestom vijeku kada je, kao rezultat Francuske revolucije, donijeta Deklaracija prava čoveka i građanina. Samo dvije godine kasnije, 1791. u SAD se usvaja Povelja o pravima. U tim dokumentima pojavljuju se naznake savremenog pojma ljudskih prava. Najveća promjena nastupila je po završetku Drugog svetskog rata, kada se javilo shvatanje da je poštovanje ljudskih prava nužan uslov za održanje mira u svijetu. Iz ovog razloga novoosnovane Ujedinjene nacije 10. decembra 1948. godine usvajaju jedan od najznačajnijih dokumenata o ljudskim pravima. Bila je to Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, a datum njenog donošenja danas se obilježava kao Međunarodni dan ljudskih prava.

Ovom deklaracijom proglašena su ljudska prava po kojima se svim pojedincima garantiraju osnovna prava koja se moraju poštovati ma gdje se oni nalazili. Ona je najznačajniji dokument i predstavlja globalni testament ljudskom rodu. Ideja ljudskih prava i njena moralna dimenzija ističu aspekt ljudskog dostojanstva koji se posebno naglašava u Deklaraciji, i to u prvoj rečenici preambule. Ovdje je istaknuto da je priznavanje ljudskog dostojanstva „temelj slobode, pravde i mira u svijetu“. Deklaracija ima veliku vrijednost kada je riječ o socijalnim pravima koja su se kasnije prepoznala i proširila kroz Međunarodnim pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Što se tiče socijalnih prava proglašenih u Deklaraciji, u samoj preambuli je istaknuto da je „sloboda od straha i nestase..najviša težnja običnih ljudi“. Strah od nestase je zasigurno jedna od najjačih emocija kod čovjeka općenito, a posebno na ovim prostorima. Strah građana Bosne i Hercegovine intenziviran je nakon rata, traumatičnih iskustava, gladi i bijede, kao i zbog veoma loše trenutne ekonomske i političke situacije u zemlji. Veliki broj

Ijudi je nezaposlen bez ostvarenih prava na penzijsko-invalidsku zaštitu, zdravstvenu zaštitu i bez minimuma socijalne sigurnosti. U Deklaraciji su također istaknuti principi nediskriminacije u članovima 2. i 7., što je izuzetno važno za ostvarivanje svih prava, bilo da su politička, građanska ili ekomska, socijalna ili kulturna. U članu 2. navodi se da su sva prava dostupna svima „bez razlike bilo koje vrste, kao što su rasa, boja, spol, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno porijeklo, imovina, rođenje ili drugi pravni položaj“. U članu 7. je veoma jasno i određeno istaknuto da su svi „pred zakonom jednaki i imaju pravo, bez diskriminacije, na jednaku zaštitu zakona. Svi imaju pravo na jednaku zaštitu protiv bilo kakve diskriminacije kojom se krši ova Deklaracija i protiv svakog podsticanja na takvu diskriminaciju“. (Šadić 2014 : 33-34)

Univerzalna deklaracija puno više pažnje i prostora posvećuje građanskim i političkim nego ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Ekomska, socijalna i kulturna prava su proklamirana u članovima od 22. do 27. i to pravo na: socijalno osiguranje (član 22), rad i osnivanje sindikata (član 23), odmor i dokolicu (član 24), životni standard (član 25), obrazovanje (član 26), sudjelovanje u kulturnom životu (član 27). Članom 22. prvenstveno se proklamira pravo na socijalno osiguranje, kao i pravo na ekomska, socijalna i kulturna prava općenito: „Svako, kao član društva, ima pravo na socijalno osiguranje i pravo da ostvaruje ekomska, socijalna i kulturna prava neophodna za svoje dostojanstvo i za razvoj svoje ličnosti putem držvne pomoći i međunarodne suradnje, a u skladu s organizacijskim sredstvima svake države.“ U samoj deklaraciji je naglašena uloga države koja treba razviti mehanizme kojima će pružati pomoći i podršku pojedincima kako bi ostvarili svoja prava. Ovo ljudsko pravo predstavlja koncept socijalnih ljudskih prava. Svako ima pravo na socijalnu sigurnost, nužnu za realizaciju pune humanosti i individualni razvoj. Član 23. prvenstveno se odnosi na ekomska prava kojima se garantira „pravo na rad, slobodan izbor zaposlenja, na pravične i povoljne uslove rada i na zaštitu od nezaposlenosti“. Nadalje u alineji 3, ističe se pravo svakog „na pravičnu i povoljnju naplatu koja njemu i porodici osigurava čovjeka dostojni opstanak i koja se po potrebi dopunjaje drugim sredstvima socijalne zaštite“. U članu 25. naglašeno je da: „(1) Svako ima pravo na životni standard koji odgovara zdravlju i dobrobiti njega samoga i njegove porodice, uključujući hranu, odjeću, stan i liječničku njegu i potrebne socijalne usluge, kao i pravo na osiguranje za slučaj nezaposlenosti, bolesti, nesposobnosti, udovištva, starosti ili drugog pomanjkanja sredstava za život u prilikama koje su izvan njegove moći.“ (Šadić 2014: 34) Dakle, svaki pojedinac ima pravo na standard života, odnosno na osnovna sredstva za život. Ukoliko pojedinac nije u mogućnosti sam da ih pribavi zbog posebnog stanja ili

životnih okolnosti, ima pravo na pomoć države, bilo da je osiguran, bilo kroz sistem socijalne zaštite. Socijalna prava uglavnom su ograničena ekonomskom situacijom, iako neki autori smatraju da je za države ovo odličan izgovor za nečinjenje. Prema Deklaraciji, države su dužne uložiti maksimalne napore kako bi osigurale životni standard dostojan čovjeka. U slučaju Bosne i Hercegovine, nivo ostvarivanja socijalnih prava je sve niži, sa sve većim brojem siromašnih, gladnih i bespomoćnih.

3.2. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima

Poslije Univerzalne deklaracije i Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, drugi po važnosti dokument je Međunarodnim pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, ali i najvažniji međunarodni ugovor koji štiti ekomska, socijalna i kulturna prava. Univerzalna deklaracija, zajedno sa dva pakta, čini Međunarodni katalog ljudskih prava. Cilj Međunarodnog pakta o ekonomski, socijalnim i kulturnim pravima je da države preuzmu odgovornost za osiguranje seta ljudskih prava koja možemo svrstati u kategoriju kvalitet života. Historijski razvoj čovječanstva bilježi neprestanu potrebu za poboljšanjem životnog standarda i ostvarenje socijalnih prava. Borba za unapređenje kvaliteta života i podizanje životnog standarda odvija se na više polja koja se povezuju s ovim kategorijama, kao što je ostvaranje niza ekonomskih prava: uvođenje osmosatnog radnog vremena, povoljnih radnih uvjeta, praktične naknade itd., ali i cijelog seta socijalnih prava građana. Cijeli niz faktora utiče na ostvaranje ovih prava u društvu, određujući položaj čovjeka i poštovanje njegova dostojanstva. Kada je riječ o prihvatanju prava iz oba pakta, iako se pokušava, barem u teoriji držati principa nedjeljivosti ljudskih prava, uvijek se prave iznimke u korist nekih od prava.

Postoje različita shvatanja i razmišljanja o tzv. nužnim ili prioritetnim pravima, zbog čega se javljaju oprečna ili čak ambivalentna razmišljanja o značaju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Građanska i politička prava konstantno su favorizirana u odnosu na ekomska i socijalna prava sve do donošenja ovog Pakta koji je rezultat pritiska siromašnih i zemalja u razvoju. Usvajanjem Pakta htjela su se izjednačiti ekomska i socijalna prava s građanskim i političkim, odnosno ona su ovim dokumentom ravnopravno priznata. Najveći broj zemalja opredjelio se za zaštitu građanskih i političkih prava, bilo zbog toga što je njihova zaštita jednostavnija i ne zahtjeva posebna činjenja države, bilo zbog činjenice da za njihovu zaštitu nisu potrebna ogromna sredstva. U teoriji se često ova prava prezentiraju kao set prava koji spada u pasivna prava koja od države ne zahtijevaju posebne akcije, programe, kao i da ne

zahtijevaju velike troškove. Činenica je da je matematika neumoljiva i da budžeti i finansijski proračuni doprinose činjenici da većina zemalja gubi bitku pred zaštitom socijalnih prava i radije se opredjeljuje za zaštitu prav kao sloboda govora, mišljenja, pravo na izbore... Države koje ne zadovoljavaju makar minimum zaštite ekonomskih i socijalnih prava nisu sankcionirane i na njih se ne vrši nikakav pritisak zbog toga.

Međunarodni paket o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima sadrži pet dijelova i trideset jedan član, odnosno prava iz njega mogu se podijeliti u pet oblasti i to:

- zapošljavanje (pravo na rad, pravo na pravične uvjete i jednakе šanse za napredovanje, pravo na sigurne i zdrave uvjete rade, pravo na odmor i pravo na slobodno vrijeme); ,
- zaštita porodice (zaštita braka i porodice, podrška parovima za vrijeme trudnoće, podrška porodicama kojima je potrebna moć, posebno onima čija su djeca na školovanju);
- socijalna sigurnost (pravo na socijano osiguranje);
- zdravstvena zaštita (pravo na fizičko i psihičko zdravlje) (Šadić 2014 : 36-38)

Preamble, sukladno Univerzalnoj deklaraciji o pravima čovjeka, naglašava da su prava iz ovog Pakta proizašla iz "dostojanstva neodvojivog od čovjekove ličnosti". Nadalje, istaknuto je da se "ideal slobodnog ljudskog bića, oslobođenog od straha i bijede može postići samo ako se stvore uvjeti koji omogućavaju svakome da uživa svoja ekonomski, socijalna i kulturna prava, i svoja građanska i politička prava". U ovom se dijelu preciznije pojašnjava ono što je naznačno u Univerzalnoj deklaraciji da je čovjek oslobođen od "straha" i nestašice, odnosno da živi slobodan i kvalitetan život tek kada su ostvarena sva ljudska prava. Ovdje se na neki način ističe primat socijalnih prava jer siromašnim i gladnim malo znače građanska i politička prava, kao što su pravo glasa, osnivanje partija, itd. Pakt naglašava proces promjene i razvoja tako što od država zahtjeva obavezu unapređivanja poštovanja svih ljudskih prava. Države su dužne da svim raspoloživim sredstvima stvaraju uvjete kako bi se postigao maksimum za ostvarivanje ljudskih prava. Ovim je istaknut princip koji se uglavnom i vezuje za kategoriju ljudskih prava druge generacije, a to je činjenje od strane države.

U prvom dijelu Pakta istaknuto je da države same određuju svoj status, pravac i dinamiku razvoja (član 1). Maksimum ostvaranje prava iz Pakta postići će se mobiliziranjem domaćih izvora i sredstava, ali i međunarodnom pomoći i podrškom (član 2), ukoliko je ona nužna. Za ostvarivanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava potrebno je donijeti odgovarajuće

zakonske propise (član 2) koji će biti usklađeni sa Paktom. Sukladno Univerzalnoj dekalraciji i sam Pakt se rukovodi principima nediskriminacije ili, preciznije, zabranjuje diskriminaciju zasnovanu na "rasi, boji, spolu, jeziku, političkom ili kakvom drugom mišljenju, nacionalnom ili socijalnom porijeklu, imovinskom stanju, rođenju ili kakvoj drugoj okolnosti" (član 2). Nadalje u članu 3. se ističe i naglašava ravnopravnost muškarca i žena u pogledu ostvarivanja ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava iz Pakta. Ovim članom daje se poseban akcent zabrani diskriminacije po osnovu spola, čime se ovaj vid diskriminacije izdvaja nad ostalim iz razloga što je ovo naglašeno na nekoliko mesta u ovom dokumentu. U trećem dijelu države priznaju pravo na rad slobodno izabranim pozivom. Jasno je da većina država nije u mogućnosti osigurati pravo na rad, upravo je njegovo ostvarivanje preduvjet za ostvarivanje svih ostalih prava, kao što su zdravstvena zaštita, penzijsko-invalidska zaštita i druga prava. Socijalna prava radnika su posebno ugrožena, kao i prava nezaposlenih. Isto tako zapažen je i težak položaj i opće kršenje prava zaposlenih. Ovaj je problem kod nekih autora opisan kao "novo siromaštvo", jer zaposlene osobe nisu u mogućnosti sebi ni svojoj porodici osigurati egzistenciju niti minimum socijalnih prava. U članu 11. priznaje se pravo "svakom licu na životni standard dovoljan za njega samoga i njegovu porodicu, ubrajajući tu i dovoljnu hranu, odjeću i smještaj, kao i stalno poboljšanje njegovih uvjeta života". U ovom se članu ponovo naglašava obaveza država potpisinica da se angažiraju i rade na ostvarivanju prava iz Pakta, odnosno da podižu kvalitet života ili životni standard. Pakt nadalje u ovom članu priznaje jedno od osnovnih ljudskih prava bez čijeg ostvarivanja nije moguće zamisliti ostvarivanje bilo kojeg drugog prava, a to je pravo svakog pojedinca na zaštitu od gladi. Budući da sva ekomska, socijalna i kulturna prava zahtijevaju dugoročan pristup i ozbiljnu strategiju, može se steći dojam da ova prava ne mogu biti trenutno ostvarena. Ovo za nezaposlenog i gladnog čovjeka može biti obeshrabrujuće, međutim adekvatnim mjerama bolja budućnost ne mora biti tako neizvjesna i daleka. Hitnim mjerama mora se raditi na ostvarivanju obaveza preuzetih iz Pakta. Kako su prava iz Pakta često predmet kršenja, a pojedinac prilično dezorientiran, bez jasnih i dovoljnih informacija, ona moraju biti predmetom edukacija, seminara ili radionica. (Šadić 2014: 40-41)

Što se tiče Bosne i Hercegovine i primjene Međunarodnog pakta o ekonomskim, kulturnim i socijalnim pravima, analizom dostupnih periodičnih izvještaja o primjeni istog jasno se može vidjeti da se u jako maloj mjeri primjenju i poštuju članovi iz Pakta, kao i preporuke od strane Komiteta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Analizom drugog i trećeg periodičnog izvještaja, koji obuhvataju period do 2018. evidentno je da je ostvaren napredak

posebno u oblasti harmonizacije zakona i politika sa Međunarodnim paktom koje se odnose se na izmjene i dopune krivičnih zakona, donošenje akcionalih planova vezanih za rodnu ravnopravnost, zapošljavanje, stambenu, zdravstvenu zaštitu, socijalnu zaštitu i obrazovanje Roma, mjera za smanjenje „rada na crno“. Također, prema dostupnim podacima Agencije za statistiku BiH u periodu podnošenja drugog periodičnog izvještaja omjer populacije koja živi ispod granice siromaštva u Bosni i Hercegovini iznosio je 18,2%. Dok je na osnovu podataka i provedenog istraživanja o siromaštvu u BiH, u trećem periodičnom izvještaju evidentirano da je stopa siromaštva smanjena na 23,4%. U trećem periodičnom izvještaju je navedeno da BiH nastoji na različite načine riješiti problem siromaštva, posebno među izbjeglicama, manjinskim povratnicima, djecom bez roditeljske brige, penzionerima, licima sa invaliditetom, Romima i višečlanim porodicama. Ali da najveći problem stvara to što BiH nema službenu liniju siromaštva, niti sistematski istražuje ovo područje.
[\(<http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/3.Drugi%20periodicni%20izvjestaj%20po%20Medjun%20paktu%20o%20esk%20pravima.pdf>\)](http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/3.Drugi%20periodicni%20izvjestaj%20po%20Medjun%20paktu%20o%20esk%20pravima.pdf)

Breme siromaštva posebno pogađa one koji pripadaju marginalizovanim grupama, prije svih – izbjeglice i raseljena lica, starija lica, mlade, lica sa invaliditetom, Rome koji su u BiH najmnogobrojnija, ali i najugroženija grupa stanovništva i dr. Potpisivanjem Evropske socijalne povelje (revidirane), BiH se obavezala da se u narednom vremenu angažuje na stvaranju uslova za brže prevazilaženje teške ekonomске situacije i stvaranju uslova porodicama koje se nalaze ili im prijeti opasnost u okolnostima socijalne isključivosti ili siromaštva da tu situaciju preduprijedi. Shvaćeno je da se siromaštvo mora tretirati kao višedimenzionalan problem i da se njegovo rješavanje ne može ograničiti samo na sistem socijalne pomoći, nego da se to pitanje mora rješavati sveobuhvatnom politikom, koja će ugroženim grupama olakšati učestvovanje u zapošljavanju i pristupu svim resursima, pravima, dobrima i uslugama, te smanjiti rizike za ulazak u još dublje siromaštvo, pomoći najugroženijim i mobilisati sve raspoložive resurse za borbu protiv siromaštva i socijalne isključivosti. Da bi se to i ostvarilo potrebno je raditi na harmonizovanju standarda, zakona i drugih akata koji regulišu oblast socijalne politike, kako ne bi postojale drastične razlike po pitanjima socijalne politike između entiteta i kantona, kao što je to još uvijek slučaj i u današnjoj praksi. Da bi se borba protiv siromaštva uspješnije vodila i planirala, mora se znati i utvrditi broj siromašnih, markirati najugroženije kategorije i teritorijalna rasprostranjenost ove pojave. Moraju postojati programi na osnovu kojih nadležne institucije trebaju i moraju efikasno djelovati na zaštiti ugroženih grupa koje trebaju socijalnu pomoć. Do sada su te

podatke vodili i imali samo centri za socijalni rad opština, ali u poslednje vrijeme, značajan doprinos za uvid rasprostranjenosti pojave siromaštva u BiH dao je Izvještaj o humanom razvoju 2007. godine „Socijalna uključenost u BiH“. Pored ovog dokumenta, doprinos za ocjenu stanja u ovoj oblasti dala je i anketa o Ispitivanju životnog standarda (LSMS). Tom prilikom je utvrđeno da se ispod linije siromaštva u BiH nalazi oko 19,5% stanovništva (16% u F BiH i 25% u Republici Srpskoj). Pored ovog podatka konstatovano je da se oko 30% stanovništva nalazi uz samu liniju siromaštva. Budući da se navedeni podaci odnose na provedenu anketu a ne na podatke dobivene popisom stanovništva, oni se moraju cijeniti kao procjena s odgovarajućom granicom tolerancije. U narednom periodu obaveza je BiH da u fokus aktivnosti stavi strateške prioritete za ovu oblast, a to su: dovršetak harmonizacije standarda i zakona na nivou zemlje i usvajanje osnovnih načela da se socijalna davanja moraju temeljiti na potrebama; da se izvrši sinhronizacija socijalnih potreba na cijelom prostoru zemlje; da se poboljša efikasnost službi koje rade u oblasti socijalne politike kroz organizacione promjene uz poseban odnos na uspostavu realnijih i efikasnijih standarda, propisa uz pojednostavljenje procedura u centrima za socijalni rad u skladu sa međunarodnim standardima.

(<http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/6.Treci%20periodicni%20izvjestaj%20po%20Medjunarodnom%20aktu%20o%20ekonomskim,%20socijalnim%20i%20kulturnim%20pravima%20u%20BiH,%20BHS.pdf>)

Nakon objave izvještaja o primjeni međunarodnog pakta, reagirale su i nevladine organizacije te objavile "Izvještaj nevladinih organizacija o primjeni međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima u Bosni i Hercegovini". Izvještaj oslikava nivo primjene i poštovanja preuzetih obaveza iz Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i nastoji naglasiti obavezu svake zemlje da zakoni i prakse moraju štititi garantovana prava. Svaka država ugovornica Pakta pa tako i Bosna i Hercegovina ima obavezu poštovati i osigurati uživanje svih prava svima koji žive u zemlji bez diskriminacije te mora preuzimati potrebne pozitivne mjere radi ispunjenja preuzetih obaveza. (<http://icva-bh.org/wordpress/wp-content/uploads/2015/07/IZVJE%C5%A0TAJ-NEVLADINIH-ORGANIZACIJA-O-PRIMJENI-ME%C4%90UNARODNOG-PAKTA-O-EKONOMSKIM-SOCIJALNIM-I-KULTURNIM-PRAVIMA-U-BiH-juni-2007..pdf>)

Oko 20% stanovništva živi ispod granice siromaštva, a 30% uz samu granicu. To dijelom odražava nesposobnost sistema socijalne sigurnosti da zadovolji potrebe ekonomski

najugroženijih kategorija.. Mnogi nisu pokriveni zdravstvenim osiguranjem, a kod onih koji jesu pokriće je nepouzdano. Mnoga ruralna područja nemaju djelotvornu medicinsku brigu. U Federaciji BiH postoje paralelni zdravstveni sistemi. Socijalna politika i socijalna pomoć su takođe fragmentirane i ograničene u oba entiteta zbog ograničenih resursa. Prava nisu zakonom jasno definisana i razgraničena i međusobno se prepliću. Tako, na primjer, postojeći zakon u FBiH obuhvata tri odvojene oblasti: socijalnu zaštitu, zaštitu civilnih žrtava rata i zaštitu porodica sa djecom i kao takav nejasno je koncipiran i komplikovan za primjenu u praksi. Korisnici socijalne pomoći se taksativno nabrajaju u zakonu (zakonima) što ograničava pristup ovom pravu nenabrojanim mogućim korisnicima koji, prema međunarodnim standardima, imaju pravo na pomoć. Zakoni fragmentarno rješavaju prava po osnovu socijalne zaštite i socijalne pomoći, te na jednak način tretiraju različite kategorije ugroženih i sa različitim potrebama. Zbog neodgovarajućih zakonskih rješenja i njihove neusklađenosti sa međunarodnim standardima teret obaveze osiguranja socijalne zaštite i sigurnosti se sa države prenosi na porodicu. Na ovaj način država dio svoje obaveze i odgovornosti prenosi na građane, a kategorije stanovništva koje nemaju porodicu koja im može pružiti tu pomoć i zaštitu ne mogu nikako ostvariti ova prava.

U Federaciji BiH cijeli proces dodatno usložnjava i to što se regulisanje prava iz ove oblasti prenosi i na nadležnost Kantona. Kantoni to često zloupotrebljavaju pa ne donose neophodne zakone nikako ili ih pak donose ne poštujući osnovne principe ili minimum prava predviđenih zakonom FBiH. Iz svega iznesenog može se zaključiti da postojeći zakonski okvir ne pruža dobar osnov za uživanje prava iz oblasti koje proizilaze iz Pakta na način kako se to od države očekuje. Nevladine organizacije su mišljenja da je neophodno pristupiti sveobuhvatnoj reformi u ovoj oblasti koja bi prije svega podrazumijevala reformu zakonodavnog okvira i uspostavljanje odgovarajućih mehanizama kojima bi se osigurala primjena zakona u praksi.

Diskriminacija je, između ostalog prisutna u obezbjeđivanju finansijske socijalne pomoći. Zbog neharmoniziranih zakona na nivou entiteta, kantona i opština, obim finansijske socijalne pomoći nije jednak za sve. Diskriminacija se ogleda u: - određivanju kriterija za dodjelu socijalne pomoći, - procesu donošenja odluka o dodjeli socijalne pomoći, - kategorizaciji siromašnih i identifikaciji najugroženijih. Primjena ovakvih zakona dovodi do diskriminacije čitave kategorije stanovništva koji se stavljuju van sistema osiguranja prava na socijalnu pomoć i finansijskog davanja od strane države zbog čega je njihovo preživljavanje ugroženo. (<http://icva-bh.org/wordpress/wp-content/uploads/2015/07/IZVJE%C5%A0TAJ->

NEVLADINIH-ORGANIZACIJA-O-PRIMJENI-ME%C4%90UNARODNOG-PAKTA-O-EKONOMSKIM-SOCIJALNIM-I-KULTURNIM-PRAVIMA-U-BiH-juni-2007..pdf)

Iako u ovom članu nije posebno navedena zabrana diskriminacije starih osoba i osoba sa invaliditetom u uživanju svih prava iz Pakta, važno je napomenuti da postoji obaveza države da to učini. Na žalost, u BiH postoji diskriminacija obje ove kategorije građana. Stari ljudi u BiH uopšte, kao i penzioneri su u veoma teškoj ekonomsko-socijalnoj situaciji. Neharmoniziranost zakona kao i diskriminacija u primjeni zakona, kako je to gore navedeno, naročito teško pogarda stare osobe koje nisu u mogućnosti preživljavati sa minimalnim penzijama koje primaju, niti osigurati sebi lijekove po visokim cijenama, a pri tome ne spadaju u kategoriju stanovništva koje bi primalo neophodnu socijalnu pomoć. Veoma je loša ili gotovo i ne postoji saradnja državnih socijalnih institucija koje u svojoj nadležnosti imaju brigu o stariim osobama. Kako ne postoji institucionaliziran sistem brige o stariim to je sav teret i problemi starih ljudi prebačen na porodice, ukoliko ih imaju da se o njima brinu. Zbog svega ovoga stari ljudi u BiH su gurnuti duboko na marginu u pravu na uživanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Također, prisutna je diskriminacija u zaštiti osoba sa invaliditetom. U oblasti zaštite osoba sa invaliditetom najizraženija je zakonima utemeljena diskriminacija između osoba sa invaliditetom stečenim u toku rata i u vezi sa ratom (čak i unutar ove kategorije postoji izražena razlika između civilnih i vojnih žrtava rata) i osoba sa invaliditetom stečenim po drugoj osnovi.

Ograničene su mogućnosti ostvarivanja prava na rad osoba sa invaliditetom (nepostojanje programa profesionalnog usavršavanja, prekvalifikacije i zapošljavanja) jer država kroz postojeći zakonski okvir, a pogotovo kroz implementaciju zakona i međusektorskiju koordinaciju, ne nudi rješenja. Nadalje, jedna ogromna kategorija stanovništva koju čine nezaposleni, a naročito oni koji nikada nisu bili zaposleni, nisu obuhvaćeni nikakvim sistemom zbrinjavanja jer takav ne postoji u BiH. Ogroman je broj siromašnih građana i onih koji žive na rubu siromaštva. Statistike govore o 50% stanovništva BiH koje živi na rubu siromaštva, približno 2 miliona stanovnika koji zaista nisu zaštićeni od gladi kako je to predviđeno Paktom. Na žalost, i u ovom slučaju nadležne vlasti BiH samo selektivno se bavi ovim problemom.

(<http://icva-bh.org/wordpress/wp-content/uploads/2015/07/IZVJE%C5%A0TAJ-NEVLADINIH-ORGANIZACIJA-O-PRIMJENI-ME%C4%90UNARODNOG-PAKTA-O-EKONOMSKIM-SOCIJALNIM-I-KULTURNIM-PRAVIMA-U-BiH-juni-2007..pdf>)

Komitet o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima je zabilježio da ustavni okvir za Bosnu

i Hercegovinu, koji je nametnuo Dejtonski mirovni sporazum, koji dijeli državu članicu na dva entiteta (decentraliziranu Federaciju BiH, koju žini 10 kantona, i centraliziranu Republiku Srpsku), te na jedan distrikt (Brčko Distrikt), daje ograničenu odgovornost i ovlasti Vladi na državnom nivou, posebno u području ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, te stvara složenu administrativnu strukturu, koja često rezultira nepostojanjem usklađenosti i implementacije zakona i politika koji se odnose na jednak uživanje ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava za stanovnike dva entiteta, kantona u Federaciji BiH i opüina istog ili različitih entiteta. Komitet ESKP je apelirao na državu članicu da u rješavanju pitanja siromaštva prioritetno osigura pružanje odgovarajuće socijalne pomoći pojedincima i grupama koji žive ispod linije siromaštva; da se učinak zakona i politika na ekomska, socijalna i kulturna prava takvih pojedinaca i grupa procjenjuje na osnovu redovno ažuriranih podataka, razvrstanih po spolu, starosti, etničkoj pripadnosti, socijalnom statusu i drugim relevantnim kriterijima, te da se s tim ciljem usvoje i provedu djelotvorni kontrolni mehanizmi. Sublimirajući navedeno, da bi BiH osigurala rješavanje problema siromaštva i socijalne isključenosti, i provedbu Međunarodnog pakta neophodno je osigurati osobama koje žive ispod granice siromaštva adekvatnu socijalnu pomoć, prehranu, stambeno zbrinjavanje, te pristup socijalnim i zdravstvenim uslugama, i obrazovanju, kao i adekvatne zakone i politke vezane za ekomska, socijalna i kulturna pravaa, te efektivne mehanizme za njihovo praćenje.

3.3. Konvencija o pravima djeteta

Djeca se rađaju s temeljnim slobodama i pravima koja pripadaju svim ljudskim bićima. No, s obzirom na tjelesnu i psihičku nezrelost nameće se potreba isticanja posebnih prava djeteta na zaštitu koja proizlaze upravo iz te činjenice (Konvencija o pravima djeteta 1989). Upravo je to osnovno polazište Konvencije o pravima djeteta. Konvencija o pravima djeteta je međunarodni dokument, usvojen na Glavnoj skupštini Ujedinjenih naroda 20. novembra 1989. godine, a sadrži univerzalne standarde koje država stranka Konvencije (tj. koja ju je potpisala i ratificirala) mora jamčiti svakom djetetu. U Konvenciji se govori, prije svega, o obavezama odraslih u odnosu prema djetetu kao i o obavezama brojnih društvenih čimbenika glede zaštite djeteta. To je prvi dokument u kojemu se djetetu pristupa kao subjektu s pravima, a ne samo kao osobi koja treba posebnu zaštitu. Za razliku od Deklaracije o pravima djeteta (1959.) koja ima moralnu snagu, Konvencija o pravima djeteta je pravni akt koji ima snagu zakona i obvezuje stranke na pridržavanje njezinih odredaba te uključuje pravo nadziranja primjene u državama koje su ju prihvatile i ratificirale.

Konvencija je jedinstvena jer je:

- Sveobuhvatna i jedina osigurava građanska, politička, ekonomski, socijalna i kulturna prava djece;
- Univerzalna te se primjenjuje na svu djecu, u svim situacijama, u gotovo cijeloj zajednici naroda;
- Bezuvjetna te zahtijeva i od vlada sa slabijim izvorima sredstava da poduzmu aktivnosti vezane uz zaštitu prava djeteta;
- Holistička, što znači da zagovara gledište da su sva prava temeljna, nedjeljiva, međusobno ovisna i jednako važna. (https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2017/05/Konvencija_20o_20pravima_20djeteta_full.pdf)

Odbor za prava djeteta UN-a identificirao je četiri opća načela na kojima se temelje sva prava sadržana u Konvenciji o pravima djeteta:

- Načelo nediskriminacije prema kojemu djeca ne smiju trpjeti diskriminaciju "neovisno o rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom mišljenju, nacionalnom, etničkom ili društvenom podrijetlu, vlasništvu, teškoćama u razvoju, rođenju ili drugom statusu djeteta, njegovih roditelja ili zakonskih skrbnika".
- Djeca imaju pravo na život i razvoj u svim vidovima života, uključivši tjelesni, emotivni, psihosocijalni, kognitivni, društveni i kulturni.
- Pri donošenju svih odluka ili izvršenju postupaka koji utječu na dijete, ili na djecu kao skupinu, najvažnija mora biti dobrobit djeteta. To se odnosi kako na odluke koje donose vladina, upravna ili zakonodavna tijela, tako i na odluke koje donosi porodica.
- Djeci se mora omogućiti da aktivno sudjeluju u rješavanju svih pitanja koja utječu na njihov život i dopustiti im slobodu izražavanja mišljenja. Ona imaju pravo izreći svoja gledišta koja se moraju ozbiljno uzeti u obzir.

Konvencija o pravima djeteta sadrži 54 člana. U Preambuli Konvencije objašnjavaju se pozadina i razlozi donošenja tog dokumenta. članovi od 1. do 41. drže se temeljnima jer definišu pojam djeteta (osoba do osamnaeste godine života) te obaveze koje zemlje preuzimaju kad njihovi parlamenti ratificiraju Konvenciju (a zemlje time postaju strankom Konvencije). Članovi od 42. do 45. navode procedure za praćenje primjene Konvencije. Članovi od 46. do 54. sadrže formalne odredbe u svezi sa stupanjem Konvencije na snagu. S obzirom na vrste prava na koje se odnose, članovi Konvencije mogu se razvrstati na sljedeći način:

Prava preživljavanja - Uključuju one članove Konvencije koji osiguravaju djetetu zadovoljavanje temeljnih potreba za njegovu opstojnost. To su primjerice: pravo na život, pravo na odgovarajući životni standard, pravo na prehranu, pravo na smještaj, pravo na zdravstvenu pomoć.

Razvojna prava - Uključuju one članove Konvencije koji osiguravaju djetetu najbolji mogući razvoj. To su primjerice: pravo na obrazovanje, pravo na igru, pravo na slobodno vrijeme, pravo na kulturne aktivnosti, pravo na informiranje, pravo na slobodu misli i izražavanja (vjere). *Zaštitna prava* - Uključuju one članove Konvencije koji osiguravaju zaštitu djeteta. To su primjerice: prava na zaštitu od zlouporabe, zapostavljanja i izrabljivanja, na zabranu dječjeg rada, zaštitu od droga, alkohola, duhana, na zaštitu djece izbjeglica, djece u oružanim sukobima, djece u zatvorima.

Prava sudjelovanja - Uključuju one članove koji omogućuju djetetu aktivno sudjelovanje u svojem okruženju, regionalnom / nacionalnom / svjetskom, koja ga pripremaju za aktivnog građanina u budućnosti. To su primjerice: pravo na slobodno izražavanje svojih misli i pravo na udruživanje (Konvencija o pravima djeteta 1989).

Konvencija je opsežan instrument različitih prava kojim se, među ostalim, pokazuje da hijerarhija dječjih prava ne postoji. Dakle, sva su ta prava potrebna da bi se dijete razvilo u psihofizički cjelovitu osobu. Konvencija o pravima djeteta nije običan katalog prava djeteta, nego je to popis obaveza koje države moraju ispunjavati spram djeteta. Te obaveze država može ispunjavati izravno, osiguranjem zdravstvene zaštite ili pružanjem obrazovanja djeci ili posredno, dajući podršku roditeljima u obnašanju roditeljske uloge. S obzirom na to da članovi Konvencije obavezuju stranke Konvencije na brigu o djeci, postavlja se pitanje uloge roditelja. Čitanjem pojedinih članova Konvencije moglo bi se zaključiti da ona umanjuje važnost porodice, što nikako nije istina. Stoga je važno Konvenciju uzimati u cjelini, a ne parcijalno. Konvencija ne krnji ulogu roditelja - naprotiv oni odlučuju što je najbolji djetetov interes. Štoviše, vlade pojedinih stranaka Konvencije dužne su roditeljima osigurati potporu kako bi oni mogli osigurati brigu i što kvalitetniji odgoj svojoj djeci. Istodobno, Konvencija o pravima djeteta prvi je međunarodni sporazum o ljudskim pravima koji upotreborom izraza "nadležna tijela" priznaje i ulogu nevladinih udruženja. Dakle, predviđa aktiviranje i angažiranje svih koji mogu pridonijeti ostvarivanju prava djeteta. S obzirom na visoke standarde koji su postavljeni u Konvenciji o pravima djeteta, nijedna vlada ne može reći da u njezinoj zemlji nema primjera kršenja prava djeteta, odnosno da ne postoji potreba za trajnom brigom o zaštiti prava djeteta u skladu s Konvencijom. Kad parlament neke zemlje ratificira Konvenciju, ta je država dužna

UN-ovu Odboru za prava djeteta (sjedište u Ženevi), posredstvom glavnog tajnika UN-a, podnosi izvještaj o mjerama koje se poduzimaju, te o napretku koji je postignut u provedbi prava djeteta. Prvo se izvješće podnosi nakon dvije godine od stupanja Konvencije na snagu, a potom svakih pet godina. Odbor je dužan reagirati na izvještaj i dostaviti "Završnu izjavu", nakon koje se od države očekuje da učini najviše što može, u najkraćem mogućem roku, za poboljšanje zaštite prava djeteta.

Konvencija o pravima djeteta uključena je u Aneks I Ustava BiH (Dodatni sporazumi o ljudskim pravima koji će se primjenjivati u Bosni i Hercegovini). Međutim, Ustav BiH ne govori ni o načinu primjenjivanja Konvencije (neposredno ili putem donošenja domaćih zakona), ni o prvenstvu u slučaju neusaglašenosti sa domaćim zakonodavstvom. Od posebne je važnosti činjenica da ne postoji podzakonska regulativa sa konkretno razrađenim kriterijima za ostvarivanje prava djeteta, kao i odgovornosti za njihovo kršenje, te da odredbe Konvencije nisu u potpunosti implementirane u sve grane prava. Ustav BiH delegira pitanja socijalne zaštite na nivo entiteta i ne ističe posebno pitanja porodice i dječije zaštite. Dakle, ne postoji državno zakonodavstvo, već je na snazi više zakona (preko 20) na različitim nivoima vlasti koji uređuju zaštitu djece. Bez obzira na brojne zakone koji regulišu oblast socijalne i dječije zaštite u BiH, može se konstatovati da u njima nisu dovoljno razrađeni mehanizmi koji obezbjeđuju zaštitu djece uz poštovanje odredbi Konvencije, što dovodi do velikih razlika u njenoj implementaciji unutar BiH. (Selimović, Sofović 2010 :17)

Veliki broj djece u BiH živi u nedakvatnim uslovima, bilo što su bili direktne žrtve rata, bilo zbog posljedica socioekonomskog stanja koje je snizilo nivo zadovoljavanja osnovnih životnih potreba gotovo svakog djeteta. Siromaštvo, kao prateća pojava u našem društvu, tranzicioni proces i proces reforme odražavaju se i na položaj djece. Porodica u BiH, koja je u stanju potrebe, u sistemu socijalne i zdravstvene zaštite i u oblasti obrazovanja, malo je ili nikako materijalno i na drugi način zaštićena. Djeca su zbog i pored siromaštva izložena pojavama kao što su nasilje u porodici, zloupotreba opojnih sredstava, eksploracija i drugi vidovi iskorištavanja djece, a veliki broj djece u institucijama nosi se sa posljedicama dugotrajene institucionalizacije. Evidentno je kršenje svih prava djece, u većem ili manjem obimu, u zavisnosti od područja u BiH u kome porodica i djeca žive. Konvencija o pravima djeteta je pravni dokument koji garantuje bolji život djece, međutim domaće zakonodavstvo u potpunosti nije usklađeno sa njenim odredbama. Također, ne postoji mehanizmi postupanja u slučajevima kada se krše odredbe Konvencije, mehanizmi nadgledanja primjene, kao i sankcionisanje

prekršioca. Ključna pretpostavka za unapređenje položaja djece je osiguravanje institucionalnog okvira za provođenje usvojenih politika u oblasti socijalne zaštite kao i donošenje novih. Također, važno je i uključivanje svih segmenata društva, svih raspoloživih resursa vladinog i nevladinog sektora, porodica i pojedinaca, u ostvarivanje osmišljenog djelovanja kako bi se poboljšali životni uslovi u interesu razvoja djece i poštovanju njihovih prava. To podrazumijeva intersektoralan i multidisciplinaran pristup i osmišljavanje društvenih akcija i mjera koje će biti usmjerene na poboljšanje položaja djeteta u BiH. Država također treba usvojiti i provoditi politike koje osiguravaju podršku porodicama u ispunjavanju njihovih odgovornosti prema djetetu i promovišu pravo djeteta da održava odnose sa oba roditelja. Ovim politikama treba rješavati temeljne uzroke napuštanja djeteta, razdvajanje djeteta od njegove porodice, te osiguravanje osnovnih prava propisanih u Konvenciji o pravima djeteta, prije svega prava na upis u matične knjige rođenih, obezbeđivanje adekvatnog prostora za stanovanje, pristup zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti i obrazovanju. Također neprestano treba raditi na promovisanju mjera suzbijanja siromaštva, diskriminacije, marginalizacije, stigmatizacije, svih vidova nasilja, seksualnog zlostavljanja, te korištenja opojnih droga.

3.4. Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom

Najmlađi dokument o ljudskim pravima kojeg su Ujedinjeni narodi donijeli je Konvencija UN-a o pravima osoba sa invaliditetom. Generalna skupština Ujedinjenih naroda usvojila je 2006. godine Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, a BiH je taj dokument ratificirala 2010. Prema Konvenciji, invaliditet nije samo oštećenje koje osoba ima, nego je rezultat interakcije oštećenja osobe (koje nije samo tjelesno oštećenje kao najvidljivije) i okoline. Drugim riječima, društvo je to koje svojom neprilagođenošću stvara invaliditet, ali ga isto tako kroz tehničke prilagodbe prostora, osiguranje pomagala i drugih oblika podrške može ukloniti. Često se pojam osoba s invaliditetom koristi samo u odnosu na osobe sa fizičkim i senzoričkim oštećenjima. Konvencija jasno navodi da se osobama s invaliditetom smatraju i osobe sa intelektualnim oštećenjima i osobe s mentalnim ili psihosocijalnim oštećenjem (osobe s duševnim smetnjama, psihičkim bolestima ili problemima mentalnog zdravlja). Prije donošenja Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom za osobe sa intelektualnim teškoćama uobičajen je bio termin osobe sa mentalnom retardacijom koji se i danas koristi u znanstvenoj i stručnoj literaturi. Budući da u svakodnevnom razgovornom jeziku riječ 'retardiran' ima izrazito pogrdno značenje, sve se više traži da se taj termin zamjeni terminom koji su same osobe prihvatile kao nestigmatizirajući. Tako je primjerice Američki Senat u oktobru 2010.

godine donio zakon kojim se nalaže da se u svim federalnim zakonima termin mentalna retardacija i njegove izvedenice zamijeni terminom intelektualnih teškoća/oštećenja (<http://www.udbuzim.ba/view-more/konvencija-un-a-o-pravima-osoba-sa-invaliditetom/185>)

Konvencija o pravima osoba s invaliditetom je međunarodni ugovor o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda koji ima za cilj zaštitu prava i dostojanstva osoba s invaliditetom. Stranke potpisnice Konvencije dužne su promicati, štititi i osigurati potpuno uživanje ljudskih prava osobama s invaliditetom i osigurati im punu jednakost pred zakonom.. Od oktobra 2017. godine ima 160 potpisnika i 175 stranaka, što uključuje 172 države i Europsku uniju, koja je Konvenciju ratificirala 23. decembra 2010.

(https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0474_HR.html)

Ova Konvencija govori o tome da sve osobe s invaliditetom imaju jednaka ljudska prava kao i sve druge osobe. Ljudska prava dobijaju svi ljudi svojim rođenjem. Ljudska prava znače da se osobe s invaliditetom moraju tretirati jednakom, pravedno i s poštovanjem. Ova Konvencija govori o tome šta države moraju da rade da osiguraju osobama s invaliditetom jednakom prava kao i drugim osobama. Kada države potpišu i ratifikuju ovu Konvenciju, onda moraju da je poštaju.

Bosna i Hercegovina ratifikovala je UN Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom i Opcioni protokol koji dolazi uz nju još 2010.godine. Skupa sa Konvencijom, preuzeila je obavezu i podnošenja periodičnih izvještaja UN Komitetu za prava osoba s invaliditetom, čiji sadržaj bi trebao oslikavati napredak države u poštovanju prava osoba s invaliditetom, ako se isti uopšte desi, i/ili neophodne mjere koje država mora preuzeti u smjeru poboljšanja poštovanja prava svojih građana s invaliditetom i kvaliteta njihovih života. Takav momenat, u smislu iskoraka u monitoringu prava osoba s invaliditetom, desio se početkom septembra 2016. u Ženevi, pred radnom grupom Komiteta za prava osoba s invaliditetom Ujedinjenih nacija. Međutim, ne od države, već od samih osoba s invaliditetom i njihovih organizacija, koje u proces podnošenja izvještaja od države nisu i vjerovatno neće biti uključeni, ali u tom procesu moraju biti neophodni korektiv, jer prava osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini lutaju, što po različitim nivoima dokumenata koja se na njih odnose, što između nadležnih i nenadležnih koji po istim moraju da rade. Danas, prava osoba s invaliditetom u Bosni i Hercegovini rasuta su u više državnih, entitetskih i kantonalnih dokumenata, i na žalost svih, pripadnici te populacije žive na marginama društva, baš kao i prije ratifikacije UN Konvencije o pravima osoba s

invaliditetom koja čini krunu svih propisa koji uređuju prava ove populacije. Ipak, čini se da ratifikacija ključnog dokumenta za osobe s invaliditetom, a i njegova implementacija u Bosni i Hercegovini, bar do sada, predstavlja samo privid jer prava osoba s invaliditetom nisu samo stvar ratifikacije ili potpisa, nego stvaranje uslova u kojima će se prava moći ostvarivati. Međutim Daytonskim mirovnim sporazumom u Bosni i Hercegovini oblast socijalne zaštite je pripala u nadležnost entitskih vlasti koje samostalno i neovisno regulišu tu oblast. Upravo taj način kreiranja socijalno zaštitnih mjera nije omogućio jedinstveno ili usaglašeno zakonodavstvo iz te oblasti. Izostao je i jedinstven sistem socijalne politike što sve skupa predstavlja minimum uslova za primjenu sadržaja Konvencije. (<https://globalanalitika.com/un-konvencija-o-pravima-osoba-s-invaliditetom-iluzija-ili-realnost/>)

Analizirajući inicijalni izvještaj o primjeni Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, prije svega važno je napomenuti pozitivne strane primjene Konvencije :

- Usvojena je Politika u oblasti invalidnosti Bosne i Hercegovine, koju je Vijeće ministara Bosne i Hercegovine usvojilo 8. maja 2008. godine;
- Usvojena je Nova Strategija za unapređenje prava i položaja osoba sa invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine za period 2016-2021.
- Formirana je Agencija za ravnopravnost polova.

Međutim, u samoj primjeni Konvencije na nivou BiH postoji i niz nedostataka, poput nepostojanja transparentnih procedura i zakona u vezi sa konsultacijama sa organizacijama osobama sa invaliditetom, zatim nedovoljno finansijskih sredstava za organizacije osoba sa invaliditetom. Također, u svim entitetima i kantonima BiH ne postoji koncept zaštite osoba sa invaliditetom zasnovan na ljudskim pravima, u skladu sa Konvencijom, a ništa se ne radi na tome da se postojeće zakonodavstvo izmijeni i uskladi sa Konvencijom.

(<http://fbihvlada.gov.ba/file/Konvencija%20o%20pravima%20osoba%20sa%20invaliditetom.pdf>)

Institucije izvršne i izakondavne vlasti u BiH, primarno ministarstva za socijalnu zaštitu i relevantne parlamentarne komisije, trebaju kroz zakone koji regulišu prava osoba sa invaliditetom eliminisati postojeću diskriminaciju osoba sa invaliditetom prema načinu nastanka invaliditeta i direktno primijeniti odredbe Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, Zakona o zabrani diskriminacije BiH i usvojenih strategija i politika za izjednačavanje mogućnosti osoba sa invaliditetom.

(<http://www.myright.ba/uimages/2.%20ALTERNATIVNI%20%20IZVJESTAJ%20%20O%20PRIMJENI%20KONVENCIJE%20UN%20O%20PRAVIMA%20OSOBA%20S%20INV%20ALIDITETOM%20U%20BIH.pdf>)

3.5. CEDAW – Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena

Iako su ljudska prava žena kao i muškaraca sadržana u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima iz 1948. te zaštićena drugim međunarodnim ugovorima na području ljudskih prava prema kojima su sva ljudska bića rođena slobodna i jednaka u pravima, bez razlike na osnovi spola, ljudska prava žena učestalo se krše raznim oblicima diskriminacije.

Na globalnoj razini postignut je sporazum o nužnosti uklanjanja diskriminacije žene te je 18. decembra 1979. Opća skupština Ujedinjenih naroda usvojila Konvenciju o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena – CEDAW. Konvencija je stupila na snagu 3. septembra 1981. godine kao globalni i sveobuhvatni pravno obvezujući međunarodni ugovor. U njezinoj se preambuli ističe zabrinutost što "i dalje postoji raširena diskriminacija žena" te potreba za usvajanjem posebnog međunarodnog ugovora za uklanjanje diskriminacije žena i ostvarivanje jednakosti muškaraca i žena. Svrha Konvencije jest priznanje de jure jednakih ljudskih prava ali i njihovo de facto ostvarivanje što se postiže uklanjanjem svih oblika diskriminacije žena počinjenih od bilo koje osobe ili organizacije na svim područjima, a posebice političkom, društvenom, kulturnom, građanskom i porodičnom. CEDAW je do danas, 25 godina nakon usvajanja, prihvatio 179 država ili više od 90 posto članica Ujedinjenih naroda. Iako druga po broju ratifikacija od UN ugovora na području ljudskih prava, ona je prva po broju rezervi kojima se države stranke izuzimaju od obaveze primjene određenih odredbi Konvencije odnosno zadržavaju postojeću diskriminaciju žena. Konvencija je fleksibilan međunarodnopravni instrument koji obvezuje države stranke da poduzmu sve odgovarajuće mјere za uklanjanje svih oblika diskriminacije žena. Tumačenje standarda za sve odgovarajuće mјere ovisi o stanju u pojedinim državama strankama dok u pogledu određenja diskriminacije Konvencija sadrži definiciju prema kojoj je diskriminacija svaka razlika, isključenje ili ograničenje na osnovu spola kojem je svrha ili posljedica da ženama ugrozi ili onemogući priznanje, uživanje ili korištenje ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ova definicija pored izravne diskriminacije uključuje i neizravnu diskriminaciju žena. Izravna ili neposredna diskriminacija relativno se lako uočava u različitosti prava, isključenju ili ograničenju u pravima dok se neizravna ili posredna diskriminacija znatno teže uočava. Ona se otkriva tek uz

pomoć "naočala za otkrivanje diskriminacije na osnovi spola", odnosno analize učinaka naizgled neutralnih pravnih normi čija svrha nije diskriminacija ali koje dovode do posljedica koje nerazmjerne pogađaju žene samo zato što su žene. Neizravna diskriminacija otkriva se pomoću pokazatelja, statistika i analiza koje je razotkrivaju. Upravo obuhvat neposredne i posredne diskriminacije žena čini ovu Konvenciju jedinstvenim međunarodnopravnim instrumentom za postizanje stvarne jednakosti muškaraca i žena. Konvencija je pravno obvezujući instrument koji je uspostavio međunarodni nadzorni mehanizam - Odbor za uklanjanje diskriminacije žena (Odbor). Odbor nadzire kako se Konvencija primjenjuje putem razmatranja izvještaja koje su mu države stranke obavezne podnosi. 1982. godine uspostavljen je Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama u svrhu praćenja primjene Konvencije. Države koje su ratificirale Konvenciju dužne su podnosi periodične izvještaje ovom komitetu. 1999. godine Generalna skupština UN-a usvojila je Opcioni protokol, koji je otvoren za pristupanje. Bosna i Hercegovina je pristupila i ratificirala Opcioni protokol.

Konvencija je i dinamičan međunarodnopravni instrument čije standarde tumači Odbor za uklanjanje diskriminacije žena kroz Zaključne preporuke Odbora o primjeni Konvencije za svaku pojedinu državu stranku te Opće preporuke o sadržaju i svrsi pojedinih članka Konvencije, kojima se oni tumače u svjetlu novih izazova današnjice. Sistem zaštite prava iz Konvencije znatno je ojačan usvajanjem Fakultativnog protokola uz Konvenciju o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, 10. decembra 1999., koji je stupio na snagu 22. decembra 2000. godine, a do danas ga je prihvatiло 69 država stranaka. Fakultativni protokol uvodi za države koje ga prihvate dodatni međunarodni nadzor zaštite konvencijskih prava koji provodi Odbor za uklanjanje diskriminacije žena kroz dva postupka: pojedinačne pritužbe i istragu o teškom ili sustavnom kršenju prava žena. Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena zajedno s drugih šest međunarodnih ugovora Ujedinjenih naroda na području ljudskih prava čini temeljni sistem ljudskih prava Ujedinjenih naroda, čiju primjenu nadziru ugovorni odbori koji čine sistem ugovornih odbora Ujedinjenih naroda.

Bosna i Hercegovina je također jedna od potpisnica Konvencije. Važno je napomenuti da je Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama sastavni dio Ustava Bosne i Hercegovine, te da se primjenjuje direktno i ima prioritet nad domaćim zakonima. Po prvi put, prije 27 godina, dobili smo međunarodno priznatu definiciju diskriminacije po osnovu spola, koja je preuzeta i ugrađena i u naš Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH, br. 16/03). Konvencija predstavlja viziju, ali, na žalost, realnost je

drugačija. Procjenjuje se da su od 1,2 milijarde siromašnih osoba u današnjem svijetu 70 procenata žene. Poznato je da u situacijama siromaštva žene imaju najslabiji pristup hrani, zdravstvu, obrazovanju, obukama i mogućnostima za zapošljavanje, kao i ispunjenju drugih potreba. Konvencija daje, pored sveobuhvatnog okvira, i mogućnost da se nastojanja za postizanje jednakosti i pravde provedu (preobraze) u konkretne mjere na prevazilaženju siromaštva, diskriminacije i isključenja žena. Konvencija postaje sve značajniji instrument u XXI stoljeću. Tako i Milenijski razvojni ciljevi Ujedinjenih naroda potvrđuju odlučnost međunarodne zajednice u borbi protiv problema siromaštva žena, jer indikatori pokazuju da žene žive u sve većem siromaštву. Međunarodna zajednica posvećuje sve više značaja gender pitanjima. Konvencija naglašava principe koje država mora garantirati u uživanju ljudskih prava i osnovnih sloboda, te u osiguranju jednakih mogućnosti za žene u napredovanju na svim poljima. Konvencija predstavlja poziv državama potpisnicama da poduzmu odgovarajuće mјere za eliminaciju diskriminacije nad ženama od pojedinaca, institucija ili poduzeća, kako na socijalnom, kulturnom, ekonomskom, političkom i građanskom tako i na bilo kojem drugom polju života.

Da bi država potpisnica osigurala principe jednakosti i ukinula diskriminaciju nad ženama, potrebno je da poduzme mјere koje uključuju:

- inkorporaciju principa jednakosti žena i muškaraca u svoje državne ustave;
- poduzimanje adekvatnih mјera u zakonodavstvu, kao i drugih mјera, kako bi se osiguralo i praktično ostvarenje ovih principa;
- uspostavu kompetentnih tijela i drugih institucija za efektnu zaštitu od diskriminacije;
- promjenu zakona, pravila i običaja iz prakse koji dovode do diskriminacije nad ženama.

Konvencija je podijeljena u 16 članova a odnosi se na deset glavnih oblasti, koje obuhvaćaju: jednak prava žena na učešće u političkom i javnom životu, uključujući pravo glasa kao i kandidiranje na izborima, učestvovanje u forumuliranju i donošenju vladinih politika kao i obavljanju javnih funkcija, te jednako pravo žena u predstavljanju država na međunarodnom nivou, obrazovanju, obukama i jednak mogućnosti napredovanja u karijeri, jednak prava u zadržavanju i mijenjanju državljanstva, u zapošljavanju, uključujući pravo na rad, pravo na jednak mogućnosti pri zapošljavanju, napredovanju i sigurnosti posla, te korištenju beneficija, naročito obavezu države da obezbijedi beneficije za materinstvo, te jednak prava pristupa zdravstvene zaštite, uključujući i planiranje porodice, zabranu trgovine ženama i prostitucije, osiguranje jednak participacije žena sa sela u svim pogodnostima seoskog razvoja, te jednak

mogućnosti za žene sa sela u pristupu zdravstvenim i obrazovnim uslugama, te jednaka prava za njih da sklapaju ugovore i upravljaju imovinom, jednaka prava muškaraca i žena vezano za porodične odnose, ista prava i mogućnosti zaključivanja braka, slobodan izbora supružnika, ista prava i obaveze u braku, uključujući starateljstvo, usvajanje i pravo na reproduktivnu slobodu, ista prava u izboru imena i prezimena, pravo izbora zanimanja, te ista prava u pogledu vlasništva i upravljanja i raspolažanja imovinom (Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena 1981).

Što se tiče Bosne i Hercegovine i provedbe Konvencije, usvojeno je šest periodičnih izvještaj o provedbi Konvencije o elminaciji svih oblika diskriminacije žena. Analizom izvještaja dolazimo do zaključka da je proveden i usvojen niz zakonodavnih reformi čiji je glavni cilj ukidanje diskriminacije protiv žena i promoviranje ravnopravnosti spolova. Također Bosna i Hercegovina je ratificirala Konvenciju Vijeća Evrope o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, 7. novembra, 2013. Godine. (https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2017/12/170823_VI-periodicni-CEDAW-Izvjestaj-za-BiH_Nacrt.pdf, pristupljeno 30.10.2020)

Konvencija predstavlja viziju, ali, na žalost, realnost je drugačija. Procjenjuje se da su od 1,2 milijarde siromašnih osoba u današnjem svijetu 70 procenata žene. Poznato je da u situacijama siromaštva žene imaju najslabiji pristup hrani, zdravstvu, obrazovanju, obukama i mogućnostima za zapošljavanje, kao i ispunjenju drugih potreba. Konvencija daje, pored sveobuhvatnog okvira, i mogućnost da se nastojanja za postizanje jednakosti i pravde provedu u konkretnе mјere na prevazilaženju siromaštva, diskriminacije i isključenja žena.

3.6. Povelja EU-a o temeljenim pravima

Usporedno s "vanjskim" mehanizmom nadzora koji bi se ostvario pristupanjem Europske zajednice Europskoj konvenciji o ljudskim pravima, bio je potreban i „unutarnji” nadzorni mehanizam kojim bi se Sudu Europske unije omogućilo da provodi preliminarni i autonomni sudski nadzor, kako bi se na razini Zajednice osigurala usklađenost zakonodavstva i politika s temeljnim pravima. U tu je svrhu bilo potrebno donijeti povelju o pravima koja bi se odnosila na EU, pa je na Europskom vijeću 1999. u Kölnu odlučeno da će se sazvati konvencija za pripremu Povelje o temeljnim pravima.

Povelju Europske unije o temeljnim pravima svečano su proglašili Europski parlament, Vijeće i Komisija u Nici 2000. godine. Nakon što je izmijenjena, ponovno je proglašena 2007. Međutim, Povelja je tek donošenjem Ugovora iz Lisabona 1. decembra 2009. počela proizvoditi izravni učinak, na temelju članka 6. stavka 1. UEU-a, i tako postala obvezujući izvor primarnog prava.

Iako je Povelja utemeljena na Europskoj konvenciji o ljudskim pravima i drugim europskim i međunarodnim instrumentima, ona je inovativnog karaktera, posebno zato što, među ostalim, invaliditet, dob i spolnu orijentaciju izričito navodi kao zabranjene osnove za diskriminaciju a među temeljnim pravima koja se u njoj potvrđuju nalaze se i pristup dokumentima, zaštita podataka i dobra uprava. Dok je, s jedne strane, područje primjene te Povelje široko jer se većina priznatih prava dodjeljuje "svima", bez obzira na njihovo državljanstvo ili status, u članu 51., s druge strane, njezina je primjena ograničena samo na institucije i tijela EU-a te na države članice kada provode pravo EU-a. Ta odredba služi kako bi se odredila granica između područja primjene Povelje te područja primjene nacionalnih ustava i Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. Povelja o temeljnim pravima Europske unije prvi je formalni dokument koji na jednom mjestu objedinjuje sva osobna, građanska, politička, ekonomска i socijalna prava koja uživaju ljudi unutar Europske unije. Glavni cilj ove moderne parafraze klasične povelje o pravima je učiniti temeljna prava vidljivijima i dostupnima građanima. Ona ne uspostavlja nova prava već potvrđuje ona postojeća, koja su već prethodno bila razasuta u rasponu brojnih izvora, osobito iz ustavnih tradicija i međunarodnih obveza zajedničkih državama članicama.

Povelja potvrđuje, uz dužno poštovanje nadležnosti i zadataka Unije te načela supsidijarnosti, prava koja proistječu osobito iz ustavnih tradicija i međunarodnih obaveza zajedničkih državama članicama, iz Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnihsloboda, iz Socijalne povelje koju su usvojile Unija i Vijeće Europe te iz prakse Suda Europske unije i Europskoga suda za ljudska prava. U tom kontekstu Povelju će tumačiti sudovi Unije i država članica, uzimajući u obzir objašnjenja pripremljena pod vodstvom predsjedništva Konvencije koje je sastavilo Povelju i ažurirana pod odgovornošću predsjedništva Europske konvencije. U Povelji o temeljnim pravima utvrđena su temeljna prava koja Europska unija i države članice moraju poštovati pri provedbi prava EU-a. Riječ je o pravno obavezućem instrumentu koji je donesen da bi se izričito priznala i učinila vidljivom uloga koju temeljna prava imaju u pravnom

poretku Unije. Europska unija smatra ljudska prava univerzalnima i nedjeljivima. Ona ih aktivno promiče i brani, kako unutar svojih granica, tako i u odnosima sa zemljama koje nisu članice EU-a. Unija se temelji na vrijednostima ljudskog dostojanstva, demokracije, jednakosti, vladavine zakona i poštivanju ljudskih prava, uključujući prava osoba koje pripadaju manjinama. Na nacionalnoj razini ljudska prava građana zemalja članica zaštićena su nacionalnim ustavima, a na razini EU zajamčena su Poveljom o temeljnim pravima Europske unije. Politikom ljudskih prava EU aktivno promiče i štiti temeljna ljudska prava kako unutar svojih granica, tako i u odnosima s trećim zemljama. Pritom se prvenstveno štite socijalna, ekonomска, građanska politička i kulturna prava. Unutar svojih granica, Europska unija naročito posvećuje pažnju zaštiti ljudskog dostojanstva, što podrazumijeva borbu protiv trgovanja ljudima i zabranu mučenja, te zaštiti slobode, čime se štite osobni podaci, azil, gospodarstvo, prava radnika i obrazovanje. Ljudsko dostojanstvo, sloboda, demokracija, jednakost, vladavina prava i poštovanje ljudskih prava vrijednosti su koje su ugrađene u temelje ugovora Europske unije. U Povelji Europske unije o temeljnim ljudskim pravima jasno su definirana prava građana EU-a (Barić i Bodiroga – Vukobrat 2002) Povelja se sastoji od preambule i 54 odredbe (članka) koje su podijeljene u 7 zasebnih glava. Šest glava u Povelji se odnosi na različite grupe srodnih prava koje se u pravnom poretku Europske unije imaju posebnu vrijednost. Ove odredbe štite pojedince od zadiranja institucija Europske unije i tijela država članica u njihove temeljne interese. Budući da je primarna svrha Povelje zaštita temeljnih prava čovjeka, njene odredbe su u načelu na raspolaganju svakoj osobi unutar granica Europske unije. No, postoje bitni izuzeci. Tako se neke odredbe odnose samo na osobe koje imaju status građana Europske unije. Određene odredbe odnose se na prvenstveno pripadnike određenih društvenih skupina za koje Unija smatra da im je potrebna posebna pažnja kako bi se učinkovito zaštitilo njihove interese kao što su djeca, starije bespomoćne osobe ili osobe sa invaliditetom. Zadnja glava Povelje sadrži tzv. Horizontalne odredbe kojima se uređuje doseg svih odredaba Povelje kojima se jamče temeljna prava, mogućnost ograničenja, njihov učinak na postojeću razinu zaštite ljudskih prava unutar nacionalnih pravnih sustava odnosno njihov odnos prema postojećim međunarosnim jamstvima ljudskih prava (Selanec 2009)

3.7. Evropska socijalna povelja

Međunarodni dokumenti Ujedinjenih nacija, kao i evropski regionalni dokumenti predstavljaju važne izvore ljudskih prava. Ovi dokumenti imaju za cilj da uspostave međunarodne standarde za ljudska prava općenito. Vijeće Evrope ima jako važnu ulogu u promovisanju socijalnog

razvoja i ostvarivanju socijalnih prava, što je iskazano donošenjem niza dokumenata, među kojima je u oblasti socijalne zaštite najznačajnija Evropska socijalna povelja. Povelja daje najširi obim socijalnih prava koja trebaju biti garantirana. Evropska socijalna povelja potpisana je u Torinu 1961. a 1965. je stupila na snagu. Prava su se vremenom proširivala kroz dodatne Protokole, a sve izmjene su obuhvaćene u revidiranoj Evropskoj socijalnoj povelji potpisanoj 1996. koja je na snagu stupila 1999. Povelja je donesena kao odgovor na ranije usvojenu Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i osnovnim slobodama iz 1950., a predstavlja najznačajniji regionalni dokument kojeg je usvojilo Vijeće Evrope, kako bi se postigao što veći nivo zaštite socijalnih prava. Povelja je imala dug razvojni put koji se može podijeliti u dvije faze: period do potpisivanja i razvojni period od momenta potpisivanja. (Šadić 2014: 42)

Ona garantira čitav niz ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, kao i brojna ekonomска i socijalna prava, uključujući pravo na zdravstvenu zaštitu, pravno rad i nediskriminaciju i druga prava. Kroz sistem socijalne zaštite trebaju biti osigurana sljedeća prava:

- svi koji su bez odgovarajućih sredstava imaju pravo na socijalnu i medicinsku zaštitu;
- svako ima pravo koristiti službe socijalne zaštite;
- osobe s onesposobljenjem imaju pravo na neovisnost, socijalnu integraciju i učešće u životu zajednice;
- porodica kao osnovna jedinica društva ima pravo na odgovarajuću socijalnu, pravnu i ekonomsku zaštitu kojom se osigurava nje pun razvitak;
- djeca i mladi imaju pravo na odgovarajuću socijalnu, pravnu i ekonomsku zaštitu;
- svaka starija osoba ima pravo na socijalnu zaštitu;
- svako ima pravo na zaštitu od siromaštva i socijalnog isključivanja (Evropska socijalna povelja – revidirana, dio I);

Ukratko, pravo na socijalnu zaštitu, obuhvata sljedeća prava:

- pravo na socijalnu sigurnost, socijalnu pomoć i socijalne usluge;
- pravo na zaštitu od siromaštva i socijalne isključenosti;
- pravo porodice, starih osoba, osoba s invaliditetom i mладих; (Šadić 2014: 44)

Bosna i Hercegovina je revidiranu Evropsku socijalnu povelju ratificirala krajem 2008. Godine, i to samo članove 2, 4 (3), 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12 (1 i 2), 13 (1, 2. i 3), 14, 16, 17, 20, 21, 22, 23. i 28. Ostvarivanje svih navedenih prava predstavlja važnu prepostavku koja vodi socijalnoj inkluziji i integraciji svih članova društva. Važnost ove činjenice, odnosno principa, izražena

je kroz dodatni član 30. kojim se države obavezuju da poduzmu sve mjere kojim bi se omogućilo ostvarivanje prava iz Povelje s ciljem da se spriječe sve situacije koje bi mogle dovesti pojedinca u stanje socijalne potrebe, socijalne isključenosti i siromaštva.

Socijalna prava u širem smislu koja se garantiraju Poveljom su:

- zapošljavanje (pravo pojedinca da zarađuje za život slobodno izabranim pozivom, pravo na rad, odnosno da države poduzmu mjere kako bi se osigurala puna zaposlenost, pravični uvjeti rada za žene i muškace, pravo udruživanja, kao i zaštita prava radnika općenito);
- stanovanje (izgradnja stanova primjerena potrebama porodice, kao i potrebama pojedinih kategorija, smanjenje beskućništva);
- obrazovanje (besplatno osnovno i srednje obrazovanje, profesionalna orijentacija, pravo na dodatno obrazovanje i stručno usmjeravanje);
- zdravstvo (pristupačne i efikasne zdravstvene ustanove, prevencija i lijenje bolesti, zaštita materinstva);
- socijalna zaštita (socijalna sigurnost, socijalna pomoć, zaštita osjetljivih kategorija, djece, starih i osoba s onesposobljenjem, pravo na usluge službi socijalne zaštite, aktivnosti zaštite od siromaštva i socijalne isključenosti);
- zabrana diskriminacije (jednaka prava žena i muškaraca, kao i zabrana diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što su boja kože, religijska opredijeljenost, nacionalna pripadnost i socijalno porijeklo). (Šadić 2014 : 45)

Unutar evropskog prava, Evropska socijalna povelja je jedini sporazum primjenjiv na sve aspekte socijalne zaštite, što predstavlja važan temelj evropskog socijalnog modema. Ovim se garantiraju prava na socijalnu sigurnost, pravo na socijalnu pomoć, kao i pravo na korištenje usluga službi socijalne zaštite. Bosna i Hercegovina, opravdano ili ne, ne može se pohvaliti nivoom zaštite odredbi iz Povelje, kao i poštivanjem ljudskih prava općenito. Razlozi koji otežavaju implementaciju evropske socijalne povelje su mnogobrojni: ekomska nerazvijenost i siromaštvo, administrativno-teritorijalna podjela zemlje, težak period privatizacije i tranzicije s brojim otežavajućim okolnostima praćenim masovnim otpuštanjem radnika i ogromnim brojem nezaposlenih, složen administrativno-birokratski mehanizam i neefikasno ostvarivanje prava.

3.8. Borba protiv siromaštva i socijalne isključenosti u dokumentima Evropske unije

Suzbijanje siromaštva i socijalne isključenosti jedan je od posebnih ciljeva EU-a i njegovih država članica u području socijalne politike. U skladu s člankom 153. UFEU-a socijalna se uključenost može ostvariti samo na temelju suradnje koja nije zakonodavne prirode, odnosno otvorenom metodom koordinacije (OMK), dok se članom 19. UFEU-a Uniji omogućuje da poduzme odgovarajuće mjere za suzbijanje diskriminacije tako što potencijalnim žrtvama pruža pravnu zaštitu i utvrđuje poticajne mjere.

U razdoblju od 1975. do 1994. Evropska ekonomска zajednica provela je niz pilot projekata programa za suzbijanje siromaštva i isključenosti. S obzirom na to da nije bilo pravne osnove, djelovanje Zajednice u tom području stalno je osporavano. Ta se situacija promijenila 1999. stupanjem na snagu Ugovora iz Amsterdama, u kojem je iskorjenjivanje socijalne isključenosti utvrđeno kao jedan od ciljeva socijalne politike Zajednice. U skladu s člankom 160. UFEU-a 2000. godine osnovan je Odbor za socijalnu zaštitu radi promicanja suradnje među državama članicama i s Komisijom.

(https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/fiches_techniques/2017/N54584/doc_hr.pdf)

Lisabonskom strategijom, utemeljenom 2000., uspostavljen je mehanizam nadzora i koordinacije koji je uključivao postavljanje ciljeva, mjerjenje siromaštva na temelju niza pokazatelja i mjerila, smjernice za države članice i nacionalne akcijske planove protiv siromaštva. Primijenjena je otvorena metoda koordinacije, odnosno dobrovoljni postupak političke suradnje utemeljen na dogовору o zajedničkim ciljevima i mjerenu napretka u ostvarivanju tih ciljeva uz upotrebu općih pokazatelja, u skladu s praksom u ostalim područjima socijalne politike. Godine 2006. uspostavljen je novi okvir politike, tj. otvorena metoda koordinacije za socijalnu zaštitu i uključenost (socijalni OMK), koji je preinačen te je obuhvatio tri zasebna OMK-a: onaj za socijalnu uključenost, za zdravstvo i dugoročnu skrb te za mirovine. Glavni ciljevi socijalnog OMK-a obuhvaćaju: socijalnu koheziju, jednakost muškaraca i žena te jednakе mogućnosti za sve uz pomoć učinkovitih sistema socijalne zaštite; učinkovito međudjelovanje ciljeva Lisabonske strategije koji se odnose na rast, radna mjesta i socijalnu koheziju; dobro upravljanje i uključivanje dionika. Svojom Preporukom o aktivnom uključivanju osoba isključenih s tržišta rada iz oktobra 2008. Komisija je ažurirala Preporuku Vijeća 92/441/EEZ i navela da "države članice trebaju osmisliti i provesti integriranu,

sveobuhvatnu strategiju za aktivno uključivanje osoba isključenih s tržišta rada kombiniranjem primjerene potpore dohotku, uključivih tržišta rada i pristupa kvalitetnim uslugama". (https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/fiches_techniques/2017/N54584/doc_hr.pdf)

Jedna od glavnih novosti koje su uvedene strategijom Evropa 2020. za pametan, održiv i uključiv rast, koja je usvojena 2010., bio je novi zajednički cilj u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti: smanjiti broj Evropljana koji žive ispod nacionalnog praga siromaštva za 25 % i izbaviti više od 20 milijuna ljudi iz siromaštva. Broj osoba kojima prijeti siromaštvo i isključenost povećao se između 2009. i 2012., a zatim je počeo opadati. Prema podacima za 2018. taj je broj manji za 8,2 milijuna u usporedbi s 2008. (Eurostat). Kako bi ostvarila taj cilj, Komisija je u decembru 2010. pokrenula Europsku platformu protiv siromaštva i socijalne isključenosti te predstavila popis ključnih inicijativa, kao što su ocjenjivanje strategija aktivnog uključivanja na nacionalnoj razini i Bijela knjiga o mirovinama (COM(2012)0055). Od 2011. se na Godišnjoj skupštini u okviru te platforme okupljaju kreatori politika, ključni dionici i osobe koje su iskusile siromaštvo. Suočena sa sve većim brojem osoba kojima u Europi zbog krize prijeti siromaštvo, Komisija je 2013. usvojila još dvije inicijative.

U svojoj komunikaciji naslovljenoj "U susret socijalnom ulaganju za rast i koheziju – Paket mjera za socijalno ulaganje" iz februara 2013. komisija apelira na države članice da prednost daju socijalnom ulaganju u ljude kako bi se ulaganjem u djecu prekinuo krug ugroženosti. Osim toga, u oktobru 2013. Komisija je predstavila Prijedlog o jačanju socijalne dimenzije upravljanja ekonomskom i monetarnom unijom, kojim je odgovorila na pozive Europskog vijeća. Glavni element čine socijalni pokazatelji, analitički alat za utvrđivanje trendova diljem EU-a koje treba pomnije pratiti. Obuhvaća pet ključnih pokazatelja: nezaposlenost; nezaposlenost mladih i udio mladih koji su nezaposleni i nisu uključeni u programe obrazovanja ili osposobljavanja (NEET); raspoloživ dohodak kućanstva; stopu ugroženosti od siromaštva i nejednakosti u dohotku. Od provedbe europskog semestra 2014. ti su pokazatelji uvršteni u Zajedničko izvješće o zapošljavanju Godišnjeg pregleda rasta, kojim se određuju strateški politički prioriteti. Povrh toga, u Izvješću o mehanizmu upozoravanja za postupak u slučaju makroekonomske neravnoteže 2015. dodana su tri pokazatelja povezana sa zaposlenošću (stopa aktivnosti, stopa dugotrajne nezaposlenosti i stopa nezaposlenosti mladih) iako se ne koriste za poticanje daljnjih koraka jer Komisija smatra da sami po sebi ne podrazumijevaju pogoršanje makrofinancijskih rizika. Europski parlament u brojnim je

rezolucijama pozvao na uključenje dodatnih pokazatelja, kao što su razine dječjeg siromaštva i beskućništvo, U aprilu 2017. Komisija je uspostavila evropski stub socijalnih prava radi pružanja potpore konvergenciji prema stvaranju boljih životnih i radnih uvjeta na sve fleksibilnijim tržištima rada. U novembru 2017. sve tri glavne institucije EU-a u zajedničkom su proglašu naglasile svoju snažnu potporu tom stubu. Tim se stubom utvrđuju socijalna zaštita i uključenost kao jedno od tri ključna područja. Zahvaljujući evropskom stubu socijalnih prava pokrenut je niz zakonodavnih i političkih inicijativa, na primjer Direktiva (EU) 2019/1152 Evropskog parlamenta i Vijeća o transparentnim i predvidivim radnim uvjetima u Europskoj uniji i paket mjera za socijalnu pravednost, koji obuhvaća Uredbu (EU) 2019/1149 o osnivanju Evropskog nadzornog tijela za rad i Preporuku Vijeća od 8. Novembra 2019. o pristupu radnika i samozaposlenih osoba socijalnoj zaštiti.

Godina 1997. može se smatrati godinom preokreta zbog uvođenja novog članka – članka 13. (sadašnji članak 19. UFEU-a) – u Ugovor o osnivanju Evropske zajednice (UEZ) kojim se Vijeću dodjeljuje ovlast za poduzimanje radnji radi suzbijanja diskriminacije na čitavom nizu novih osnova koje obuhvaćaju rasno ili etničko podrijetlo, vjeru ili uvjerenje, dob, invaliditet i spolnu orijentaciju. Taj je članak 2003. izmijenjen Ugovorom iz Nice kako bi se omogućilo usvajanje poticajnih mjera.

Nakon toga doneseno je nekoliko direktiva:

- Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EZ),
- Direktiva o jednakom postupanju pri zapošljavanju (2000/78/EZ),
- Direktiva o jednakom postupanju (2006/54/EZ), koja objedinjuje nekoliko prethodnih direktiva o jednakim mogućnostima za muškarce i žene.

U komparativnoj analizi zakonodavstva o nediskriminaciji u Evropi (2017.) ističe se da se takvim direktivama izrazito poboljšala pravna zaštita od diskriminacije diljem Evrope, uprkos manjim nedostacima u njihovu prenošenju u nekolicini država članica. O dva druga prijedloga direktiva Komisije kojima bi se unaprijedila jednakost nije postignuta suglasnost u Vijeću: o Direktivi o ravnoteži spolova u upravnim odborima trgovačkih društava iz 2012. i Direktivi o primjeni načela jednakog postupanja prema osobama izvan područja zapošljavanja (horizontalna direktiva o suzbijanju diskriminacije), koja je predložena 2008. Direktiva o rodiljnom dopustu (iz 2008., o izmjeni direktive iz 1992.), koju je podupro Parlament, povučena je u julu 2015. nakon višegodišnjeg blokiranja u Vijeću. Umjesto toga, u junu 2019.

usvojena je Direktiva (EU) 2019/1158 o ravnoteži između poslovnog i privatnog života roditelja i pružatelja skrbi kao jedan od ciljeva evropskog stuba socijalnih prava. Ta Direktiva omogućuje širi pogled na podjelu odgovornosti za brigu među ženama i muškarcima. U okviru Evropskog socijalnog fonda (ESF), vodećeg instrumenta za financiranje, na raspolaganju su sredstva EU-a za sufinanciranje mjera za suzbijanje diskriminacije i pomoći osobama u najnepovoljnijem položaju da steknu pristup tržištu rada.

Programom za zapošljavanje i socijalne inovacije izravno upravlja Evropska komisija. Njime se pruža potpora, među ostalim, modernizaciji politike zapošljavanja i socijalne politike. Omogućuje financiranje na razini EU-a kako bi se zajamčila primjerena i dostoјna socijalna zaštita, promicalo visokokvalitetno i održivo zapošljavanje te suzbijala diskriminacija, socijalna isključenost i siromaštvo. U sklopu jedne od njegovih triju osi (os Progress) osigurava se finansijska potpora za ispitivanje inovacija u području socijalne politike i tržišta rada, kao i finansijska potpora organizacijama kako bi se povećao njihov kapacitet za razvijanje i podupiranje provedbe instrumenata i politika EU-a. U martu 2014. Parlament i Vijeće usvojili su Uredbu (EU) br. 223/2014 o Fondu europske pomoći za najpotrebitije (FEAD). Tim se fondom podupiru mјere država članica za pružanje materijalne pomoći najpotrebitijima, u kombinaciji s mјerama za socijalno uključivanje. U maju 2018. Komisija je predstavila prijedlog programa ESF+ (2021. – 2027.) sa sredstvima u iznosu od 101,2 milijarde EUR. U fondu ESF+ bit će spojeni ESF, FEAD, EASI, Inicijativa za zapošljavanje mladih i zdravstveni program.

(https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/fiches_techniques/2017/N54584/doc_hr.pdf)

3.9. Siromaštvo i socijalna isključenost u dokumentima Bosne i Hercegovine

Problem socijalne isključenosti je jedan od najvećih problema u Bosni i Hercegovini, dodatno pogoršan poslijeratnim posljedicama, političkom i ekonomskom nestabilnošću zemlje, a kasnije i efektima globalne ekonomske krize. Prvi koraci za adresiranje ovog pitanja poduzeti su 1998. godine u okviru društvene razvojne strategije naslovljene Strategija borbe protiv siromaštva (Lepir 2009: 12) kojom su se nastojali otkloniti glavni uzroci društvene i ekonomske nerazvijenosti, uključujući i socijalnu isključenost. Implementacija Strategije borbe protiv siromaštva nije dala značajnije rezultate kada je riječ o smanjenju siromaštva i zato je bila izrađena druga, sveobuhvatnija strategija. Srednjoročna razvojna strategija BiH

(PRSP, 2002.), slijedeći razvojni dokument, nije bila ograničena samo na siromaštvo jer se takav pristup pokazao nedovoljnim da obuhvati sve probleme bosanskohercegovačkog društva. Ipak, ni ovaj dokument nije adekvatno odgovorio na potrebe i brige ranjivih i marginaliziranih kategorija. Pitanje socijalne isključenosti je adresirano na sveobuhvatan i detaljan način tek 2007. godine kada je analiza provedena u okviru Nacionalnog izvještaja o humanom razvoju (Razvojni program Ujedinjenih naroda 2007: 11) otkrila zabrinjavajuće razmjere socijalne isključenosti bh. građana.

Analiza je predstavila procenat socijalne isključenosti u BiH koja je mjerena prema slijedeća tri indeksa:

- Indeks generalne socijalne isključenosti (HSEI) bazira se na sedam glavnih indikatora koji uključuju standard života, zdravlje, participaciju u društvu, obrazovanje i pristup usluga-ma. Ovaj indeks pokazuje da je 50, 32% stanovništva u BiH isključeno u najmanje jednoj od ovih kategorija.
- Indeks ekstremne socijalne isključenosti (HSEI-1) pokazuje da je oko 22% stanovnika BiH ekstremno socijalno isključeno iz osnovnih ljudskih potreba i procesa.
- Indeks dugoročne socijalne isključenosti (HSEI-2) razlikuje se od druga dva indeksa po tome što mjeri stanovništvo sa ograničenim mogućnostima za unaprjeđivanje svoje situacije, što vodi dugoročnoj socijalnoj isključenosti. Ovaj indeks pokazuje da je 47% populacije u riziku od dugotrajne isključenosti.

Prikazani podaci svakako su imali šokantan efekat. Nakon njihovog objavlјivanja javnost i vlasti počele su razgovarati o problemu socijalne isključenosti. Kao odgovor na ovaj problem, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine je donijelo odluku da izradi Strategiju socijalnog uključivanja BiH 2008.-2013 (Strategija socijalnog uključivanja Bosne i Hercegovine 2009) , čije su pripreme i koordinacija propratnih aktivnosti povjerene Direkciji za ekonomsko planiranje. Priprema Strategije socijalnog uključivanja, uključeni akteri, ciljne grupe, ciljevi, kao i moguće izmjene bit će detaljno obrađeni u narednom poglavlju. (Slijepčević 2010:5)

Vlasti BiH na državnom nivou su u zadnje dvije decenije donijele nekoliko strateških dokumenata u kojima je borba protiv siromaštva (i socijalne isključenosti) jedan od prioriteta: Strategija borbe protiv siromaštva (2002.) i Srednjoročna razvojna strategija BiH (2004-2007.) se, uz održiv i uravnotežen ekonomski razvoj i ubrzanje procesa europskih integracija, usmjerava na smanjenje siromaštva. Planirani ishod je redukcija stope siromaštva za visokih

20%, što se trebalo postići strukturalnim prilagođavanjem i ekonomskim rastom. Identificirajuće okolnosti vezane uz slabo funkcionirajuće tržište rada kao centralne uzročnike koji generiraju siromaštvo i socijalnu isključenost Strategija zapošljavanja u BiH (2010-2014.) iz 2010. godine nastoji polučiti sistemske promjene u ovoj oblasti. (Bašić 2018:30-31)

Analiza stanja i izazova na tržištu rada sadrži snažnu rodnu komponentu: naglašava se nisko učešće žena u radnoj snazi, te iznose okvirni podaci koji opisuju njihovu nejednaku poziciju u oblasti rada i zapošljavanja (podzastupljenost u proizvodnom sektoru, nadzastupljenost u sektoru usluga, rodna podjela zanimanja, rodni jaz u plaćama, itd). U strateškoj orijentaciji teži se unaprijeđenju punog, produktivnog i slobodno izabranog zaposlenja za sve, odnosno povećanju kvalitete i kvantiteta radnih mesta i promociji socijalne uključenosti i borbi protiv nejednakosti među spolovima. Naglasak je stavljen na tri prioritetna cilja:

- promoviranje inkluzivnog i zapošljavanjem bogatog rasta i smanjenje deficit-a produktivnog zaposlenja i dostojanstvenog rada,
- unaprijeđenje zapošljivosti, naročito među vulnerabilnim skupinama i
- unaprijeđenje djelotvornosti, efikasnosti i upravljanja politikama i institucijama tržišta rada. (Bašić 2018:31)

U ovom dokumentu postavljeni su jasni i mjerljivi ishodi koji se imaju postići u referentnom razdoblju: 2% povećanje ukupne stope zaposlenosti, smanjenje nezaposlenosti kod mladih na 30% i 2.5% povećanje stope zaposlenosti žena. Državnom razvojnom strategijom za period 2010.-2014. godina postavljeno je šest ključnih strateških ciljeva. (Ministarstvo komunikacija i prometa, Strategija zapošljavanja www.mcp.gov.ba/zakoni_akti/strategije/?id=1530)

To su: makroekonomska stabilnost, konkurentnost, zapošljavanje, održivi razvoj, EU integracije, i socijalna uključenost. Za oblast socijalne uključenosti planirana je priprema i donošenje posebnog dokumenta, Strategije socijalnog uključivanja, iz razloga što su "problemi ranjivih i socijalno isključenih grupa društva složeni te stoga i pristup politikama usmjerenih k socijalnom uključivanju zahtijevaju drugačiji pristup". Strategija socijalnog uključivanja (2009.) je izrađena, ali nije usvojena na državnom nivou. Ona sadrži kratak opis stanja i programirane prioritetne aktivnosti djelovanja u oblast zapošljavanja, porodične politike, obrazovanja, zdravstvene zaštite, penzije politike i politike invalidnosti Posljednji pokušaj vladajućih političkih elita da uhvate korak sa EU i regionom jeste donošenje Reformske agende za BiH u periodu 2015. – 2018. godina. Ovim dokumentom planirano je provođenje

strukturalnih reformi u šest ključnih oblasti: održanje makroekonomske stabilnosti, rasta i konkurentnosti; javne finansije, oporezivanje i fiskalna održivost; poslovna klima i konkurentnost, tržište rada, reforma socijalne zaštite i penzija; vladavina prava i dobro upravljanje i reforma javne uprave. Tekst agende je generičke naravi, deklarativnog karaktera i baziran na slabo mjerljivim društvenim ciljevima. Ne oslanja se na analizi rezultata, postignuća i iskustva u realizaciji razvojnih dokumenata iz prethodnih perioda. (Bašić 2018:32)

Prema podacima Nacionalnog izvještaja o humanom razvoju u 2007. godini (Razvojni program Ujedinjenih naroda 2007: 11) socijalna isključenost u Bosni i Hercegovini je dosegla alarmantne razmjere. Gotovo polovina stanovništva BiH je identifikovana kao socijalno isključena, sa stepenom isključenosti koji varira od opće do ekstremne. Čak je jedna petina stanovništva identifikovana kao ekstremno socijalno isključena. Glavni uzroci velikog procenta socijalne isključenosti su siromaštvo, nezaposlenost, loše obrazovanje, te uskraćen pristup pravima i uslugama. Dok društvene grupe koje su najviše pogodjene i marginalizirane uključuju porodice sa više djece, neobrazovane osobe, starije i penzionere, djecu i invalide. (Lepir 2009: 12) Ovakva situacija jasno je odražavala potrebu za poduzimanjem akcije i uvođenjem promjena u oblasti pružanja socijalnih usluga, što je rezultiralo izradom Strategije socijalnog uključivanja BiH. Ona je trebala da se fokusira na najranjivije grupe i nastoji poboljšati njihovu poziciju na polju zapošljavanja, zdravstva, obrazovanja i penzionog sistema. (Strategija socijalnog uključivanja Bosne i Hercegovine 2009) Strategija je primarno trebala osigurati da svi građani imaju ista prava, pristup potrebnim uslugama i jednakо učešće u relevantnim društvenim procesima. Nadalje, njeni ciljevi trebali su odgovarati sveukupnim ciljevima i zahtjevima socijalnih politika EU koje Bosna i Hercegovina, kao potencijalna zemlja članica, mora ispuniti na svom putu ka članstvu u Evropskoj uniji.

IV ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Pojmovi siromaštva i socijalne isključenosti međusobno su ovisni i povezani, iako nužno ne uvjetuju jedno drugo. Iako se siromaštvo ne poistovjećuje sa socijalnom isključenosti, ono se najčešće smatra njegovim najčešćim uzrokom i oblikom. Socijalna isključenost uglavnom se dovodi u vezu s pojmovima siromaštva, nezaposlenosti i nejednakosti, odnosno diskriminacije, pa se tako tiče i pitanja ostvarivanja ljudskih prava. Ljudi su siromašni ako nemaju dovoljno sredstava za svoje materijalne potrebe i ako ih uvjeti isključuju iz aktivnog sudjelovanja u djelatnostima koje se smatraju uobičajenima u društvu. Siromaštvo se tako očituje na različite načine, među kojima su nedostatak dohotka i sredstava potrebnih da se osigura održiva egzistencija, glad i neuhranjenost, slabo zdravlje, nedostupnost ili ograničena dostupnost obrazovanja i drugih temeljnih usluga, povećana smrtnost, uključujući smrtnost od bolesti, beskućništvo i neodgovarajući stambeni uvjeti, nesigurno okruženje, društvena diskriminacija i izolacija. Višedimenzionalnost siromaštva očituje se u stanju koje obilježava dugotrajna ili stalna uskraćenost resursa, sposobnosti, mogućnosti izbora, sigurnosti i moći koje su nužne za odgovarajući životni standard i ostvarenje drugih građanskih, ekonomskih, političkih, kulturnih i socijalnih prava. Pojam siromaštva se uglavnom definira kao oskudica materijalnih ili novčanih sredstava, dok pojam socijalne isključenosti predstavlja šire značenje koje "valja razumjeti kao razmjerno trajnu, višestruko uvjetovanu i višedimenzionalnu depriviranost pojedinca", odnosno "podrazumijeva više od nedostatka novca ili materijalnih dobara, te osim ekonomске uključuje socijalnu, kulturnu, političku i drugu dimenziju, što znači da politika protiv isključenosti prepostavlja bolji pristup institucijama i drugim mehanizmima socijalne integracije". U načelu, s obzirom na to da su uzroci siromaštva i socijalne isključenosti najčešće višedimenzionalni, skupine kod kojih postoji povećan rizik od socijalne isključenosti moguće je razlikovati prema uzroku njihove izloženosti tom riziku, ali se u stvarnosti te kategorije uvijek međusobno preklapaju. Profil siromaštva i struktura izvora dohotka pokazuju da su najsiromajniji građani ekonomski neaktivni, nezaposleni ili primaju niske plate (nezaposleni, starije osobe bez penzija, samačka kućanstva, jednoroditeljske porodice, porodice s više od dvoje djece, djeca bez odgovarajuće skrbi, starije žene, osobe s nižim stupnjem obrazovanja). S finansijskom krizom sve je veći rizik od siromaštva i među bolje obrazovanom strukturom stanovništva, mladima i ekonomski aktivnim stanovništvom.

Siromaštvo ipak nije samo ekonomsko pitanje. Umjesto toga, riječ je o višestrukom fenomenu koji obuhvata nedostatak i mogućnosti zarade i osnovnih mogućnosti za dostojanstven život. Ljudi koji žive u siromaštvu lišeni su resursa, izbora, mogućnosti, sigurnosti neophodnih za odgovarajući životni standard koji uključuje uživanje građanskih, kulturnih, ekonomskih, političkih i socijalnih prava. Oni nemaju moć niti utjecaj da osmisle politike koje bi se trebale baviti siromaštvom, a njihovi su glasovi često prigušeni. Iz tih razloga ljudi koji žive u siromaštvu izloženi su nesigurnosti, isključenosti, marginalizaciji, beznađu i nemoći kao rezultatu uskraćivanja njihove jednakosti, dostojanstva i slobode.

To je svakako razlog zašto Univerzalna deklaracija uključuje u članu 25. "pravo na životni standard primjeren zdravlju i dobrobiti sebe i svoje obitelji, uključujući hranu, odjeću, smještaj i medicinsku njegu i potrebne socijalne usluge i pravo na sigurnost u slučaju nezaposlenosti, bolesti, invaliditeta, udovstva, starosti ili drugog nedostatka sredstava za život u okolnostima izvan njegove kontrole." Ta su različita prava formalizirana u Međunarodnom paktu o socijalnim, ekonomskim i kulturnim pravima usvojenom 1966. Uz to, članovi 6. do 9. Pakta uključuju pravo na rad, pravedne i povoljne radne uvjete i poštene plate, pravo na osnivanje sindikata i štrajk i pravo na socijalnu sigurnost. Deklaracija i program djelovanja usvojeni na Međunarodnoj konferenciji o ljudskim pravima u Beču 1993. godine, u tački 1.25 potvrđuju da "ekstremno siromaštvo i socijalna isključenost predstavljaju kršenje ljudskog dostojanstva", a u tački 1.14, da krajnje siromaštvo "sprječava puno i učinkovito uživanje ljudskih prava". Od tada je nekoliko drugih programa i rezolucija Skupštine UN-a potvrdilo ta prava kao i univerzalnost, nedjeljivost, međuovisnost i međusobnu povezanost svih ljudskih prava.

Socijalna isključenost često se definira u smislu prava, ali daleko je od toga da je jasno da li se socijalna isključenost bolje razumije kao uslov u kojem određenim socijalnim sektorima se uskraćuju ljudska prava ili treba li umjesto toga na kršenje ljudskih prava gledati kao na uzroke ili izvore socijalne isključenosti. Vijeće Europe usvojilo je jedino izričito pozivanje na ideju socijalne isključenosti u formalnom pravnom instrumentu ljudskih prava. Član 30. revidirane Europske socijalne povelje započinje priznavanjem socijalne uključenosti kao samoga sebe osnovnim ljudskim pravom, navodeći da "svatko ima pravo na zaštitu od siromaštva i socijalne isključenosti". Službeno objašnjenje uz Revidiranu socijalnu povelju dalje precizira da se član 30. odnosi na osobe koje se nađu u položaju krajnjeg siromaštva zbog nagomilavanja nepovoljnih položaja, koje pate od ponižavajućih situacija ili događaja ili zbog isključenosti ... Socijalna isključenost također napada ili riskira štrajk osobama kojima je, bez siromaštva,

uskraćen pristup određenim pravima ili uslugama kao rezultat dugih razdoblja bolesti, sloma njihovih obitelji, nasilja, izlaska iz zatvora ili marginalnog ponašanja kao rezultat alkoholizma ili ovisnosti o drogama.

Što se tiče Bosne i Hercegovine, sistemi socijalne zaštite u entitetima su osnovni instrument, kojim društvo nastoji pomoći građanima u stanju socijalne potrebe. Mada sve kategorije korisnika socijalne pomoći nisu jednako zastupljene među siromašnima, ograničeni resursi i još neprilagođen zakonski okvir, zajedno sa potrebama za socijalnom zaštitom, dovode do oštrog pada mogućnosti postojećih sistema socijalne zaštite da udovolje tim potrebama, što predstavlja dodatni faktor povećanja ugroženosti životnog standarda korisnika socijalne pomoći. Sasvim nedovoljna sredstva, koja su se u budžetima na svim nivoima vlasti mogla odvojiti za socijalnu, odnosno dječju zaštitu po ovom konceptu, nameću radikalniju reformu zakona u ovim oblastima.

Nedovoljne mjere, i neadekvatna raspodjela postojećih sredstava namjenjenih za ublažavanje posljedica siromaštva u društvu dovode do sve većeg broja socijalno isključenih osoba, osoba koje se nalaze na marginama društva. Neophodno je intenzivno raditi na uspostavljanju adekvatne strategije borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti. Reformom penzionog sistema u BiH treba se teži smanjenju rizika od siromaštva populacije penzionera, postizanju veće adekvatnosti penzija i većem obuhvatu odnosno pokrivenosti populacije 65+ penzionim osiguranjem. Demografske promjene, poboljšanje penzione politike znače i osiguranje dugoročne održivosti penzionih sistema te povećanje učinkovitosti sakupljanja doprinosa. Bitno je naglasiti da pored poznavanja glavnih pokazatelja siromaštva i socijalne isključenosti, pojedine skupine i uzroci njihove isključenosti i siromaštva su još uvijek nedovoljno istraženi, naročito to važi za osobe s invaliditetom, romsko stanovništvo, stanovništvo iz ruralnih područja, povratnike i izbjeglice, mlade koji rano napuštaju obrazovanje te institucionalizirane osobe, beskućnici i sl. Važno je istaći nedostatak vremenskih serija panel istraživanja o siromaštву i socijalnoj isključenosti koje je od izuzetne važnosti kod uočavanja trendova na području siromaštva. Radi boljeg upoznavanja trendova ranjivih skupina, potrebno je unaprijediti sustavno praćenje i istraživanje položaja, naprimjer, osoba s invaliditetom, nacionalnih manjina, osoba koje su značajno materijalno ili na drugi način oštećena ratnim zbivanjima, beskućnika itd.

Zanimanje i svijest o ljudskim pravima porasli su posljednjih godina. Ujedinjeni narodi objavili su 1948. Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, koja je postala najvažniji dokument onoga što treba smatrati standardom za osnovnu jednakost i ljudsko dostojanstvo. Važnost ljudskih prava ogleda se u tome da ona osiguravaju ljudima zadovoljenje osnovnih potreba, da štite ranjive skupine od zlostavljanja, omogućuju ljudima da se suprostave društvenoj korupciji, potiču slobodu govora i izražavanja, potiču jednake mogućnosti rada, pristup obrazovanju, ali i pružaju univerzalni standard koji države smatra odgovornim za kršenje ljudskih prava. Svako treba pristup lijekovima, hrani i vodi, odjeći i adekvatnom stanovanju. Uključujući navedeno u osnovna ljudska prava osobe, svako ima osnovnu razinu dostojanstva. Nažalost, još uvijek postoje milioni ljudi koji nemaju te potrepštine, i koji su siromašni ili su na granici siromaštva i samim time su socijalno isključeni.

Brojni su međunarodni dokumenti koji obuhvataju zaštita od siromaštva i socijalne isključenosti, a najznačajniji od njih Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka, Međunarodni pakt o evropskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija o pravima djeteta, Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena, Povelja EU-a o temeljnim pravim i Evropska socijalna povelja su predstavljeni u ovom radu. Svi navedeni dokumenti podrazumijevaju da države potpisnice istih omoguće mehanizme i mogućnosti za provođenje mjera sa ciljem zaštite od siromaštva i socijalne isključenosti. Postoji niz donesenih mjera i ciljeva sa svrhom suzbijanja navedenog, ali generalno su jako malo provodivi u praksi većine država. Mnoge države nemaju mehanizme i mogućnosti za provođenje mjera sa ciljem zaštite od siromaštva i socijalne isključenosti, i one postaju nažalost samo slovo na papiru. Podnose se različiti izvještaji nadležnim organima za sprovođenje mjera, ali je pitanje koliko su isti validini i da li prikazuju realno stanje i trenutnu situaciju kakva jeste u društvu. Sve je veći broj osoba koje su na ivici siromaštva, bez zaposlenja, obrazovanja, riješenog stambenog pitanja i sl. Države potpisnice različitih konvencija o zaštiti prava jako malo rade na tome da se poboljša životni standard, omogući zaposlenje teško zapošljivih kategorija stanovništva, da se omogući dostupnost sistemu zdravstvene zaštite.. Većina međunarodnim dokumenata obuhvata zaštitu od siromaštva i socijalne isključenosti, generalno svih ljudi, ali i posebno žena, djece, osoba sa invaliditetom. Ove kategoriju su najviše ugrožene i često se nalaze na ivici siromaštva, i zbog takve situacije se javlja i socijalna isključenost ovih osoba. Svim međunarodnim dokumentima iz oblasti ljudskih prava uključujući i UN Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom, garantuje se da osobe s invaliditetom ravnopravno sa ostalim građanima ostvaruju pravo učešća u političkom, javnom, kulturnom životu,

rekreaciji, razonodi i sportu. Međutim, u praksi većina ovih prava za najveći broj ove populacije zbog njihove socijalne isključenosti se ne ostvaruje. U ovom kontekstu gotovo da se može zaključiti da ni u društvu ne postoji poseban interes za veće uključivanje osoba s invaliditetom. Svakodnevne teškoće u ostvarivanju osnovnih ljudskih prava, poput prava na zdravstvenu zaštitu, socijalnu pomoć, tuđu njegu ili ortopedска pomagala dovode jedan broj osoba s invaliditetom u bezazlenu situaciju, život na ivici opstanka i socijalnu isključenost.

U kontekstu zaštite od siromaštva i socijalne isključenosti iz ugla međunarodnih dokumentima o ljudskim pravima, može se zaključiti da su siromaštvo i socijalna isključenost zapravo nedostatak zaštite ljudskih prava koji ljude čini ranjivima gurajući ih u ekonomsku i socijalnu neimaštinu, što je vidljivo kroz intenzivni porast siromašnih osoba, osoba koje su na marginama društva i koje zbog toga bivaju socijalno isključenje. Suprotno tome, promicanje i zaštita ljudskih prava osnažuju siromašne ljude snagom pravne zaštite za ispunjenje njihovih građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Pristup zasnovan na pravima prepoznaće ljude koji žive u siromaštvu i koji su ili zbog siromaštva ili bilo kojeg drugog razloga socijalno isključeni, kao nositelje prava, poštije njihovo dostojanstvo i osnažuje ih da znaju, ostvaruju i potražuju svoja prava. Siromaštvo i socijalna isključenost su izravno povezani s ljudskim pravima, a prevladavanje ova dva problema nije pitanje dobročinstva, već ozbiljno pitanje ljudskih prava. Države nemaju adekvatne zakonske okvire za smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti, koji bi trebali da stavljam akcenat na adekvatno ostvarivanje ekonomskih, socijalni i kulturnih prava bilo gdje u svijetu, vodeći se međunarodnim dokumentima o zaštiti ljudskih prava.

Ljudska prava postala su neotuđiva i univerzalna. Osnovno načelo savremenog prava o ljudskim pravima je da su svi ljudi jednaki. Svi propisi koji se bave zaštitom ljudskih prava proizlaze iz težnje svih ljudskih bića da imaju jednak mogućnosti, usprkos razlikama koje između njih postoje. Ta ideja temelji se na činjenici da je svima nama, usprkos mnogim različitostima, jedna stvar zajednička – svi smo mi ljudska bića. Ljudska prava pripadaju pojedincima već samim time što su ljudska bića, a ne zbog toga što je tako zapisano u nekom zakonskom tekstu. Država ljudska prava ne propisuje niti ne odobrava, već jamči njihovu zaštitu. Zato se može reći da su ljudska prava iznad države i da ih ona mora poštovati. Stanje ljudskih prava, međutim, ne ovisi samo o aktivnostima države, već i o nama samima.

LITERATURA

Knjige:

1. Bašić, S. (2018): Žene i siromaštvo u dokumentima Europske Unije i Bosne i Hercegovine
2. Gadžo – Šašić, S. (2020): Socijalni rad s osobama s invaliditetom, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
3. Giddens, E. (2003): Sociologija, „Ekonomski fakultet“, Beograd
4. Giddens, E. (2003): Siromaštvo, socijalna zaštita i društvena izopštenost, u: Sociologija, Ekonomski fakultet: Beograd, 314-334
5. G. Reinhold, S. Lamnek, H. Recker. Soziologie-Lexikon. Berlin ;Boston: Oldenbourg Wissenschaftsverlag.
6. Miković, M. (2005), Osnove socijalne politike, Edito Civitas, Sarajevo
7. Šadić, S. (2014): Ljudska prava i socijalni rad, Impresum, Sarajevo

Studije, publikacije i zbornici:

1. Atkinson, A.B., Hills, J. (1998): Exclusion, Employment and Opportunity. CASE paper 4. Center for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics, London, UK
2. Babić Svetlin, K. (2009): Analiza situacije / Izvještaj o stanju ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, UNICEF
3. Barić, S., Bodiroga-Vukobrat, N., (2002): Povelja temeljnih ljudskih prava Europske unije s komentarom, Zagreb
4. Bašić, S. (2015.): Društvene nejednakosti, društveno raslojavanje i siromaštvo u BiH,
5. Bećiraj, A. (2014): Primjena konvencije o pravima djeteta u Bosni i Hercegovini, Pregledni znanstveni rad, Pravni vijesnik god.30 br.2
6. Berghman, J. (1997): The Resurgence of Poverty and the Struggle against Exclusion; A new challenge for social security in Europe, International Social Security Review, Vol. 50, No. 1, 1997, 3-21

7. Berthold U. Wigger (2005): Grundzüge der Finanzwissenschaft (2 izd.). Berlin: Springer Bennholdt-Thomsen, V. (2006). "Subsistenzwirtschaft, Globalwirtschaft, Regionalwirtschaft". u Maren A. Jochimsen, Ulrike Knobloch (ured.). Lebensweltökonomie in Zeiten wirtschaftlicher Globalisierung (1 izd.). Bielefeld: Kleine Verlag
8. Bejaković, P. (2009) : Vodič za socijalnu uključenost, Institut za javne finansije
9. Bosnia and Herzegovina: Poverty Assessment, Svjetska banka, Izvještaj br. 25343-BIH
10. Caritas Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine (2010): Pričali smo sa siromasima, Siromaštvo i socijalna isključenost koje uočava Katolička crkva u Bosni i Hercegovini
11. Ćuk, Mira (2013): „Uloga i značaj lokalnih zajednica u procesu socijalnog uključivanja“, u Ninković-Papić, Ranka, „Šta da se radi?“ Socijalna uključenosti i civilno društvo – praktični koraci, IBHI, Sarajevo
12. "Definitionen: Was ist Hunger?". Die Tageszeitung.
13. Delalić A., Somun-Kapetanović R., Šabanović E. (2017): Poverty and Inequality in Bosnia and Herzegovina: Income or Consumption Approach-Does It Matter?, International Conference on Official Statistics (ICOS2017), Sarajevo
14. DFID. (2005). Smanjenje siromaštva rješavanjem pitanja socijalne isključenosti
15. Dijalog–Časopis za filozofiju i društvenu teoriju, 1-2, 62. -83.
16. Direkcija za ekonomsko planiranje (2014) : Izvještaj o socijalnoj uključenosti BiH; Godišnji izvještaj 2015
17. Direkcija za ekonomsko planiranje (2013) : Izvještaj o socijalnoj uključenosti BiH; Godišnji izvještaj 2014
18. Družić - Ljubotina, O. i Kletečki - Radović, M. (2011): „Siromaštvo i socijalni rad - koliko je siromaštvo zaista „tema“ socijalnog rada?“, Ljetopis socijalnog rada, Vol. 18, No. 1
19. Lepir, Lj. (2009) „Procjena potreba za dalju profesionalizaciju NVO-a i standardizaciju njihovih usluga“ u Ninković-Papić, R., Jačanje profesionalnih kapaciteta nevladinih organizacija, IBHI, Sarajevo
20. Matković, T. (2006): „Istraživanja socijalne isključenosti – empirijska analiza socijalne isključenosti“ u Siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost. Zagreb

21. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH (2012): Smjernice za prepoznavanje socijalno isključenih kategorija djece u BiH; Međunarodni izvori prava
22. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH (2013): Smjernice za poboljšanje položaja romske djece u bih – socijalna uključenost
23. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine 2002.-2010., Sarajevo, travanj 2002.Bosna i Hercegovina,
24. Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine 2011-2014.
25. Nezavisni biro za humanitarna pitanja. (2009.). Jačanje profesionalnih kapaciteta nevladinih organizacija. (strana. 12), Sarajevo
26. OSCE: Priručnik za obuku Ljudska prava za socijalne radnike u teoriji i praksi
27. Papić, Ž., Slijepčević, T., Dmitrović, T. i Ninković-Papić, R. (2011): Mit i stvarnost civilnog društva- uloga civilnog društva u jačanju socijalne uključenosti i smanjenju siromaštva, IBHI i FSU, Sarajevo
28. Papić, Ž. (2013) „Jačanje socijalnog uključivanja i NVO-a: Uloga NVO Fondacije za socijalno uključivanje“, u Šta da se radi? – Socijalna uključenost i civilno društvo praktični koraci, u Ninković – Papić, Ranka, IBHI, Sarajevo
29. Petrović, M. (2010) „Savremena politika socijalne uključenosti i razvoj socijalne dimenzije u EU“, u Vuković, O. Izazovi nove socijalne politike, SeConS – grupa za razvojnu inicijativu, Beograd
30. Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP) u Hrvatskoj (2006): Siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost
31. Puljiz, V. i Bežovan, G. (1994) „Socijalni problemi u zapadnoj Evropi: siromaštvo, nezaposlenost, isključenost“, Revija socijalne politike, god. I, br. 4
32. Razvojni program Ujedinjenih naroda. (2007): Nacionalni izvještaj o humanom razvoju. (strana 11). Sarajevo: Fetahagić, M., Hrbač, B., Memić, B., Ninković, R., Pašalić-Kreso, A., Somun-Krupalija, L., i Živanović, M.
33. Room, G. et al. (1991): National Policies to Combat Social Exclusion (First Annual Report of The EC Observatory on Policies to Combat Social Exclusion). Brussels: European Commission. I Room, G. (1995) Poverty and Social Exclusion: The New European Agenda for Policy Research, u G. Room (ed.) Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion. Bristol: The Policy Press

34. Savezno ministarstvo – Savezna ministrica za žene ,medije i javne službe (2007): Šta je CEDAW? Beč
35. Selanec, G., (2009): "Povelja temeljnih prava Europske unije", u: Čapeta, T., Goldner Lang, I., Rodin, S.(ur.), Reforma Europske unije-Lisabonski ugovor, Zagreb, Narodne novine
36. Selimović J., Sofović J., (2010): Položaj djece u Bosni i Hercegovini, Analiza položaja djece bez roditeljskog staranja i/ili djece kojoj prijeti gubitak roditeljskog staranja zasnovana na pravima djece, SOS Dječija sela BiH
37. Slijepičević, T. (2010) „Jačanje uloge civilnog društva u procesima socijalnog uključivanja“ - Analize i preporuke za politike, IBHI, Sarajevo
38. Scottish Poverty Information Unita (BBC, 2005), citirano prema: Bejaković, Financijska teorija i praksa, 2005, 29 (1), 135-138
39. Šabanović E. (2016) : Is the Targeting of Social Transfers in Bosnia and Herzegovina Getting Better? Evidence from Household Budget Surveys, International Statistical Conference in Croatia (ISCCRO'16), 05-06 May, 2016, Zagreb, Croatia
40. Šošić, V., (2003): “Unemployment, Social Exclusion and Poverty” in: N.Starc, ed. Human Development Report: Zagreb, UNDP : Institute of Economic
41. Šućur, Z. (2006): Siromaštvo, nezaposlenost i socijalna isključenost, UNDP, Zagreb,
42. Šućur, Z. (2004): Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija, Zagreb: Revija za sociologiju, 35 (1-2)
43. Ustav Bosne i Hercegovine
44. UNDP. (2007). Izvješće o humanom razvitku 2007.– Socijalna uključenost u BiH
45. Vijeće ministara / Direkcija za ekonomsko planiranje (2010) : Strategija socijalnog uključivanja Bosne i Hercegovine
46. Vuković, A. 2013, „Jačanje civilnog društva: Naučene lekcije iz procesa pripreme BiH strategije socijalnog uključivanja“, u „Šta da se radi?“ – Socijalna uključenost i civilno društvo praktični koraci, u Ninković – Papić, Ranka, IBHI, Sarajevo
47. Vijeće ministara i Direkcija za ekonomsko planiranje. (2009). Strategija socijalnog uključivanja Bosne i Hercegovine (nacrtni dokument). Sarajevo:BiH.

48. V. Anketa o potrošnji domaćinstava u BiH – Finalni rezultati za 2004, 2007, 2011 i 2015, Agencija za statistiku BiH

Konvencije, deklaracije i međunarodni dokumenti:

1. Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, preuzeto sa:
https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_BOS.pdf
2. Evropska socijalna povelja, preuzeto sa :
http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/EVROPSKA%20SOCIJALNA%20POVELJA%20_REVIDIRANA_.pdf
3. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, preuzeto sa:
http://www.mhrr.gov.ba/ured_zastupnika/dokumenti/default.aspx?id=1474&lang=Tag=bs-BA
4. Europska Komisija, Ciljevi Strategije “Europa 2020“, preuzeto sa;
http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/targets_de.pdf
5. FONDATION EEBERT STIFTUNG (2009): Policy paper: Socijalna marginalizacija u Bosni i Hercegovini
6. Konvencija o pravima djeteta, preuzeto sa:
https://www.unicef.org/bih/media/676/file/Konvencija%20o%20pravima%20djete_ta.pdf?fbclid=IwAR0CMNHt4iz3GL1pX4OgswiM4xY_n3DBgvt1sBO0jj6Nd5Xv67lSKQdcysc
7. Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena preuzeto sa :
https://ravnopravnost.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/preuzimanje/biblioteka-ona/UN%20Konvencija%20o%20uklanjanju%20svih%20oblika%20diskriminacije%20%C5%BEena_%203%20izdanje.pdf
8. Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom preuzeto sa:
<http://fbihvlada.gov.ba/file/Konvencija%20o%20pravima%20osoba%20sa%20invaliditetom.pdf>
9. Međunarodni pakt o evropskim, socijalnim i kulturnim pravima preuzeto sa:
<https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/05bosniak/BIntCovEcSocCulRights.pdf>

10. Povelja EU-a o temeljnim pravima preuzeto sa:
http://edic.pulapola.eu/site_media/media/cms_page_media/1/Brosura%20Edic%202014.pdf
11. Univerzalna deklaracija o pravima čovjeka preuzeto sa :
http://www.arhivsa.ba/wordpress/?page_id=327

Web stranice:

1. <http://www.ijf.hr/pojmovnik/siromastvo.htm>
2. <https://hrcak.srce.hr/file/47440>
3. <https://www.dw.com/hr/istra%C5%BEivanja-pokazuju-siroma%C5%A1tvo-se-naslje%C4%91uje/a-42428550>
4. <https://epale.ec.europa.eu/hr/blog/socijalna-iskljucenost-problem-u-bosni-i-hercegovini>
5. <http://udruga-umirovljenika-ludbreg.hr/projekti-udruge/integrativan-ludbreg/91-socijalna-iskljucenost.html>
6. <https://www.elval.org/siromastvo-u-bosni-i-hercegovini-osnovne-cinjenice/>
7. http://www.dep.gov.ba/razvojni_dokumenti/socijalne_ukljucnosti/Archive.aspx?template_id=71&pageIndex=
8. <https://portal.cor.europa.eu/europe2020/Profiles/Pages/TheLisbonStrategyinshort.aspx>
9. <https://www.unicef.org/bih/izvje%C5%A1taji/konvencija-o-pravima-djeteta-dje%C4%8Dja-verzija>
10. <https://globalanalitika.com/un-konvencija-o-pravima-osoba-s-invaliditetom-iluzija-ili-realnost/>
11. <http://www.myright.ba/uimages/2.%20ALTERNATIVNI%20%20IZVJESTAJ%20%20O%20PRIMJENI%20KONVENCIJE%20UN%20O%20PRAVIMA%20OSOBA%20S%20INVALIDITETOM%20U%20BIH.pdf>
12. <http://fbihvlada.gov.ba/file/Konvencija%20o%20pravima%20osoba%20sa%20invaliditetom.pdf>
13. https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2017/12/170823_VI-periodicni-CEDAW-Izvjestaj-za-BiH_Nacrt.pdf

14. <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/6.Treci%20periodicni%20izvjestaj%20po%20Medjunarodnom%20paktu%20o%20ekonomskim,%20socijalnim%20i%20kulturnim%20pravima%20u%20BiH,%20BHS.pdf>
15. <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/LjudskaPrava/3.Drugi%20periodicni%20izvjestaj%20po%20Medjun%20paktu%20o%20esk%20pravima.pdf>
16. <http://icva-bh.org/wordpress/wp-content/uploads/2015/07/IZVJE%C5%A0TAJ-NEVLADINIH-ORGANIZACIJA-O-PRIMJENI-ME%C4%90UNARODNOG-PAKTA-O-EKONOMSKIM-SOCIJALNIM-I-KULTURNIM-PRAVIMA-U-BiH-juni-2007..pdf>